

SZEGED

A város
folyóirata

15. évfolyam 8. szám
2003. augusztus

Molnár György
(1910–1966)

Bivalyos székér napkoronggal

Polner Zoltán

Kohán György emlékére

Zuhan, zuhan

a pávaszemű-Nap utánad,
mint a rózsák vérzel.

Megvágtd magad a mindenséggel
te gyógyíthatatlan szegény,
te fuldokló bánat.

Zuhan, zuhan

a pávaszemű-Nap utánad.

Örvénylenek a nyárvégi mezők,
az erdők füstként gomolyognak.

Ki mozdíthatná el homlokodról már
a kozmosz zúzmarás csillagait,
a sziklatömb fekete holdat.

Kínálnálak

pedig gyöngyöző, erős borral
az alkonyatban, hogy

kezedhez szólítsd a láthatárról
a szél fehér seregélyeit,
és ablakodhoz az
utakat, hol

kőpor ragyog, kutyatej sárgul.

Te nem ülsz már tiszta asztalokhoz,
és nem állsz ki ajtód elé sem
fehér hajjal, te már csak szüntelenül
tűnődsz az életen, ezen a
fullasztó, vad belső vérzésen.

Harmadnapon

azonban elmúlik rólad a
gyász. Véget ér tested
kétségbeesett önkívülete.

Megszólítunk az önfeledt
szavakkal újra, és
megfertőzzük

egymást ragályos színeiddel.

Tekinteted átég a köveken,
arcod zöld ága kivirágzik.

A visszahódító nyár káromkodva
veri ajtód a böjti szelekben
egészen a feltámadásig.

És magányod

kék kupoláit szétrontja
az idő, csontjaid

megőrli, de újraépíted a
csendből magad s akaratod
roppant szerkezetét
befutják

konok törvényű látomások.

Hogyan is veszhetnél el örökre
Tejút tűzmellű pelikánja?

Te, aki szívedben őrzöd a földet
s a színek őskori napsütését
hagyod örökül a világra.

SZEGED

Várostitörténeti, kulturális
és közéleti magazin
15. évfolyam, 8. szám
2003. augusztus

Tartalom

- MÚLTUNKBÓL** 3 **Szeged történetének rövid foglalata** (Új városkép születése)
– *Blazovich László*
- ÓPUSZTASZER** 8 **Képek Ópusztaszer történetéből** (*Enyedi Zoltán* fotói)
9 **Előre a múltba** (Egy nomád település szálláshelyei) – *Nagy László*
12 **Nagy lélek – szükös sors** (Kohán-művek Ópusztaszeren)
– *Dömötör János*
- FERENCSEK** 16 **Kik voltak a gárgyiánok?** (Péter László könyve a szegedi ferencesekről) – *Miklós Péter*
18 **A ferencsek Szegeden** (Ötszáz éves az Alsóvárosi Templom)
– *Zombori István*
22 **„Szükséges, hogy az egyház védelmét ismét a hívó nép vegye kézbe“** (A Szeged-alsóvárosi katolikus egyházközség megalakulása 1921-ben) – *Miklós Péter*
- ÉVFORDULÓK** 25 **Szent Gellért örököse** (Hatvan éve hunyt el Glattfelder Gyula püspök) – *Gyulay Endre*
26 **„Nagy örömmel vállalom a szentelő püspöki tisztelet“** (Glattfelder Gyula és Apor Vilmos kapcsolatához) – *Miklós Péter*
28 **„Meleg szívvel és hideg fejjel“** (Száz éve született Vaszy Viktor)
– *Meszlényi László*
30 **Ami a legendás „tollvonásig“ történt** (A Szegedi Nemzeti Színház első operatársulatának szervezése és története (1945-1949))
– *Gyémánt Csilla*
36 **„Fehér zacskóban szalmavirág“** (Emléktörödékek Vaszy Viktorról – 1978) – *Szőnyiné Szerző Katalin*
38 **Köz-szegedi dísz-polgár** (Gondolatok Szókefalvi-Nagy Béla emléktáblájánál) – *Kozma József*
39 **Egyszerűség, méltóság, tekintély** (Szókefalvi-Nagy Béla emlékezete) – *Hatvani László*
- EURÓPA EGYETEM** 40 **A Napba öltözött asszony csillagkoszorújától az Európai Unió zászlajáig** – *Hencz Péter*
42 **Magyarország és Európa** (Történeti áttekintés) – *Kristó Gyula*
46 **Egy igazi kihívás** (Az informatika Európája) – *Csirik János*
50 **Európa joga - a jog Európája** (EU-tagság - szuverenitás?)
– *Bodnár László*
54 **Géntechnológia és genomika a növénynevelés szolgálatában** (Szegedi lehetőségek) – *Dudits Dénes*

- 58 **Az Európa-építés sürgető teendője** (Etnika viszonyok és identitás az Európai Unióban) – *Pászka Imre*
- 62 **Nagyszerű értékek végtelen sora** (Európa és a magyar természettudomány) – *Beck Mibály*
- 66 **Fehérek közt egy európai** (Európai polgárnak lenni) – *J. Nagy László*
- ALBUM 68 **A Hargitától Szegedig** (Petz István vízi túrása a Maroson 1904 nyarán) – *Takács Ferenc*
- MŰVÉSZET 72 **Aki a szívével is lát** (Kass János művei Sárospatakon) – *Olasz Sándor*

A címloldalon Részben az egész – *Kobán György: Bivalyos szekér napkoronggal* című festményének részlete. (Fotó: *Dömötör Mibály*)
 A borító 2. oldalán *Kobán György: Bivalyos szekér napkoronggal*, *Polner Zoltán: Kohán György emlékére* című verse.
 A borító 3. oldalán **Egy lap a hajdani Grün-nyomdából.**
 A hátoldalon **Légből kapott képek** – *Enyedi Zoltán* fotósorozata – 7.

A lap a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelenik meg.

SZEGED

a város folyóirata
 Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **TANDI LAJOS**

Segédszerkesztő: **Balogh Tamás**

Szerkesztőbizottság: **BENYIK GYÖRGY, GASKÓ BÉLA, GYÉMÁNT IVÁN, GYÜDI SÁNDOR, LENGYEL ANDRÁS, KOCZOR GYÖRGY, SÁNDOR JÁNOS, SZUROMI PÁL, ZOMBORI ISTVÁN**

Kiadja a Szeged Ifjúsági Ház

Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.

6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.

Felelős kiadó: **SZEMENYEI SAROLTA**

Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.

Telefon és fax: 62/422-831

Készült a Engi és Kis Bt. nyomdájában

Felelős vezető: **ENGI GÁBOR**

Ára 150 Ft

ISSN 0239-1384

Szeged történetének rövid foglalatja

Új városkép születése

A 19. század elején az európai városok történetében új szakasz indult. Az ipari fejlődésben minőségi változást jelentett a tőkés termelési forma. Megjelentek a gyárak, ugrásszerűen megnőtt a városok lakossága. Az addig nem látott társadalmi-gazdasági formák szétfeszítették a régi élet kereteit, és a városok maguk új külső arcot öltöttek. Az egyre növekvő városokban eltűntek a városfalak, betemették a védelmi rendszerek árkait, új negyedek, külvárosok születtek, ahol az ipar és a fiatal társadalmi réteg, a munkásság telepedett le. Megindult a jó forgalmi lehetőségeket biztosító utak kiépítése és a mély fekvésű helyek feltöltése, majd e területekre lakóházakat építettek. Kezdt kialakulni az összefüggő, egységes város képe. E változások Közép-Kelet-Európában rohamléptekkel majd csak a 19. század második felében indulnak el, előzményeik, kezdeteik azonban a század első felére tehetőek.

Ebben az időszakban a magyarországi városok hierarchiájában változás történt. Vonzáskörzetüket és kereskedelmi központ szerepüket tekintve a magyarországi városhálózatban átstrukturálódás következett be. Bácskai Vera és Nagy Lajos e tekintetben hét kategóriába sorolta a városokat. Pest-Buda város csoportja az országban betöltött szerepe, főváros volta és urbanizációs szintje nyomán külön kategóriát képezett, és jelent ma is. A rangsor élén pedig mint elsőrendű kereskedelmi központok: Pozsony, Kassa, Sopron, Szeged, Zombor, Újvidék, Baja, Veszprém és Nagykanizsa állottak. Azonnal feltűnhet, hogy a Délvidék ezen időre, a hódoltság megszűnése után száz évvel a kilenc város között négyvel képviselteti magát. Temesvár pedig a következő csoport első helyén állt. Mindez tágabb vidékünk gazdasági erejének a mutatója, továbbá magyarázza azt a városfejlődési lendületet, amely az említettek mellett városunkat szintén jellemezte a városépítésben, a népesség növekedésében és a városi kultúra emelkedésében.

A városépítésben és az egyes objektumok megvalósításában a tudomány és művészet egyéb területei mellett a korszellem leginkább előre mutató eszméit szegedi társai közül a dalmata ősök leszármazottja, Vedres István (1765–1830) érezte meg és ismerte fel leginkább, és azok benne szólaltak meg városunkban először. A Szeged Széchenyijeként és polihisztoraként emlegetett Vedres irodalmi munkássága, mintagazdasága, öntöző művei, fásítási programja mellett városi „földmérészként” dolgozott 1786 és 1821 között. A város utcáinak, tereinek kialakításában, a mélyedések, csöpörkék feltöltésében, tehát a várostervezésben máig érezhető nagy hatást gyakorolt a kortársakra, amint az alábbiakban látni fogjuk.

Amikor II. József 1795-ben megszüntette a vár és város erődítmény jellegét, megnyílt az Eugeniusz-árok és sánc felszámolásának a lehetősége. A majd egy évszázadig tátongó árkot lassan betemették, amint közelében új házakat építettek, a földbástyák anyagát pedig a mély területek feltöltésére hordták el fokozatosan, különösen az 1816-os és 1830-as árvízét követően. Ezzel „kinyílt” a város. 1799-ben Vedres közreműködésével elindult a „Nagy piac” (Széchenyi tér) rendezése: városháza és csinos emeletes épületek emelése valamint a tér kövezése. A Sétatérre alakítása 1850 után következett be, és Gamperl Gyöngyös Alajos polgármester nevéhez fűződik. Az 1840-es években indult meg a város közművesítése.

A külvárosok (Vorstadtok) kiépülésének története még pontosan nem feldolgozott, kutatásra váró feladat. A legkorábban Rókus betelepülése kezdődött meg. 1731-ben osztották ki az első telket, 1739-ben épült – mint említettük – a fogadalmi kápolna, 1815-ben a második templom Vedres közreműködésével, és 1802 és 1813 között ismét Vedres irányításával folyt kórházépítkezés már tudatos városfejlesztést mutat, és az épületegyüttes a városrész egyik kristályosodási pontját képezi majd.

Bár Balla Antal térképén (1776–1777) már jelölte Móravárost, az csak a 19. század elején kezdett kialakulni. A jelzett időben akkor a helyen még szőlők voltak. Talán egy előzetes rendezési elgondolás jelent meg Balla térképén. Mindenesetre Móraváros széles, szabályos és rendezett utcáival határozott és magas szinten tervezett, igényes mérnöki munka nyomán alakult ki.

Újszeged, jóllehet csak száz év múlva lett a város része, addig közigazgatásilag Torontál megyéhez tartozott, a 18. század utolsó évtizedeiben kezdett kialakulni. Növekedésének lendületet adott a 19. század közepén végrehajtott ármentesítése, amely után fejlődése nagyobb ütemű lett. Jó talaja a kertgazdálkodáshoz kiváló lehetőséget nyújtott, és kertváros jellegét a 20. század utolsó harmadáig megőrizte.

Miután a templomokat helyreállították, és a városháza felépült, az utóbbival egy időben indította a város Vedres irányításával a legfontosabb középületek emelését. Az előbbieket a barokk házacskek szegélyezte kis palánkbeli utcák övezte Templom téren építették fel. A három épületegyüttesből álló csoport a Szent Dömötör templom mellett állt. A plébánia, a piarista rendház mellett az Oskolák (gimnázium, rajziskola és nemzeti iskola) épülete közül az utóbbi méltó igazán említésre. Az 1793-tól 1811-ig tartó építkezés során, amíg a plébánia és a rendház hét-hét tengelyes homlokzattal nézett az egykori Templom tere. E barokkos, copfos jellegű épületekkel szemben az Oskolák Oskola utcára néző 29 tengelyű homlokzata, amely ma a Somogyi-könyvtár és a megyei levéltár épületével nézne szembe, és maga a monumentális épület a magyarországi klasszicizmus – Nagy Zoltán szerint – „egyik kiemelkedően nemes, kiegyensúlyozott ritmikájú és hangulatú alkotása volt.” A hosszú épület homlokzatának síkját két timpanonnal lezárt rizalit törte meg, amelyek földszintjén helyezkedtek el a kapuk. A háromszintes épület (földszint, emelet és felette félemelet) egyes szintjeit a homlokzaton végigfutó sima párkányok választották el. Az iskolák épületének udvar felőli földszintjén félköríves árkaos folyosók húzódtak, amelyek szintén a klasszicizmus jegyében fogantak. Az épületszomszomság szellemi atyja Vedres volt, tervezésében

azonban többen, pl. Schwörtz János vettek részt. Miután a piarista gimnázium az épületet „kinötte”, és helyét a Fogadalmi templom építésére jelölte ki a tanács a Szent Dömötör templom és a plébánia területével együtt, az árvíz után lebontották és 1886-ban már az iskola ma is álló, új épületében kezdődött meg az oktatás.

A kórház, régi nevén ispotály épületét, amelyet később (1875–1877, 1898–1899) átépítettek, Vedres István tervei alapján az 1839-ben emelt Szent Rókus kápolna mellett építették. Az egyszerű 16 tengelyes főhomlokzat az Oskolák épületére emlékeztetett. A földszint és az emelet között sima párkány futott végig. A bejárati ajtó az oldal rizalittól számítva a 9. oszlopban nyílt körszeletíves záródással, szalag keretézéssel. Az épületet 1802 és 1813 között emelték. A homlokzat vakolását csak 1829-ben végezték el. Az új rókusai templom építését, amelynek formája Vedresnek a Vedresházán épített templomára emlékeztetett, ugyancsak ekkor kezdték építeni az egykori kápolna helyén, és 1832-ben fejezték be. Mivel a templom az árvíz idején megrongálódott, és a feltöltés miatt mélyen maradt, sőt tornyának párkányzata a tetőt áttörve a templom padozatára zuhant, 1905 és 1906 között felépítették a kor divatjának megfelelő neogótikus stílusban a ma is álló rókusai templomot. A háromhajós bazilika alaprajzú egyház a szegedi helyőrség temploma is volt, majd pedig a Csanádi Püspökség Szegedre költözése után a Fogadalmi templom felszenteléséig püspöki székesegyház. A városi kórházzal szemben emelt trachomakórház (ma orvosgyógyászati intézetek) felépítésével mintegy 70 év alatt nyerte el a tér mai formáját, amely egy részén őrzi Vedres munkájának keze nyomát.

A polgári lakosság házainak képe a hódoltságai majd az utána következő háborús idők után eltelt évszázad alatt sokat változott. A szegényebbek házairól 1732-ben írja Bél Mátyás: „Keyesen építik házaikat rakott falból, a legtöbben sövényfalként földbe tűzött nádat használnak. Előbb erősen sűrű sorokban megkötődik, majd sárral tapasztják be és kimeszelik. Hosszú ideig lakják e náddal fedett helyet.” Egy évszázaddal később már a szegényebbek is vályogból rakott vagy vertfalú (döngölt földből készült fal) és nádtetős házakban laktak, a gazdagabbak pedig egyre többen kezdtek téglaházakat építeni. Mindenesetre a pince, a lábazat és a kémény téglából készült, amint a legtöbb alföldi településen.

A szegedi lakóházak többsége – a külvárosok lakóházai főképpen – egyszoros, nyeregtetős homlokzattal az utcára néző kéttalpakos épületekből állt, amelyeket kívül és belül fehérre meszelték. Az oromzatot fenyődeszkából néhol napugaras díszítéssel alakították ki, akárcsak a kaput és az esetleg mellette lévő kerítést. E házak sorát az utcákban egy-egy kocsmá, szárazmalom és civisház más formájú építménye bontotta meg. Az udvarban befelé nyíló házak alaptípusai három osztatúak voltak, szoba, konyha (nyitott kéménnyel), szoba és kamra, amely az eresz alól nyílt. Ilyen épületekben laktak a kisparasztok, gazdák és mesteremberek. A gazdálkodók a ház végébe építették az istállót. A szobákban döngölt agyagpadlót alakítottak ki. A mennyezetet előbb nádból majd deszkából készítették. A tetőjére gömlye sarat hordtak, alul pedig elsimították és fehérre meszelték. E házak a külvárosoknak falusias képet adtak, amelyet csak erősített az utcák burkolatának a teljes hiánya. A külvárosok külső megjelenése a házépítés technikájának és anyagának lassú változása mellett több mint száz évig fennmaradt.

A gazdagabb polgárok (kereskedők, civis parasztok, tehetős mesteremberek és a honorácior értelmiség) utcafrontra épített ún. utcára fordított házakat csináltatott magának, amelynek három-hat padozott szobáinak ablakai az utcára néztek. Az udvari oldalon egyre gyakrabban feltűnt a tornác, az ambitus, épült előszoba és cselédszoba is. 1776-ban Balla Antal térképén kevés, a 19. század első harmadában, Giba Antalén már a Palánkban, a Piac körül és a Szent György tér táján valamint Felsővároson sok ilyen ház tűnik fel, amelyek később az alföldi városok sajátos hangulatát adták egészen korunkig. Juhász Antal gyűjtése szerint ilyen házban lakott nemes Dócsics György kereskedő, Tari Ferenc ügyvéd, Csávojszky János civis, Kováts János honorácior, Sobay György városi főorvos, Veszelinovics Bazil városi főjegyző, Dugonics Antal és Szűcs Ferenc civis, Wagner Amadé mészáros mester, Siegl Simon és Wöber Judit vendéglős. Az 1830-as években a Palánkban már több emeletes ház állott, amint az Joo János vedutáján jól látható.

A korszak Szegedének városképében a templomok és középületek mellett tájékozódási pontokat jelentettek a gazdag polgárok által épített emeletes házak, paloták, amelyek közül számos Vedres István nevéhez fűződik, akinek szelleme és keze nyomán nemcsak a városkép alakult át, hanem azt számos jellegzetes épülettel gazdagította. E házakat Vedres – a kor szokásainak megfelelően – nem egyedül tervezte, külső megjelenésükben az építő mesterek nagy szerepet játszottak, azonban a város mérnökének szellemiségét mindenképpen magukon viselik. A Fekete Sas utca és a Kárász ház között állt a saját maga által tervezett háza. A földszintes, törpe emelettel toldott épület homlokzatának rizalitjában, amely timpanonnal záródott, nyílt a magas kapubejárata. Az 1806 táján emelt házat oroszlánfejes kapuzárkó díszítette. Grün Orbán ma is álló 1810 táján épült háza, valamint a városháza körül épült lakóházak ugyancsak Vedres kezének nyomát viselték magukon. Vele rokon szemléletet mutattak az egykori Halpiacon (Roosevelt tér) épült Schaffer-ház valamint a Klauzál tér 7. szám alatti Wagner-ház és az Oskola u. 13. szám alatti, az első szegedi kétemeletes ház, a Béró-ház, amelynek pontos építési idejét, 1810-et a kapu feletti kőbe vésték.

A családi kapcsolatokból következően – az építető Vedres veje, Korda János volt – szintén a város mérnöke tervezhette a Korda-Dáni házat (az utóbbi Vedres unokájának a férje, Dáni Ferenc főispán). A Dugonics térre és a Kálvária utcára néző, a sarkán félkörívvel kiugró zárt erkéllyel forduló, 1820-ban emelt épület a klasszicista stílus talán legszebb szegedi alkotása.

Az 1840-es években több, általában egyemeletes polgárház épült. Közülük monumentalitásával és érett klasszicizmusával kiemelkedik a Kárász-ház (1845), a Klauzál tér legértékesebb műemléke. Kettős kőkonzolon nyugvó erkélyének vasrácsa iparművészeti remekmű. Innen mondta el utolsó nyilvános beszédét Kossuth Lajos 1849. július 11-én. A házban szállásolták el. 1857-ben Ferenc József is itt töltötte az éjszakát szegedi látogatásakor. Az épület fennállása óta több nagy politikai eseménynek adott otthont.

A városképhez tartoztak a városi ipart szolgáló épületek, róluk szintén meg kell emlékeznünk. A középkortól folytatott tímár mesterség objektumai az 18–19. századi városképnek sajátos hangulatot adtak. A tímárházak közül

A régi Széchenyi tér az 1800-as évek közepén

egy áll ma, a Maros utca 26. szám alatt. A klinikák építése során bontották le az Adler család emeletes házát, amely az árvíz utáni feltöltés nyomán földszintes lett. E háznak hatalmas, a bőrök szárítására alkalmas padlásaik adtak sajátos karaktert. A serházak ugyancsak jellegzetes épületei voltak a városnak. A legnagyobb a Palánkban állt a Tisza-parton. Egyszerű homlokzati képe a klasszicizmus jegyét mutatja.

Kezdetben ipari célokat szolgált volna az 1840 és 1866 között épült klasszicista stílusú Zsótér palota. Innen intézte az ország ügyeit 1849-ben az ide költözött Szemere kormány, Mikszáth pedig első emeleti ablakából nézte a víz betörését a városba 1879-ben. Az ipari rendeltetésű házak ma is fennálló talán legszebbike a Kálmány Lajos és Festő utca sarkán ma is álló Petermelly ház, amely az érett klasszicizmus egyszerűségében szép példája.

Az 1840-es években az említett néhány épületen kívül igazán említésre méltó építményt nem emeltek, ám létezett már a városi Szépítő Bizottmány, és Vedres urbanisztikai elgondolásait elkezdték megvalósítani. Ekkor indult el a város közművesítése, az utcák kövezése, a téglából épült, boltzott csatornák készítése és az utcák szabályozása. Buday Mihály főmérnök, Vedres utóda mellett Bainville Józsefnek és Molnár Pálnak az érdemei méltók említésre e munkában, akik felismerték a fásítás, a parkok és ligetek fontos szerepét. Mindez azonban egy újabb korszak történetéhez vezet el.

Az 1840-es években zárult Szegednek a török idők után bekövetkezett nagy fejlődési szakasza, és építészettörténetének első fényes korszaka. Ezen 120 esztendő első szakaszát a katonai építmények születése határozta meg. Ne felejtjük el, akkor városunkban egy birodalom nagy erővel védelme céljából építkezett. A második időszakot a városi önerős építkezés jellemezte. A két korszak a barokkból áthajló klasszicizmus jegyében fogant. Ez a kor a klasszicista Szeged időszeke. Továbbá ebben az időben alakul ki az a városterület, amely alig bővül majd az elkövetkező száz év során, amint ezt Bainville József térképe hűen ábrázolja.

A szegedi határ kialakulása

Amint az előzőekből kiderült, a város a török hódoltság idejének elmúltával új arculatot öltött. Ugyanúgy változás állt be a város nagy határában, pontosabban a 18. század első felében kialakult, és mintegy 200 évre megszilárdult és a várostól a Homokhátság felé húzódó V formájú hatalmas, 200 ezer holdnyi 1200 négyszögöles holdakból álló terület, amelyen a város és lakói gazdálkodhattak. A városnak a Tisza bal partján szerzett birtokai a nagy jobbparti dominiumhoz képest elenyészőek voltak, de mégsem jelentéktelenek. A sajátos V alakú forma – amint az alábbiakban kiderül – azért alakult ki, mert a Kunság egészen a város alá, Dorozsmáig terjedt.

Szeged hatalmas külterületével a nagyhatárú alföldi városok: Kecskemét, Szabadka, Debrecen, Hódmezővásárhely és mások sorába tartozott. E sajátos állapot – amint említettük – már a 15. században kialakult a jól jövedelmező állattartás következtében, ami együtt járt a nagy lélekszámú városok körül elterült falvak pusztasodásával és lakóiknak a városokba költözésével, a pusztákon pedig állattartó üzemhelyek kialakulásával. A helyzet a török világ idején szinte végletessé vált. Főképp a 19. században és annak elsősorban második felében az állattartó szállásokat a szántó majd kertgazdálkodás megjelenésével felváltották a lakóházak, de a jellemző példája, hogy a három szomszédos megye, Békés, Csanád és Csongrád területén a 16. század közepén

létezett 188 településhez képest a 18. század végén 38 és 1910-ben is csak 77 állt, jóllehet a népsűrűség már az 1850-es években elérte az országos átlagot.

Szeged – mint említettük – a hódoltság felszámolása után hamar megindította a birtokai visszaszerzésének ügyében az eljárást. A neoacquistica commissio már 1700-ban elismerte Tápé és a Vártó (Holt-Tisza) iránti igényének jogosságát Szentiván és Százegyház – mivel akkor még a Török Birodalomban feküdtek – iránt kinyilvánított birtokjogát azonban nem ismerték el. Nagy gondot jelentett, hogy – bár Mátyás királytól a szegediek a kunokkal azonos legeltetési jogot nyertek a kun pusztákra, azokat I. Lipót császár 1702-ben félmillió forintért elzálogosította a német lovagrendnek, amellyel a város alapvető jogait sértette meg, és létfeltételeit tette bizonytalanná. A Rákóczi-szabadságharc idején a birtokviszonyok éppoly kaotikussá váltak, mint a törökök idején. 1712-től kezdte jogait határozottabban érvényesíteni a lovagrend. A lovagrend előbb az általunk már ismert Joseph Cometh kamarai prefektusra bízta a puszták hasznosítását, majd halála (1718) után Temesvári János szegedi főbíróra ruházta e feladatot Orczy István jász-kun főkapitány. Az új bérlők megjelenése veszélyeztette a szegediek pozícióit, ugyanakkor a szabad királyi város jogának megszerzése erősítette azokat. Am éppen ekkor, 1719-ben telepítette újra Orczy István Heves és Nógrád megyei jobbágyokkal Dorozsmát. Számos vita és összeütközés nyomán a város végül 1723-ban elhatározta per indítását a kun puszták ügyében.

A perbe bocsátkozás időpontjával (1725. április 18.) egy időben a felek: a város és a lovagrend egyezkedni próbált, amelynek eredményeképpen az első lépésben Szeged lemondott Dorozsma, a lovagrend pedig Szentmihálytelek területéről. Megállapodtak továbbá arról, hogy a Szeged és Dorozsma között felállított határok véglegesek. Szeged lemondott az összes kun pusztá legeltetési jogáról, ennek fejében viszont megkapta Csengelét továbbá a lovagrend átengedte Átokháza, Csólyos, Pálos és Kömpöc puszták használati jogát. A felek a peregyezséget azonban nem jelentették be a bíróságon, ezért a per tovább folytatódott, és a határvillongások tovább tartottak. Végül a pert a fenti 1726-ban született egyezség alapján zárták le. A határokat 1737-ben Almási János és Stösszel Kristóf királyi táblabírák hitelesítették.

A kun perekkel egy időben a város törekedett a keleti és déli határainak a rendezésére is. Keleten Tápé és Algyő között az Erdődy majd Pallavicini uradalom birtokosaival többször: 1728-ban, 1733-ban majd 1755-ben és 1813-ban került sor a határok megállapítására. Délen egyrészt a határörvidék uraival, másrészt Szabadkával, korabeli nevén Mária Terézia várossal, kerültek birtokjogvitákba.

Végül 1730. június 19-én III. Károly király új adomány címen, ami a régiek újra adományozását jelentette, az alábbi pusztában erősítette meg Szeged birtokjogát: Engi homokja, Csíkós semlyékje, Kántor semlyékje, Móra halma, Buzgány halma és Pap halma. 1731-ben pedig újabb királyi adománylevéllel nyerte el véglegesen Csorva, Kereset, Kistelek, Öttömös, Röske és Zákány pusztákat. A határörvidéktől 1732-ben tárgyalások és kártalanítás után került vissza a városhoz Röske. Kisülés és Bilisics pusztákra pedig 8000 forint lefizetése mellett vegyes adományként tett szert a város 1750-ben.

A város birtokügyei, és határainak alakulása azonban a fentiekkel nem zárultak le. Időrendben haladva előbb, 1748-ban az alsóvárosi határral szomszédos Horgós és Szentpéter puszták ügyét említjük, amelyet a város magának szeretett volna megszerezni. El is küldte ez ügyben Kárász Miklóst – családja nevét őrzi ma Szeged sétáló utcája – Grassalkovich Antal kamarai elnökhöz, ifjúkori ismerőséhez. A rókaalkú főjegyző azonban nem városának, hanem apósa pénzén magának nyerte meg a két pusztát, amivel családja gazdagságát alapozta meg a város pedig hoppon maradt. Maga 1760-ban Csongrád megye kinevezett alispánjaként mondott le városi tisztségéről.

Mária Terézia császár- és királynő 1774-ben rendelte el Kistelek pusztán falu létesítését, amelynek telepítése a város nem kis ellenkezésére 1776-ban befejeződött. A kimért száz jobbágytelekre szegediek mellett a Jászságból magyarok, a Felvidékről szlovákok érkeztek. Szeged második jobbágyközségének földesúri jogai a várost, közterhei pedig a megyét illették. Későbbi sorsa már az önálló Kistelek történetéhez tartozik, szegedi kapcsolatai pedig máig erősek.

Miután a Bánság különkormányzatát megszüntették, létrehozták a megyéket, valamint az úrbérrendezést is lebonyolították (1779–1780), lehetőség nyílt a kamara által korábban szervezett uradalmak bérlésére. Így került a szőregi uradalom 1781-ben zálogbirtokként 25 évre Szeged birtokába 180 909 forint 12 krajcárért. Az uradalomban ekkor hat lakott település volt már: Gyála, Rábé, Szentiván, Szőreg, Tervár és Újszeged. Az uradalom zálogbérletét többször megújították, azt 1831-ben veszítette el a város, csak Újszegedet tarthatta meg örökbirtokként. Cserébe azonban az öttömösi pusztából adott át 2000 holdat. Aközben 1796-ban mezővárosi rangra emelkedett Újszeged Torontál megye része maradt 1880-ig, azonban a városnak Tápé és Kistelek mellett harmadik úrbéres községe lett. A szőregi uradalom bérletéből származó városi jövedelem egyes kutatók szerint nagy lendületet adott a város fejlődésének.

A fent leírt módon alakult ki tehát Szeged határa. Egyes részeinek megszerzéséért sokat fáradozott a korabeli város tanácsa, amely a későbbiekben azután mindvégig ragaszkodott birtokához. Jóllehet nem szervezett rajtuk önálló községeket, ám magánkézbe sem adta, mint ahogyan ez például Hódmezővásárhelyen bekövetkezett a 19. század második felében. Kisbérleteket alakítottak ki rajta, amelyek a meghaláshoz sok, a tisztas megélhetéshez kevés jövedelmet adtak. Am ezáltal mégsem alakult ki a városban az a nagyszámú agrárproletár réteg, amelynek tömegeiből a 19. század végén a kivándorlók és az agrárszocialista mozgalmak résztvevői toborzódtak a szomszédos Viharsarokban.

A város a 18. század első évtizedében tehát hatalmas, mintegy 200 ezer hold földterületet foglalt magának III. Károly és Mária Terézia uralkodók jóváhagyásával, amelyhez jó minőségű szántóterületek és roppant nagy, végelethatatlan legelők tartoztak. Az utóbbiakból 1743-ig a város polgárai szállásföldet, jó fűvű állatteltetésre alkalmas helyet szabadon foglalhattak, amely saját tulajdonuk lett, szabadon örökíthették. Az elköltözők földjének eladásakor a tulajdonjogot a vevő számára a város „hiteles írással” igazolta. A Szécsy, Hódy, Bite, Börcsök, Vass, Móra és más szegedi családok alapozták meg e foglalással vagyonukat és tekintélyüket.

**Az 19. század első felének városképet meghatározó épületei:
a Klauszál-ház, a Krebsz-ház, a Schaffer-ház és a Schwörtz-ház**

A városhoz közel eső földeket és a pusztabirodalmat övezetes rendszerben hasznosították, ebből csak a város közvetlen határában fekvők estek ki: a Tisza és Maros árterületén lévő városi kezelésű réti földek és a várost övező magánbirtoklású szőlőhegyek és kertek. Az előbbieket (Vetyehát, Marostó, Bodony) 1810-ig a tanács nyilas osztással évente ingyen adta ki. A közel 3500 hold nagyságú területet nádvágásra, réti kaszálásra, gyékény és „gaz” szedésére juttatták, a hűzásban a sort a gazdagoktól a szegények felé tartva. 1810-től e réti földeket tíz majd hat évre tíz holdnyi területű „nyilasokra” osztva bérbe adták. A szőlőhegyek Ballagító, Cserepes, Hernyós (a mai Móraváros területe), Kálvária (a mai Jósika utca téjéka), Jerikó (a volt Textilművek helyén), Róma (a Gázgyár környéke), Franciahögy, Tarján, Szillér és Kéterköz (Baktó egy része) területén feküdtek. A kertek közül Alsóvároshoz tartoztak a Bánomkert, a Topolyakert és Szentmihálytelek, Felsővároshoz pedig Tarján és Szillér.

A szőlőhegyeken és a kerteken túl kezdődött az első övezet, a nyomás, az a legelő terület, amelyet a rajta legelő jószág nyom, az ígás és kezes jószágok legelője, ahonnan mindennap reggel ki, majd este haza hajtották őket. A nyomás alsó- és felsővárosi valamint rókusi részre tagolódott. 1850-ben 7164 holdat foglalt magába. Korábban bizonyára nagyobb lehetett. A belső legelőt az alsó- és felsővárosi szántók övezete követte a „Feketén”, azaz Fekete földeken, amely terület 13 ezer holdat tett ki. A harmadik övezetbe a már említett szállásföldek tartoztak és 72354 holdat alkottak. Hozzájuk tartozott még a város szállása Csorván, amely az 1785-ös felmérés szerint 1436 holdat tett ki. A szállásföldek már két-három mérföldre 15-20 km-re terültek el a várostól. Tiszán homokból álltak, rajtuk sok sivány, homokbucka és szikes terület tarkállott.

A negyedik övezetet a várostól 30-40 kilométerre fekvő pusztai legelők 1850-ben hozzávetőlegesen 63 ezer hold nagyságú területe képezte. Ebből szakították ki 1775-1776-ban Kistelek község számára a 12 ezer holdat, majd pedig Újszegedért cserében a korábban említett kétezer holdat valamint erdőtelepítésre háromezret. A 18. században ennivel nagyobb területet éltek a szegediek. Az övezetes határhasználat a kor alföldi településeinek mindegyikét jellemezte a szegediéhez hasonló módon. Városunk sajátossága e tekintetben a feketeföldi szántók elkülönülése volt, amelyet talajbeli adottságokra és a középkortól tartó hagyományokra vezethetünk vissza.

A településeken kívül a középkor óta minden korszakban léteztek az Alföldön ideiglenes vagy állandó emberi tartózkodásra szolgáló lakóhelyek. Korszakunkban egyre több keletkezett a szállási földeken. Méretük és nagyságuk mindenkori a tulajdonos gazdasági erejétől és a céltól, amelyre használták őket, függött. Az épületek anyaga, építési módja a városi vályog vagy vertfalú házakéhoz hasonlított. A tehetős gazdák tanyáján illetve szállásán két szobát, konyhát és kamrát, esetleg pincét magában foglaló ház állt, amely mellett istállót illetve ólakat építettek. A kisparasztok szoba, konyha, kamrás épületeket emeltek. A házak döngölt agyagból készült padlóján egyszerű, paraszt iparosok által ácsolt bútorok álltak. E lakóhelyekről még kevesebb adat maradt fenn mint városi társaikéről.

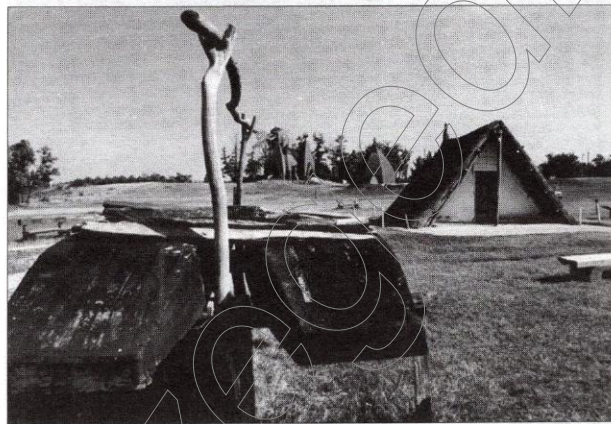
A fent leírt természetes és épített környezet adta meg évszázados időre a kor szegedi lakosságának életéhez a kereteket. Belőlük már csak nagyon keveset lát egy letűnt kor hírmondójaként a késői utód.

Blazovich László

Képek Ópusztaszer történetéből

Enyedi Zoltán fotói

Előre a múltba...

Egy nomád település szálláshelyei

Pontosabban vissza, hogy előre mehezzünk itt Ópusztaszeren, a Nemzeti Történelmi Emlékparkban, a legendák és a valóság földjén. Így van ez kisebb-nagyobb megszakításokkal a bonfoglalás milléniuma óta, mikor is főként Göndöcs Benedek gyulai apátplébános kezdeményezésére a magyar Országgyűlés döntése alapján a bonfoglalás 1000. évfordulója tiszteletére az ország több pontján emlékműveket emeltek. Mind közül a legjelentősebb a szeri pusztán állított Árpád-emlékmű volt, melynek alapkövét 1896. június 27-én rakták le fényes ünnepség keretében.

A következő jeles esemény 1945. március 29-én volt, amikor Nagy Imre földművelésügyi miniszter az emlékmű térségében összegyűlt cselédek és nincstelen parasztok jelenlétében ismertette a Nemzetgyűlés döntését a nagybirtok felosztásáról és hivatalosan is megkezdte a hatalmas uradalom földjeinek felosztását.

Az esemény jelképes értelmű, innen - az ősi pusztáról - indult a föld népe az új bonfoglalásra, a termőföld birtokbavételére.

A ma látható emlékpark építése, kialakítása nagyjából az 1970-95 közötti időszakra tehető, mikor is nagyon látványos és kevés eredményt felmutató szakaszai egyaránt vannak az építésnek. Göndöcs kezdeményezése után 90 esztendővel Erdei Ferenc tudós politikus fölvázolja a leendő emlékpark koncepcióját az alábbiak szerint:

- Szer monostor feltárása

- A bonfoglalás emlékének megőrkítése

- A Dél-Alföld 19-20 század fordulós paraszti életét bemutató skanzen

- A „második bonfoglalás“, a földosztás emlékének megőrkítése

A munka az Országos Emlékbizottság szervezésében mintegy negyedszázad alatt jelentős eredményeket ér el, Erdei alapvető célkitűzései megvalósulnak. Hozzá 1992-re elkészül a Park központi épülete a rotunda, melyben 1995. július 14. óta újra látható Feszty-Árpád híres nevezetes, rekonstruált körképe, A magyarok bejövetele.

Az aktus - az 1996-os parkavatóval együtt - immáron új

szakaszt, de persze folytonosságot is jelent a Park életében. Az egykori múzeumi osztály helyett 1995. október elseje óta az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark Közhasznú Társasága viszi a nemzeti kulturális örökség őrzésének, bemutatásának komplex kulturális-idegenforgalmi feladatait. Talán nem szerénytelen a megállapítás: nem eredménytelenül, sokak meglegedésére. Mi sem iga-

zolja ezt jobban, minthogy a Kht. megalakulása óta a világ 5 kontinensének 60 országából közel 3 millió ember ismerhette meg az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkot. Mely idő alatt - normatív állami, önkormányzati támogatás híján -, mind gazdasági-, mind kulturális-idegenforgalmi szempontból is jelentősen fejlődött.

Gyarapodott a múzeumi kiállítóhely gyűjteménye (A felsorolás is imponáló: világmagyarság hajléka, Tiszai gát-őrház, Promenádné 1896, Koronás jurta, A paprikatermelés története, Feszty-körkép állagvédő karbantartása).

A millenniumi éveiben felépül az útőrház. Számos képzőművészeti alkotást helyeznek el az emlékparkban: Nemzeti Katonai Emlékmű, a Történelmi szoborpanteon, Anonymus szobra. Folytatódik a kolostort-feltáró rekonstrukciós munka. Új állandó időszak kiállítások nyílnak, több beruházás történik a park esztétikai minőségének javítása, a vendégek kényelme érdekében. A Kht. a park kialakult, megújult arculatával tucatnyi rendezvényével jelentős szolgálatot tesz a határon innen és túl élő magyarságnak. Mindezt a tényt a - számokon túl - egyértelműen igazolja látogatóinak vendégkönyvekben, üzenetekben hátrahagyott véleménye, üzenete a világ minden részéből.

Az évek munkája során tehát jelentős érték halmozódott fel Ópusztaszeren.

Az értékek megőrzése, bemutatása, fejlesztése napjainkban is jelentős feladatot ró a Társaság vezetésére, mely a korábban alapvető biztonságot jelentő központi támogatások nélkül, főként saját működési bevételeire támaszkodva építi a jövőt. Az igazgatói szoba szekrénypolcain, asztalfiókjában tucatnyi terv vár megvalósításra. Köztük a világhírű magyarokat bemutató interaktív kiállításé, mely a Szelem napvilága címet viseli. Programja a nagyobb szabású budapestinél jóval előbb elkészült és jogvédelemmel vár támogatásra, megvalósításra. S mert az adott körülmények között a jövő nemegyszer kiszámíthatatlan, több tervvel is készülünk.

*

Kezdetől fogva él bennem a vágy egy élő múzeum kialakítására Ópusztaszeren. A már meglévő és működő szabadidőparkban, a lovas pályához kapcsolódó erdő-szerű területen épülhetnének föl egy nomád település szálláshelyei.

A tervek elkészítéséhez, gyakorlati megvalósításához dr. Trogmayer Ottó professzor vezetésével olyan kitűnő szakembereket sikerült megnyernem, mint dr. Deme Péter, dr. Fodor István, dr. Füzes Endre, dr. Kürti Béla, dr. Gyulai Ferenc, dr. Szöllősy Gábor. A támogatás mértékétől függően több év alatt kialakuló, várhatóan a „Nomádok” címet viselő kiállításról, élő múzeumból álljon itt tervünk dr. Trogmayer Ottó szavaival.

„A szabadtéri múzeum a nomád életmód emlékeit kelti életre. A „nomád” szó görög eredetű, pásztornépeket jelent, melyeknek nincs állandó tartózkodási helyük, falujuk, hanem nyájaikkal egyik legelőről a másikra költöznek. A nomád életmódnak számos megjelenési formája, változata van. Kiállításunkon, élményparkunkban az eurázsiai nagyállat-tartó népek több ezer éves történetének két fő lakhely-típusát, a téli és a nyári szállás rekonstrukcióját mutatjuk be.

A nomádok életmódjáról az első leírás a Kr. e. V. századból maradt ránk. Hérodotosznak, a történetírás atyjának tollából. A királyi szkiták szokásait leírva kiemeli, hogy szekereken utaznak a nyájuk nyomán. Előkelőik fából, bőrből, kelmékből készült tárgyait az Altáj hegység örök-ké fagyott földjé őrizte meg. Ezek, valamint ábrázolások és kőtárs, közép-ázsiai építmények, ezekhez kapcsolódó régészeti megfigyelések alapján alkotunk két olyan telep, mely a téli és nyári szállást idézi a látogatók elé. Egyedülálló lehetőséget nyújt, hogy itt, Európa közepén, néhány órára vagy napra részesei legyenek a náluk már ezer éve elmúlt életformának, a nomád pásztrok mindennapjainak.

A szkitákhoz, hunokhoz, avarokhoz hasonlóan ilyen életformát folytattak a honfoglaló magyarok is.

A korukbéli arab utazók így írnak róluk: „Sátraik vannak, és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és zöld vegetációval. Bárhova mennek, együtt utaznak egész rakományukkal és raktárakkal, az uralkodó kíséretével és a trónussal, a sátrakkal, az állatokkal... Amikor eljönnek a téli napok; mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyik közelebb van. Ott marad télire és halászik.“

Molnár Zsuzsa látványtervei

A nomád életmódot a Kárpát-medencében egyik nép sem tudta huzamosan folytatni, mert igaz ugyan, hogy az Alföld az eurázsia sztyeppe legnyugatibb nyúlványa, mocsaras, erdős tája azonban az előbbiekhöz viszonyítva szűknek bizonyult a valódi nomadizáláshoz. Évszázadok tapasztalata után elődeink hamar áttértek a tartósan letelepedő, paraszti életmódra. A szabadtéri bemutató a forrásokban említett téli-nyári szállásokat, eszközeiket idézi. A sok legelőváltást kívánó nyári szállás könnyen lebontható és gyorsan összerakható jurtaí, a téli szállás földházaí, melyek Kelet-Európában általánosak voltak, szabadtéri és belső kemencéi, a boronaházak, karámok lehetőséget adnak egy rég letűnt korszak mindennapjainak átélésére.

Szomorú tapasztalatom, hogy még egyetemi, hallgatók is gyakran hiszik, a vendégoldal tankönyvbe beragasztható pótlap, a borona pedig a boronaház alkatrésze. Itt lehetőség nyílik az állattartás, a szántás, vetés, aratás, cséplés, őrlés, kenyérsütés egykori eszközeinek, technikáinak megismerésére. Az erdei bálvány, a mesteremberek műhelyei, a szárnyékok, karámok, sátrak, jurtaí, fa- és nádépítmények, a látófa, a régmúltba való visszanezés eszközeiként, egy ma már elfeledett életmód mindennapjainak megelevenítését ígérjük.

Az élménypark ugyanis lehetőséget biztosít a látogatók aktív együttműködésére a különböző munkáltatókban.

dig egy-egy nyári éjszakát a tábornok körül eltölteni, maguk készítették kenyeret szelni, cserépbográcsban főtt kását enni.

Bemutatjuk a nomádok teljesnek hitt eszközkészletét a háztartás kellékeitől a földművelés, a hadviselés, az állattartás és a fontosabb, gyakran művelt mesterségek eszköztáráig. A házak berendezései hűen mutatják a gazdagok és a köznép életvitelének azonos és megkülönböztető vonásait.

Szándékunk szerint nem, avagy csak a honfoglalás előtti magyar törzsek emlékét idézzük, hanem egy olyan életmódot, amelyet számtalan sok nép folytatott, amelyek azután mai hazánk területén letelepedve elveszítették múltjuk emlékeit, hogy a történelem kohójában beleolvadjanak a hazánknak nevet adó magyarságba. A huszadik századig ezer szállal kötődünk a múlthoz, kötelességünk, hogy e porladó kötődések legalább egy részét hitelesen ismét felelevenítsük és ébren tartsuk, hogyne tűnjének végleg el.“

Az élő-múzeum első üteme idén augusztus 20-tól látható, később egyre inkább élhető lesz. Néhány év múlva pedig felnőttek, fiatalok élhetik itt a látogatókkal együtt egy letűnt, ezzel együtt is tanulságos kor embereinek életét. Komolyan, játékosan, szabadon tanulva...

Nagy László

Mártélyi táj

Nagy lélek – szűkös sors

Kohán-művek Ópusztaszeren

Az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark fontos eseményhez érkezett abban a törekvésben, amelyet következetesen vállal, az európai kulturális tendenciával összhangban: a régió értékeinek közkinccsé tétele érdekében. A régió ez esetben is a szűkebb hazá, az Alföld. Az esemény pedig a XX. századi magyar képzőművészet kiemelkedő alkotójának, Kohán György kétszeres Munkácsy- és Kossuth-díjas festőművész kiállításának megrendezése.

A kiállítás nem vállalkozhatott az életmű teljeskörű bemutatására. Egyrészt mert meg kellett érteni, hogy a gyulai Kohán Múzeum az állandó kiállításában szereplő műveket egy évre nem nélkülözheti. Másrészt, miután a magángyűjtők nagyon nehezen válnak meg a kiállítás hosszú, egy éves időtartamára, megszokott festményeiktől, ezért le kellett mondani a rendezésnek az egyéni tulajdonban lévő Kohán-művek kiállításáról is. Mindemellett a kiállítás jól reprezentálja az alkotó életművének fő vonulatait. Köszönet illeti ezért a műveket rendelkezésre bocsátó múzeumokat, így a Gyulai Erkel és a Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumot, valamint a Csongrád Megyei és a Hódmezővásárhelyi Városi Önkormányzatot.

Az uradalmi kovács apa és a paraszti származású anya gyermekeként 1910. február 22-én született Kohán György sorsa és alkotói pályája több tekintetben is kor-releváns. Ezt lényegre tapintó, lakonikus rövideggel fejezte ki Kohán jeles monográfusának, a kiváló művészettörténész, Supka Magdolnának nyilatkozva a művész édesanyja. „... nagy lélek született itt, kicsiny, szűkös sorban”. Önkéntelenül idéződik fel bennünk Ady sorsképlete: „az értől az

óceánig”. Az ér ebben az esetben a gyermekkor fehérre meszelt falú, cselédsori egyszobás lakása. Gyermekkori rajzolási vágyát olykor a tisztára meszelt falon, a kemence el nem égett, üszkös venyigéjével elégítette ki. Ez nem egyszer komoly családi konfliktussal járt.

Kivételes tehetségét ipariskolai rajztanára, József Dezső ismerte fel, és segítette a művészpályára a szülők meggyőzése útján. Az ő támogatásával szerepelt a 15 éves Kohán a Gyulai Műbarátok kiállításán, ahol díjat is kapott. A művészé válás útja Budapestre vezetett. Szüle Péter festőművész előkészítője után 1927-ben vették fel a Képzőművészeti Főiskolára. Egy év után azonban tanárával, a tőle eltérő művészeti felfogású Glatz Oszkárral kialakult ellentéte miatt otthagyta a főiskolát. Ezt követően Podolini Volkman és Förstner magániskolájában folytatta tanulmányait. 1931-ben Párizsba utazott, ahol átmeneti hajléktalanság után Major Henrik grafikusművész segítségével klasszikus mesterek műveinek másolásával tartotta fenn magát. Katonai behívó szakítja meg párizsi tartózkodását. 1930-ban sikeresen szerepelt a Nyugat kiállításán.

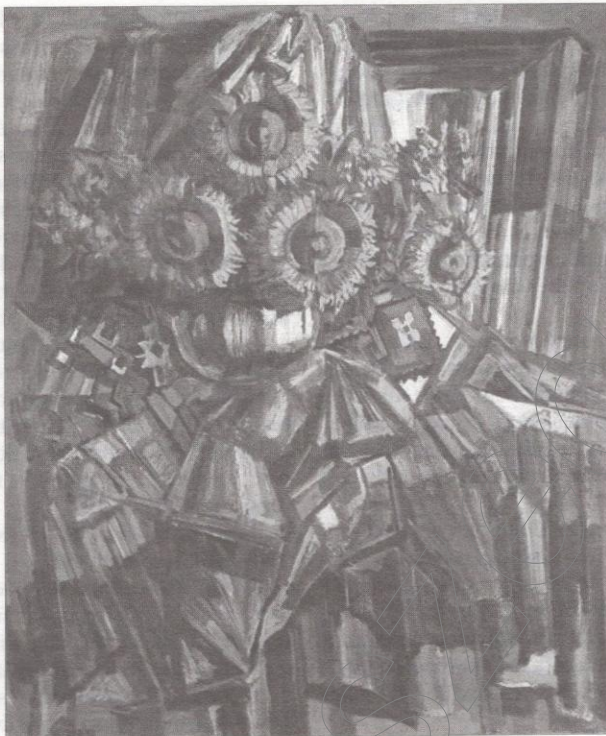
1933-ban érkezett először Hódmezővásárhelyre, és nyomban bekapcsolódott a város kulturális életébe. Egyik alapítója lett a Tornyai János festőművészről elnevezett irodalmi, művészeti és tudományos társaságnak. Élete Gyula-Budapest-Vásárhely háromszögében zajlott. Több-ször tért vissza Anteuszként megújulni a „paraszt Párizsba”. 1935-ben rövid tanulmányutat tett Olaszországba. 1936-ban és 39-ben a Tamás Galériában, 1943-ban a Műbarátnál és Vásárhelyen állított ki. 1939 és 1944 között

hosszabb-rövidebb ideig többször katonáskodik. 1946-ban Gyulán és ismét Vásárhelyen, majd 1948-ban a Képzőművészek Szabad Szakszervezetében rendezett kiállítást. Utóbbiban freskó-terveit mutatta be.

Az 1950-es évek elején kizárták a Magyar Képzőművészek Szövetségéből. A méltánytalan, sőt érthetetlen eljárás mélyen érintette az érzékeny művészt. 8 év némaság következett, rendkívüli nehéz, nyomor-széli anyagi körülmények mellett. A hosszú szünet utáni első kiállítását 1956-ban a vásárhelyi kultúrházban rendezte meg. 1959-ben a Múcsarnokban rendezett kiállításával visszatért az ország képzőművészeti életébe. Ezt a kiállítást már a kulturális kormányzat elismerése, a Munkácsy-díj harmadik fokozata követte. Majd, úgy tűnik, a kultúrpolitika rádöbbsent súlyos adósságára, mert anélkül, hogy újabb kiállítást mutatott volna be, 1964-ben megkapta a díj első fokozatát is. (Ugyanebben az évben, életében elsőként, kapott műtermes főbérleti lakást Hódmezővásárhely városától.) 1965-ben több mint 200 művét állította ki a Magyar Nemzeti Galériában. Ezek döntő többsége addig be nem mutatott alkotása volt. Ezért, és a művek kvalitása miatt is a kiállítás reveláció erejével hatott. A következő évben, sajnos már súlyos betegen, kapta meg a legmagasabb magyar művészeti kitüntetést, a Kossuth-díjat. 1966. december 16-án Gyulán hunyt el. Művészi hagyatékát végrendeletileg Gyula városnak adta, és ebből nyílt meg 1976-ban az önálló Kohán Múzeum. Különböző okok miatt késedelmesen, de végre 2002-ben megjelent Supka Magdolna avatott tollából a régén várt Kohán monográfia.

Kohán György kemény és őszinte ember volt. Művészi rangjához, önérzetéhez méltatlannak tartotta, hogy a minisztérium, művészeti alap, lektorátus háromszög „meleg kilincs” mozgalmában részt vegyen. Így azután, ez a kifejezetten monumentalista nagy művész, életében egyetlen négyzetméter közösségi megbízást sem kapott. Halála után, más kivitelezésében Székesfehérváron, egy szakszervezeti székház ebédlőjében került falra háborús kartonjának mozaik-változata. Őszintesége kötelez arra, hogy ne hallgassunk életműve egyetlenségéről. Oeuvrejében túlnyomóan ugyan a kvalitásos remekművek, de vannak „megélhetési” művei is. Az 50-es években jórészt baráti, jó ismerősi hitelekkel élt,

Napraforgók

Siqueiros) rokonítja. Olykori geometrikus summázása kubisztikus forrásból táplálkozik. Analitikus képépítései az Ecole d' Paris törekvéseit idézi fel. Technikailag egyéni leleménye, a viasztempera, amellyel festői és grafikai hatásokat ötvözött egybe. A fent említett sajátosságok jelen vannak az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban ez év március 14-én megnyílt kiállításban is.

A két, kissé ívelten tágas kiállítóteret (Árpád és Attila terem) betöltő, 58 festmény és 29 grafika elemzésére az adott keretek között természetesen nincs lehetőség. Úgy gondolom azonban, hogy ez nem is szükséges. Kohán György munkásságának summázata, általános jellemzése legkarakterisztikusabb műveinek elemzésével felépíthető.

Többszörösen foglalkoztatta az élettelen varjú sötét tömege. Van, amikor kontrasztosan hóra helyezi a holt madarat, és van, amikor az ablakban látjuk kitért szárnyal, mintha még mindig repülni akarna. Ez a valóság átírásának sajátos festői paradoxona és egyben a művész szabadsága is. (Lelőtt varjú).

Az alföldi realisták hagyományához áll közel Anyám című festménye. Az egyszerű konyhai környezetbe komponált idős parasztasszony egész alakos portréjában benne van a dolgos évtizedekkel átszótt múlt, a jelen nyugalma, és a bizonytalan jövő meditációja, szorongása is. Az Öregfalú című festményén a házak egymáshoz való térbeli viszonya, elrendezése jól érzékelteti a történelmi falu alakulásának rendezetlenségét. A vastagon felhordott festék a környezet rusztikusságát fejezi ki.

Vásárhelyi utcarészlet

Kohán robosztus dinamizmusa teljes erejével van jelen a Tanya viharban című alkotásán. A kubisztikus, egyszerű építésű épület falának és tetejének színes izzása a közlő éghéberő és a természet ekkor is érvényesülő megragadó csodáját egyaránt hordozza. Alkotói vénája szélesítségének szép példája a Tanya viharban című alkotással rokon, bár távlatosabb, horizontális képépítésű Akácfa viharban. Tematikailag ugyan közel áll egymáshoz a harmadik mű, a Mártélyi tanya is, de a lelki állapot eltérő volta révén ezen a formák nyugalmasak, a színek melegbarna uralkodása együtt harmonikus összhatást nyújt.

Ketten csinálják ugyanazt, az nem ugyanaz, állapították meg a régi rómaiak. Érvényes ez a művészetre is. Persze, csak akkor, ha tehetséges, individuális karakterű alkotóról van szó. Tornyai ismert Gémeskút-ja csupa lendület, dinamika. Kohán azonos művén a kút rogyant árnyéka szinte bilincsként szorítja a kis tanya melletti kazalt. (Gémeskút kazallal.)

Tömondatos egyszerűség, a népi építészeti praktikussága, funkciótisztelete a sajátja, esztétikai értéke a Fehér háznak. A fal képsíkból kiugró fehér színe, a tisztaság, és a benne lakók hasznos, értelmes élete iránti tisztelet, megbecsülés kifejezője. Az Utcarészlet tematikailag azonos, a perspektivikus rövidülés és a tragédiát sejtető előtér súlyos, diagonális árnyéka jelent eltérést és önálló esztétikai értékű megoldást.

Monumentalitása még csendéletei egy részében is jelen van. A régi parasztházak kis ablaka előtti tárgyak (petróleumlámpa, vasaló, birsalmák) egymással való kapcsolata és erőteljes tömege jól példázzák megállapításunkat. (Csendélet vasalóval). A motívum azonos, de a gyümölcs, az edény és a virág a pasztell színek ritmikus halmozában jelennek meg. (Gyümölcs és virág.)

Ritka életképeinek egyike a Poharazók. Hat figura, nők,

férfiak. Zsúfoltság nélkül tölti ki a nem kisméretű képfelületet. Tulajdonképpen nincs semmi mulatozás, vagy élénk történet, lényegében nyugodt, szinte mindennapi szokásos történésnek vagyunk ez esetben tanúi.

Mintegy a napimádók vonzalmával tér több művében vissza az óriási, erőteljes, színes, körsugárzású égiteszt, a nap megjelenítésére. (Alkonyati tanya.) Szinte kozmikus erővel robbantja szét a képstruktúrát a lemenő nap. (Nap.) A vaskályha hűvös „szenvtelen” tárgyiasággal áll a kép bal oldalában. A kínzó hideget a mellette álló, bundáját összehúzó, szomorkás asszony által antrópomorfizálta a festőművész. (Asszony kályhával.)

Atmoszférateremtő ereje teljes „fegyverzetben” mutatkozik meg az Éjszaka Gyulán című művében. A kistemplom, a fák, a szerény házikó, a holdkorong árnyalati gazdagságban fejezik ki az éjszaka sejtelmességét, misztikumát.

Ember és természet ősi, kozmikus, évmilliósi kapcsolatának, együttélésének remek telitalálata a Pásztor. A napkorongnak a háttal álló nagy, összefogott felületben megoldott figura vállára helyezése kifejezésteljes, gondolatébresztő festői megoldás.

Kohán drámaisága teljes erejében bontakozik ki a Bivalyos szekér napkoronggal című művén. A festmény „főszeplője” a szekérből alig kiemelkedő koporsótető. A mű egésze, a harázdák dinamizmusának feszítő diagonálisai és a lemenő nap alkonyi színeinek fájdalmas ragyogása néma festményreklivimmé avatják a művet.

A mártélyi Tisza-holtág partján vonuló tehéncsorda két nagyon rokon mű alkotására ihlette. A kiállításban láthatón kívül az egykori Finta-gyűjteményben Mártélyi naplemente címmel szerepel az „alteregő”. Mindkettőnek azonosak az értékei. A napkorong hangsúlyos irizáló körgyűrűi, a színes folyófelületi „híd” és utoljára, de egyáltalán nem utolsó sorban, a vonuló állatok gerincén megjelenő reflex-fények együtt alkotják a festmény atmoszférikus

Kohán Komor tél

Kabát

erejét. Számos naplementés műve közül az akvarellt a könnyedség, elevenség jellemzik. (Naplemente.)

Az alvilágot megjárt, Euridike misztikusságával kivétel az életműben. Az egészalakos, síkba tartott, lenge, átszellemült női figura megragadóan érzékelteti a mitológiai spirituálizáltságot.

A téma csak ürügy a szín és forma könnyed, játékos örömeinek a nézővel történő megosztására. Női testeket látunk, gyöngéd, lágy formálásban és hullámzó rétegszerűen sávos, színekben gazdag hátteret. A címszerű motívum, a fa és gyümölcs nem is lényeges az alkotó számára. (Gyümölcszedők.)

A Kapáló-ban a munka ritmikussága és mindennaposágának kifejezése volt elsődleges a festőművész számára. A parasztasszony monumentalitása, patetikus elszántsága, sorsvállalása Mestrovics hasonló bronzára emlékeztet bennünket. (Parasztasszony.) Ugyancsak a monumentális plaszticitás a jellemzője a Kévekötnék.

A napraforgó számos festőművészt ihletett már esetje kézbevérelére. Kohánnak sikerült ezek után is új, egyéni élményt nyújtani. (Napraforgók tükörrel, Napraforgó.) A cezannei testességű plasztikus almák a forma és a szín erőteljességében jelennek meg. (Birsalmák.) Ugyanezek a sajátosságok érvényesek virágcsendéleteire is. (Sárga virágok, Zinnia fekete vázában.) A Gémeskút nappal sikeres kísérlet a mű egyensúlyának a széttartó diagonálisok ellenére történő megteremtésére.

Az analitikus képépítés könnyedséggel, geometrikus játékkal párosul (Csendélet tállal). Azonos világ, de súlyosabb, keményebb formai megoldásban a Kagyló szobabelsőben. Nagyvonalú lendület, szenvedély munkál a vastag, rusztikus faktúrájú Magányos ház-on.

Búcsúzásul indokolt annál a művénél elidőznünk,

amellyel utoljára szerepelt halála előtt az 1966-os Vásárhelyi Őszi Tárlaton. (Kabát.) A befelé fordított kép, a bal oldali súlyos árnyék és az üres széken maradt fekete kabát egyaránt az akkor már öt megérintő tragédia megrázó festői előérzete.

A festményeket jól egészítik ki és részben új oldaláról mutatják meg Kohán György alkotói egyéniségét a tárlókban elhelyezett grafikák. Vannak tus és krétarajzok, amelyek a fekete-fehér kontrasztja és a hangsúlyos vonal dinamikája által bővül drámaiságáról alkotott képünk. (Ülő alak, Vasaló nő.) Többségükben azonban a tollrajzok, amelyek a „játszani is enged” könnyedségével, önfeledtségével, sőt, némelykor szinte az automatizmus felszabaddultságával, az esztétikai normatíváknak fittyet hányva kerültek papírra. (Fejek, figurák, XVII, XXI.) Egynémelyik a Picasso hellenizmusba oltott életszeretével, dévajságával mutat rokonságot. E tárgyú műveiben azonban Picasso legtöbbször áldozott a női szépség oltárán. Kohán azonban nem törődött a mindennapi szép kategóriájával, amikor kicsavarta, lehetetlen testhelyzetben, anatómiai nonszenszeket alkotva szántotta a papírt, jelenítette meg figuráit. (Figurális kompozíció, II. Grafika.) Végül egy vitrinben, az életút néhány állomását megidéző dokumentum látható: fotók, kiállítási meghívók, katalógusok és a monográfia. És középen a szívszorítóan szegényes szülőhely bejáratának fotója.

Természetesen a recenzió, a szürke próza és a szakmai elemzés is csak halvány visszfény és dadogás az eredeti művek élményéhez mérten. Ezért érdemes megtekinteni Ópusztaszeren a kiállítást, hiszen idő is van még rá, mert 2004. márciusáig tart nyitva.

Dömötör János

Kik voltak a gárgyánok?

Péter László könyve a szegedi ferencesekről

Péter László Szegedi ferencesek című könyve több mint tíz éve, 1991-ben jelent meg a Somogyi-könyvtár gondozásában, 450 példányban. A 67 lapos vékony kötet a várostörténeti kutató kilenc írását tartalmazza, amelyek többsége a Délmagyarország hasábjain jelentek meg 1988 és 1990 között. Két írás másutt látott napvilágot: az egyik a Szeged folyóirat 1989. évi 7. számában (Az alsóvárosi ferences házfőnökök kritikai névsora), a másik a Katolikus Lexikon címszavaként (Szeged-Alsóváros) olvasható. A könyv ismertetésének aktualitását adja, hogy idén ünnepejük az alsóvárosi templom befejezésének 500. évfordulóját.

A kötet első írásában Péter László az alsóvárosi templom és kolostor, valamint a szegedi ferencesek történetét vázolja. A cikk végén rövid bibliográfia is található. A mai Alsóváros a 11. század folyamán népesült be. Első templomának Szent Péter volt a védőszentje. A szegedi ferences (mariánus, azaz Szűz Máriáról nevezett rendtartományhoz tartozó) kolostort először 1316-ban említi oklevél. Ez azonban nem a mai helyén állt, hanem a palánki városrészben, pontos helye vitatott. A rendházban a középkorban négy alkalommal rendeztek tartományi gyűlést. Nem szerepel a könyvben, hogy szervezések a kolostor a mariánus provincián belül a székesfehérvári custodiához – „örséghez” – tartozott. (Juhász Kálmán: A szeged-palánki plébánia története. 1199-1895. Szeged, 2000. 37.) A kolostor a 15. században épült, elkészültét a kutatók 1455 és 1459 közé teszik. A templom építése 1503-ban fejeződött be. Tervezője valószínűleg a kolozsvári (Farkas utcai) és nyírbátori hasonló templomokat építő János testvér volt. A Juhász Gyulától líraián megörökített hagyomány szerint a templom körüli (1776-ig működő) temetőben nyugodott Dózsa György feje. 1450 körül a huszita és bogumil eretnekek ellen küzdő Marchiai Szent Jakab, 1455-ben Kapisztrán Szent János járt Szegeden. A török időkben az alsóvárosi ferencesek tovább működtek, s nemcsak a város, de számos környékbeli falu lelki gondozását is ellátták. Egy időben a kolostor előjárói voltak a – többnyire Nagyszombatban székelő – csanádi püspökök általános helynökei.

A kötetben szereplő második (1988-ban írt) cikk az alsóvárosi templom fél évezredes jubileumának méltó megünneplésére hívja föl a figyelmet. A szerző sürgeti a templom és a rendház fölüújítását, a falak közt egyházművészeti múzeum létrehozását, valamint szobor és (kutatásra is alkalmas) emlékszoba megteremtését Bálint Sándor tiszteletére. Érdeemes megnéznünk, hogy mi valósult meg az akkor megfogalmazottakból! A templom ugyan megújult, de a rendház állapota nem változott az utóbbi tizenöt évben. Bálint Sándor kapott szobrot szeretett temploma mellett, és egyházművészeti múzeum is létesült Szegeden – igaz, nem Alsóvárosban. Még kell emlétenem, hogy a templom körüli parkban nemcsak Dózsának akartak – Juhász Gyula és Móra Ferenc sürgetésére (1919) is – szobrot, emlékművet emelni, de a Hunyadi családnak is. Az elképzelés Klebelsberg Kunótól eredt. Pálffy József polgármester 1938. június 5-én – a fölüjított templom szentelési ünnepségén – bejelentette, hogy a Mátyás teret Hunyadi ligetnek nevezik el, valamint ércből és márványból elkészíttetik Hunyadi János, Hunyadi László, Szilágyi Erzsébet, Kapisztrán Szent János és Mátyás király szobraikat. Ez a terv azonban a világháború és az azt követő politikai változások miatt nem valósult meg. (Giczi Zsolt: Az 1938-as Szent István jubileumi év Szegeden. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 24. köt. 95., 98., 110-111.)

A következő írásban az alsóvárosi kolostor előjáróinak, gárgyánjainak nyomába ered Péter László. A gárgyán a latin eredetű gvárdián szó szegedi és Szeged környéki népi alakváltozata. A Gárgyán, Gárdián elterjedt vezetéknev a

szegedi nagytájban, főleg Alsóvárosban. Igaz ugyan, hogy Tálasi István az egyéb névformák (pl. Gorgyán, Gordian, Gorda) miatt a Kecskeméti tisztelet Szent Gordianus vértanú nevéből eredezteti. A szerző szerint azonban a szegedi Gárgyán családnév alapja a gvárdián szó. A gvárdiánok és a ferences barátok nemcsak a lélek, de a test orvosai is voltak. Gyógyító tevékenységet folytattak, kertjükben gyógynövényeket termesztettek. A ferencesek terjesztették el a Szegedre jellemző paprikát is (mint a malária elleni orvosságot), amely később a bors drágasága miatt kedvelt fűszernövényé vált.

Mikor épült az alsóvárosi rendház? – teszi föl a kérdést Péter László. Mátyás 1459. január 20-án kelt oklevelében engedélyt adott szerdai hetivásár tartására „a szent Szűz Mária tiszteletére e városunkban alapított kolostor előtt...” Ebből nem derül ki, hogy az alsóvárosi (obszerváns) vagy a palánki (mariánus) kolostorról van-e szó. Lehetséges, hogy a palánki ferencesek háza Szűz Máriának volt ajánlva. A piac és a négy mészárszék említése nem utal egyértelműen Alsóvárosra, hiszen más források ott később nem említenek piacot. Mészárszéket (Szilágyi Lászlóét) is csak 1497-ben írják le legközelebb a dokumentumok – akkor is egyet.

Szent Ferenc lelki családjának egyik ága minorita rend. Az 1517-ben szervezett szerzetesi közösség gyökerei a konventuális ferences rendházakba (mint amilyen a palánki is volt a középkorban) vezetnek. A székely származású minorita tartományfőnök, Kelemen Didák 1726-ban Szegeden járt. Értesülve a mariánus hagyományokról elhatározta, hogy meghonosítja rendjét a városban. Vajda Achillész minorita 1729-ben kapott ideiglenes működési engedélyt Szegeden, mint a sókamari tiszttelviselő és családtagjaik káplánja. A rend letelepedését 1742. július 27-én engedélyezte Mária Terézia. Lechner Vencel tervei alapján a kolostor építése 1747-ben, a templom építése 1754-ben kezdődött meg. A munkálatok 1767-re fejeződtek be. A fölsóvárosi plébánia – amelyet 1950-ig a minoriták vezettek – 1789. március 16-án jött létre, amikor az egységes szegedi plébániát három részre osztották (Fölsóváros, Palánk és Alsóváros).

Az alsóvárosi kolostor vezetőinek kritikai névsorát a könyv írója Orinansz Konstantin (1831), Reizner János (1899-1900) és Karácsonyi János (1922) könyvei, valamint Szakály Ferenc (1983) és Monok István (1984) tanulmányai alapján állította össze. A katalógus fontos forrása a szegedi ferences rendház történetének.

Számos író szegedi szerzetesről is van tudomásunk. Jászberényi Gáspár 1647-től volt szegedi házfőnök. Péter László szerint 1648. május 10-én, elsőként a szegedi házfőnökök közül, püspöki helynöki megbízást nyert Zongor Zsigmond csanádi püspöktől. Szegedi tevékenysége után két évtizeddel – a salvatoriánus ferencesek tartományfőnökeként – Spanyolországba (Valldolidba) utazott, a ferencesek általános káptalanjára. Útitársa Podiebradszky Ambrus volt. Útinaplóját latinul írta meg.

Kiss István (1733-1798) 1751-ben lépett be ikertestvérel, Lászlóval a ferencesek szécsényi kolostorába. 1757-ben szentelték őket pappá. István 1766 májusa és 1768 júniusa között járta meg a Szentföldet. Útján latinul naplót vezetett, amit 1792 és 1795 között ültetett át magyarra a szegedi ház lakójaként. Művében több szegedi összehasonlítás, utalás található. Írása a magyar későbarokk széppróza egyik remekműve, amely egy szinten van Mikes Kelemen, Faludi Ferenc és Hermányi Dienes József munkáival.

A nyelvváltók közé sorolható Takáts Ráfael (1748?-1820) 1790 és 1792 között, pádei káplánkodása idején 3600 szóból álló kiegészítést írt Pápai-Páriz Ferenc 1782-ben harmadszor megjelent latin-magyar szótárához. A szavak egy

A máriacelli kegykép részlete, jobb oldalon az alsóvárosi kolostor és ispotály (1709)

része (10-15%-a) saját pótlás, legtöbb a szegedi népnyelvből. Valószínűleg az ő alkotása a lelkész szavunk is, amelyet Sándor Iván (1808) tőle vett át és így terjedhetett el. Művét saját – ajándékba kapott – kézisajtójával sokszorosította. Kéziratban maradt Lexicon Ungaricum című latin-magyar szótára, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őriz.

Főlsorolom a kötetben található néhány ellentmondást és pontatlanságot. Néhány cikkben olvashatjuk, hogy a kolostor 1455 és 1459 között épült (5-6. és 10-11. o.), egy másik írásában viszont éppen Péter László kérdőjelezi meg ezt az adatot. A források bizonytalanságára hivatkozva veti föl az Ordinánsz Konstantin (1831) által leírt – Telek József művére és a helyi hagyományra alapozott – 1468-as dátum helyességének kérdését (20-23. o.). Az egyik helyen azt találjuk – helyesen –, hogy a történetíró és jeles prédikátor Telek József 1760-ben írta Cosmographia című művét (8. o.), másutt az 1772-es évszám szerepel (22-23. o.). A Palánkban álló középkori mariánus kolostor kapcsán olvashatunk az épületben tartott rendtartományi gyűlésekről, de eltérő dátumokkal (8. és 25. o.). A Szeged történeti kronológiája (Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1992.) című kiadványban Petrovics István a következő évekre teszi a káptalanok időpontját: 1329, 1371, 1471, 1536.

Itt ki kell térnem a ferences rend ágaira. Ma Szent Ferenc első rendjének három ágát különböztetjük meg. (Második rendnek az Assisi Szent Klára alapította és szervezte klarissza rendet, harmadrendnek pedig a világiakat tömörítő testvérületeket, confraternitásokat nevezzük.) Péter László könyvének 24. lapján írja, hogy a mariánusok a ferencesektől különböző rend. Ez azonban nem pontos. Szent Ferenc közösségének, a kisebb testvérek rendjének (Ordo Fratrum Minorum) életmódját 1209-ben hagyta jóvá szobán III. Ince pápa. Már a 14. század elején jelentkeztek megújulási mozgalmak a ferences rendben (spirituálisok, fraticelli). Markáns elkülönülést csak az obszervancia megjelenése eredményezett a 15. század első éveiben. Az egyéges rend 1517-ben szűnt meg, amikor X. Leó Ite et vos kezdetű bullájával az összes, a ferences regula szigorú megtartását követelő reformált csoportot egyesítette (a mai ferences rend: OFM), elválasztva őket a hagyományos életmódot folytató konventuálisoktól (a mai minorita rend: OFMConv). Egy újabb reformmozgalom keretében 1525-ben alakult meg a ferences család harmadik ága, a kapucinus rend (OFMCap).

A történelmi Magyarországon öt rendtartomány jött létre: mariánus (Provincia S. Mariae, 1523), szalvatoriánus

(Provincia Ss. Salvatoris, 16. sz.), ladislaita (Szent Lászlóról nevezett, 1661, Dráván túli területek), stefanita (Szent Istvánról nevezett, 1729, Erdély) és kapisztránus (1757). A szalvatoriánus és a ladislaita tartomány 1897-ben megszűnt, beolvadtak a mariánus, illetve a kapisztránus tartományba. A szerzetesrendek 1950. évi föloszlatása után a kapisztránus tartomány két középiskolát tarthatott fenn: Esztergomban és Szentendrén. (Lásd bővebben: Pusksely Mária: Keresztény szerzetesség. 1. köt. Budapest, 1995. 285-293.)

Utolsó megjegyzésem a szegedi gvardiánok püspöki helynöki megbízásával kapcsolatos. A szegedi egyháztörténettel foglalkozó irodalomban elterjedt nézet, hogy 1525 és 1701 között a helyi ferences előjárók látták el ezt a tisztséget a püspök távolléte miatt (16. o.). A töröktől megszállt országrészbe ugyanis a csanádi főpásztor nem tudott eljutni. Legtöbbször Nagyszombatban élő esztergomi kanonokok viselték a főpapi címet. Más helyen Péter viszont azt írja, hogy Jászberényi Gáspár volt az első, akit helynökke nevezett ki Zongor Zsigmond püspök 1648. május 10-én (52. o.). Forrását azonban nem jelöli meg. Molnár Antal nemrég megjelent könyvében olvashatjuk, hogy Zongor formálisan soha nem nevezte ki a szegedi gvardiánokat helynökke, de hódoltsági képviselőinek tekintette őket és az ehhez szükséges joghatóságot megadta nekik. Először Tamóczy Mátyas püspök nevezte ki általános helynökke a szegedi rendház előjáróját 1649. augusztus 22-én, Szepes várában kelt levelében. A helynök joghatósága csak lelki ügyekre terjedt ki, gazdaságiakra nem. Zongor és Tamóczy nyomán a későbbi főpapok is a szegedi gvardiánt, kivételes esetben más alsóvárosi ferencset bíztak meg a helynöki teendőkkel, egészen a török kiűzéseig. (Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. METEM Könyvek 41. Budapest, 2003. 43-72., főleg 45-51.)

Péter László könyve átfogó igényű, a szakirodalom biztos ismertetében megírt cikkeket tartalmaz, a kötetben azonban – gyűjtemény jellegénél fogva – több ismétlést és ellentmondást találunk. Péter László műve a szegedi ferencesek története iránt érdeklődőknek alapvető olvasmány, bár a szerző több állítását az azóta megjelent szakirodalom alapján korrigálnunk kell.

(Péter László: Szegedi ferencesek. A Somogyi-könyvtár kiadványai 33. Szeged, 1991. 67 o.)

Miklós Péter

A ferencesek Szegeden

Ötszáz éves az Alsóvárosi Templom

A szegedi alsóvárosi Ferences, vagy Mátvás templom tér felőli oldalán, közvetlenül a tetőzet alatt látható az oda beépített faragott kő, amely az 1503-as dátumot ábrázolja. Ez a magas, nehezen hozzáférhető hely biztosította évszázadokon át, hogy a templom befejezésének időpontját jelölő kő e pontos adattal napjainkig ránk maradt és hirdeti az épület elkészültének dátumát. Ez ad lehetőséget, hogy ebben az évben mindannyian ünnepeljünk a templom elkészültének 500 éves évfordulóját.

Valójában azonban a templomtól elválaszthatatlan Ferences Rend tevékenységét továbbá Szeged városának és az itt lakóknak a kapcsolatát méltatva nem ötszáz, hanem 700 évről kell beszélnünk. Hisz az 1209-ben pápai jóváhagyást és így működési engedélyt kapó Ferences Rend egy-két évtized múlva már megjelent Magyarországon és 1300 körül pedig Szeged városában. A magyar alföld kiemelkedően fontos, a Tisza-Maros találkozásánál elhelyezkedő, mezőgazdaságból, kereskedésből és a királyi központ jellegéből (sótárolásból) profitáló város szerepének fontosságát ismerte el IV. Béla, aki a tatárjárás után Szegedet szabad királyi városi rangra emelte. A ferencesek ide jövétele pedig azt jelentette, hogy valóban olyan nagy és fontos város volt, amelyben a megjelenésüket Szent Ferenc fiai fontosnak tartották. Ugyanakkor a lakosság a szerzeteseket örömmel fogadta és adományaival a város közönsége a megélhetőségüket biztosította. Szeged városa ebben az időben valószínűleg három különálló települést jelentett: az északi részen található halászkö, kereskedők, iparosok lakhelyeül szolgáló *Felső-Szeged*, a királyi központ gyanánt működő *központi részt a várral* együtt, valamint a délen elterülő, elsősorban a mezőgazdaságból élő paraszt-polgárokat magáénak mondható *Alsó-Szeged*. Azt pontosan nem tudjuk behatárolni, hogy hol volt a ferencesek első temploma és kolostora. Az bizonyos, hogy a központi részben már a korai időszakban volt és bizonyos adatok szólnak amellett, hogy a 14. század közepétől Alsó-Szegeden is megjelennek a ferencesek. Mivel itt korábban volt már egy templom, valószínű, hogy működésük ehhez köthető, de pontos dátumot nem ismerünk.

Az is köztudott, hogy a 15. században Szegeden és így Alsó-Szegeden is a Hunyadiak szereznek birtokokat és ezért szerepük a város életében megnő. Hunyadi Jánosnak az 1430-as évek végétől fokozódó katonai tevékenységében, amely a török elleni háborúk révén elsősorban a

Balkán felé irányult, Szeged meghatározó szerepet kapott. Tudjuk, hogy két jeles külföldi ferences személyiség is megfordult a városban, Marchiai Szent Jakab és Kapisztrán Szent János. Marchiai Jakab több éven át itt ténykedett és folytatta az eretnekek elleni harcát, amely időszak konkrét bizonyítéka a szegedi alsóvárosi ferences kolostorban napjainkig megőrzött, 15. századi, fából készült szék, amelynek főlirata büszkén hirdette, hogy ez az itt ténykedő egykori inkvizitor, Marchiai Szent Jakab tulajdonát volt. Hasonlóképpen a Hunyadiak való együttműködés révén járt városunkban Kapisztrán Szent János, mielőtt mindketten (Hunyadi János és Kapisztrán Szent János) Nándorfehérvárra mentek a török elleni dicsőséges harcra, egyúttal az ezt követő járvány során bekövetkezett halálukig.

Mindez azt mutatja, hogy a város életében a ferencesek tevékenysége nem egyszerűen csak a hitéletre korlátozódott, hanem elválaszthatatlanná vált az itt élők és az ország létközelmében, a török elleni harcban. A ferencesek buzdító, lelkesítő prédikációi révén és a török elleni harchoz toborzott sereg egyfajta tábori felkészítésként elévülhetetlen érdemeket szereztek. Arra is vannak adataink, hogy a ferencesek azért is lehettek népszerűek az országban, és ezen a vidéken is, mert az itt lévő, alapvetően magyar városi lakosság számára magyar nyelvű lelkipálya tevékenységét folytattak. Ezt bizonyítja a vidékünkön 1432-1433-ban átutazó Bertrandon de la Brocquiere utazó leírása, aki részletesen ismerteti Szeged városában szerzett benyo-

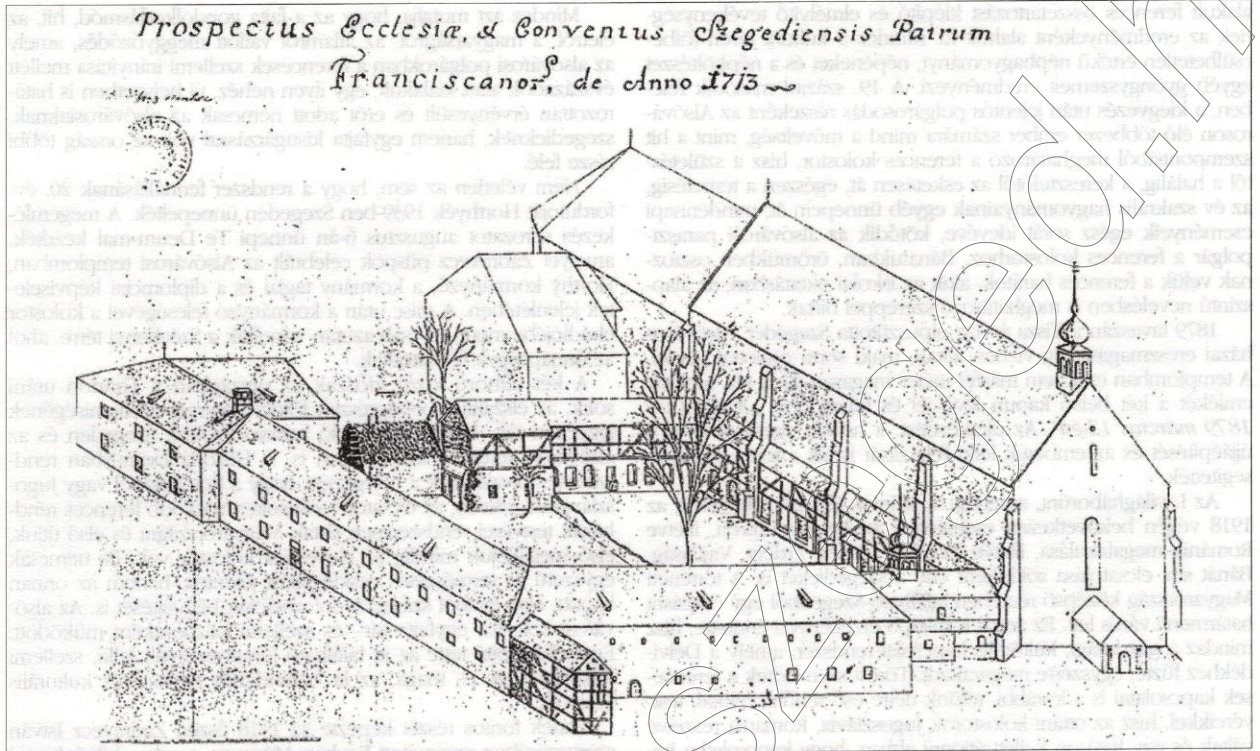
másait és ezt írja: „Szép templomok van a városban a ferenczeneknek; benne istentiszteletet is hallgattam, amely azonban nekem egy kicsit magyarosnak tetszett.” Ez a megjegyzés a történetek egybehangzó véleménye szerint arra utal, hogy a korban megszokott latin-nyelvű mise helyett a szertartás, vagy legalábbis annak bizonyos részei magyarul történhettek, ami a fentebbieket csak megerősíti.

A lényeg az, hogy a ferencesek tevékenysége Szeged városa számára igen fontos volt. Ugyanakkor a Ferences Rend számára is fontos lehetett itteni működésük, amelyet az jelez, hogy az 1460-as években nekifognak Szeged-Alsóvárosban saját templomot és kolostort építeni. Ekkor kezdődik az Alsóvárosi templom építése, amely a fentebb említett módon 1503-ban fejeződik be. A templom építése a ferences rend saját építőműhelyének köszönhető, amely stílusában komoly hasonlóságot mutat nyírbátori és a kolozsvári, Farkas utcai templommal. A templom és kolostor elkészítése nem a ferencesek megjelenését, hanem ekkor már mintegy másfél évszázados szegedi jelenlétét igazolja. Az építkezés időszaka, amely mintegy három és fél, négy évtizedet vett igénybe, jelentős részben Mátvás királysága idejére esik. Bizonyítani nem lehet, hogy Mátvás konkrétan akár pénzzel, akár egyéb módon támogatta volna az építkezést, azonban a ferencesek már a király uralkodása alatt, 1490-ben bekövetkezett halála után pedig még inkább állandóan arra hivatkoztak, hogy ők a kolostor és templom építését a király kiváltságainak valamint konkrét pénzügyi támogatásainak segítségével végezték. Úgy tűnik, a ferencesek mindezzel elsősorban a Szeged városon belüli, illetve az országban elfoglalt helyzetük megerősítésének jeleként kívánták a király személyét a templommal kapcsolatba hozni. Ez olyan eredményesen történt, hogy a király halála után a 15. század végétől mind írásban, levelekben, különböző pörös iratokban, mind a templom kolostoregyütteséről szóló tudósításokban, az erről keletkezett beszámolókból, jelentésekben mindenütt a Mátvás királytól való indíttatás, támogatás hangzik el érvként. Még inkább a szóhadományok révén és így nem meglepő, hogy már a 16. századtól kezdve, mint a Mátvás személye és királyi kegye által kitüntetett módon támogatott templom jelenik meg az alsóvárosi ferences egyházi-együttes.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy mind a Hunyadiak alatt, mind ezt követően a Jagelló-korban és még inkább 1526 után a ferencesek szegedi tevékenysége elválaszthatatlan a törökök elleni küzdelemtől. Ez igazán 1543-tól kap megkülönböztetett jelentő-

* Ez az írás a 2003 május 10-én, a Szeged Alsóvárosi Templomban megnyitott jubileumi kiállításon elhangzott beszéd szerkesztett változata.

A templom és kolostor képe – 1713

séget, amikor Szegedet a törökök elfoglalják és 1686-ig a hódoltsági terület részévé válik. Közismert, hogy a törökök a katolikus világi egyházi berendezkedést nem tűnték területükön, ugyanakkor az egyéb szerzetesrendek tevékenységét sem engedélyezték. Ez alól a ferencesek jelentettek kivételt. A legnagyobb kiterjedése idején a Dunántúl és az Alföld jelentős részét elfoglaló törökök uralma és befolyása kiterjedt északon Eger vidékére is. Alapjában véve a ferencesek működése fennmaradt, néhány rendházuk jelentette a katolikus és egyáltalán a keresztény hit ellátását a hódoltságban. Később a reformáció idején a református lelkészek működését engedélyezték, de katolikus részről csak a ferenceseket találjuk. Ez az Alföldön elsősorban Szeged-Alsóvárost jelentette, illetve egy ideig még a bajai, valamint a gyöngyösi ferences kolostort. Azonban a szegedi rendháznak volt kiemelkedő szerepe, mert Szeged a törökök közigazgatási rendszerében is fontos szerepet játszott. Közvetlenül a szultánnak alárendelt, ún. hasz birtok volt, az Alföld és Magyarország egyik legnépesebb városa, a maga mintegy 6-8000 fős lakosságával, amelybe beletartozott a környező kisebb városok pusztulása után azok ide menekült népessége is. Szeged egy olyan kulturális, kereskedelmi központ maradt mindvégig, amely a ferenceseknek köszönhetően igazi magyar sziget volt. Ez jelenti szó szerint a magyar nyelv mint egyházi nyelv, mint működési nyelv fenntartását, a ferencesek által terjesztett kultúra eszközeit, továbbá jelenti az egyházi élet fenntartásával az egykori közös Magyar Királysághoz való tartozás egyértelmű biztosítékát és bizonyítékát.

Egyáltalán nem volt ez könnyű a ferencesek részéről. Gyakran előfordult, hogy a törökök a kolostor vezetőit elfogták, megkínnozták, nem egy esetben kivégezték. Ugyanakkor rendkívüli rugalmasságukat a törökkel való kiegyezés készségüket bizonyítja, hogy mindvégig működtek a török hódoltság idején. Azt is hozzá kell tenni, hogy a ferencesek egyszerű, mondhatjuk kifejezetten szegényes életmódja a török tiszteletet is kivívta, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyedül a Ferences Rend működését engedélyezték.

Így vált a Szeged-Alsóvárosi Ferences templom és kolostor az egész Alföld szellemi és egyházi központjává, amely a török hódoltság idején egy biztos pontot jelentett a magyarok számára, egyszerre ápolva a nyelvet, a kultúrát és a közös vallás tudatát és az összetartozás érzését. Elősegítette ezt az is, hogy az elmenekült csanádi püspök a ferenceseket bízta meg a püspöki helynök tisztevel, és így hivatalból is eljárhattak a különböző egyházi ügyekben. Azt is elmondhatjuk túlzás nélkül, hogy az Alföld nagy ré-

szének a másfél évszázadon át a szegedi ferencesek segítettek a magyarságtudatot és a magyar államhoz tartozás érzését fenntartani és megőrizni. A ferencesek által ápol és a 17. században egyre népszerűbbé váló Havi Boldogasszonyhoz kapcsolódó búcsújárás, illetve Mária tisztelet ezt az érzést segítte elmélyíteni és érvényre juttatni.

1686-ban a visszafoglalás során Szeged is ismét a keresztények kezére kerül és a ferencesek fölött a nehéz időszak elmúlik. A templomban temettek el több, a visszafoglaló hadjárat során elesett osztrák, francia tábornokot és katonát. A templomban helyezték el a visszafoglaló háborúban oly jelentős szerepet játszó Szobieszkzy János lengyel király által magával hozott Csensztohovai Mária kegyképeének másolatát, amely az első pillanattól kezdve nagy tiszteletnek örvendett Szegeden. A „Fekete”, vagy ún. „Szerecsen Mária” képe napjainkig igen népszerű a templomban.

Az újjáépülő Szegeden a ferencesek még inkább meghatározó szerepet kaptak, amelyet nem csökkentett az sem, hogy a városban megjelent iskolájával a nagytekintélyű Piarista Rend (1719). Majd az 1700-as évek közepén visszatért a városba a ferencesek másik ága, a Minorita Rend, amely azonban templomát és kolostorát az északi, felsővárosi részen építhette föl.

A ferencesek tevékenységének köszönhető, a török alatti időszak hozományaként olyan új kultúrák megjelenése, mint a paprika, a dohány, amelyek először mint gyógyító szerek jelentek meg épp a ferencesek tevékenysége következtében. A 18. században a virágzásnak induló Szeged városában a Ferences Rend alsóvárosi – mint említettük – Mátyás király templomaként emlegetett központja egyre nagyobb jelentőséggel bírt.

A 18. század második felében és a 19. század elején a szegedi lakosság mindinkább művelés alá vonja a török alatt elnéptelenedett területeket, és ezeken a részeken a művelést elősegítendő, kisebb épületeket emelnek, ahol a tavasztól őszig terjedő időszakban kint is alszanak. A 19. század elejére ezekből alakul ki a tanyás településforma, ahol már egész évben, a várostól elszakadva élnek és dolgoznak a valamikori szegedi lakosok. Azonban, a Szeged-alsóvárosi ferences templom Havi Boldogasszony búcsúja, amely minden évben augusztus 5-én van, akkora ünnepségnékké számít, amikor és ahova egy évben legalább egyszer, Szeged 100 kilométeres környékében élő egykori szegediek mindig beutaztak és a búcsún résztvettek. Ez a hajdani szegediségnek, az összetartozásnak az érzését segítte ápolni és elmélyíteni. A 19–20. századi alsóvárosi búcsú ennek a török korban ki-

alakult ferences összetartozást kiépítő és elmélyítő tevékenységnek az eredményeként alakult ki. Mindez a kultúra terén fölbecsülhetetlen értékű néphagyományt, népeket és a népköltészet egyéb gyöngyszemeit eredményezi. A 19. század második felében, a kiegyezés után jelentős polgárosodás részeként az Alsóvárosban élő több ezer ember számára mind a műveltség, mint a hit szempontjából meghatározó a ferences kolostor, hisz a születéstől a halálig, a keresztelőtől az esketésen át, egészen a temetésig, az év szakrális hagyományainak egyéb ünnepein át, mindennapi eseményeik egész sorát idevéve, kötődik az alsóvárosi parasztpolgár a ferences kolostorhoz. Bánatukban, örömeikben osztoznak velük a ferences barátok, akik az iskolai oktatásban, az alapszintű nevelésben is meghatározó szereppel bírtak.

1879 tavaszán a Tisza árva elpusztította Szegedet. Alsóváros házai ereszmagasságig vízben álltak, majd sorra omlottak össze. A templomban csaknem másfél méter magasban állt a víz, aminek emlékéül a két belső kapun lévő jel és felirat örzi: „*A víz itt volt 1879 március 12-én*”. Az újrakezdést, a házak, egész Alsóváros újjáépítését és az emberek lelki felrészését ismét a ferences atyák segítették.

Az I. világháborúra, amely itt is számos áldozatot követelt, az 1918 végén bekövetkezett események pedig Jugoszlávia, illetve Románia megalakulása, illetve az adott részek: Erdély, Vajdaság, Bánát stb. elcsatolása sokk-ként érte a szegedieket is. A történeti Magyarország középső részében található Szegedből egy csapásra határmenti város lett. Ez annál is inkább érzékenyen érintette, hisz mindaz a gazdasági, kulturális kapcsolat-rendszer, amely a Délvidékhez fűzte, egyszerre megszakadt. Törést szenvedtek a ferencesek kapcsolatai is a korábbi, túllünk délre eső rendházakkal, testvéreikkel, hisz az ottani kolostorok Jugoszlávia, Románia részeivé váltak és egy határon kellett átjönni ahhoz, hogy kapcsolatba kerüljenek egymással. Kiváltképpen igaz ez a ferencesek által vezetett ismert búcsújáróhely, Radna esetében, ahova az alsóvárosi ferencesek rendszeresen, évente vezettek zarándoklatot.

A ferenceseket és Szeged városát is érzékenyen érintette a Budapesti bekövetkezett, 1918. őszi polgári, majd 1919 márciusában végbement kommunista forradalom. A ferencesek szellemi irányítása alatt élő, — ma így mondhatnánk — konzervatív, nemzeti érzelmű alsóvárosi paraszt-polgárok egyértelműen és határozottan utasították vissza mindazt a liberális, nemzetellenes, egyházellenes föllépést, amelyet a tanácskormányzat képviselt. A Szegeden 1918 decemberétől 1920 nyaráig állomásozó francia katonai erők miatt itt a tanácskormány csak néhány napig volt érvényben. Ennek ellenére sor került a szegedi alsóvárosi templom-, és kolostorban lévő Egyházi Múzeum kincseinek nyilvánvalósá válnak a véleménye és számos olyan intézkedésre, amely az alsóvárosiak nagy fölháborodását váltotta ki.

Egyáltalán nem véletlen, hogy az 1914-ben ide érkezett és a kolostort, templomot gyorsan rendbetevő, nagy tisztelgetést kivívó házfőnök, páter Zadravec István rendkívül határozottan lépett föl az említett proletár kormány egyházellenes szemlélet és intézkedései ellen. Nem tudjuk pontosan, milyen módon került sor a Szegedre érkező Horthy Miklós és páter Zadravec összeismerkedésére. Az azonban tény, hogy 1919 júniusában-júliusában Horthy a korabeli visszaemlékezések szerint gyakran, szinte naponta lejárt és tanácskozott a kolostorban páter Zadraveczel, ezt követően pedig rendszeresen avonultak a Földműves utca 7. szám alatt lévő Alsóvárosi Népkör-épületébe, ahol a Vajdaság József elnök vezetésével működő Népkör meghatározó személyiségeivel, tehát az alsóvárosi polgárok képviselőivel tárgyaltak és beszélgettek. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az életet az addig a tengeren, hajókon töltött és belpolitikai tapasztalatokkal alig rendelkező Horthy számára ez olyan politikai fölkészítést jelentett, amely nyilvánvaló, hogy életére, meggyőződésére, politikai nézeteinek formálására meghatározónak bizonyult. (Horthy 1919. június 6–augusztus 13 között volt Szegeden.) Nem véletlen, hogy amikor 18 évvel később, 1937-ben ünnepeket rendeztek Szegeden (az egykori szegedi kormány megalakulásának emlékére), és erre az alkalomra készült el a Hősök kapuja, amelyet nagy ünnepélyességgel a kormányzó és feleségének, valamint a kormány tagjainak jelenlétében avattak, akkor Horthy megkülönböztetett módon lejtött Alsóvárosra és a Népkör falán leleplezett egy emléktáblát, amely a már elhunyt Vajdaság József elnök, páter Zadravec és természetesen Horthy kormányzó arcképét ábrázolta. Ünnepi beszédében Horthy azt méltatta, hogy milyen fontos volt mindaz az a sok összejövetel és együttműködés, amelyet az alsóvárosiaktól ő, 1919-ben kapott. (1937. május 31.)

Mindez azt mutatja, hogy az a fajta gondolkodásmód, hit, az életéről, a magyarságról, az államról vallott meggyőződés, amely az alsóvárosi polgároknak a ferencesek szellemi irányítása mellett évszázadok alatt kialakult, egy ilyen nehéz, új helyzetben is határozottan érvényesült és erőt adott nemcsak az alsóvárosiaknak, szegedieknek, hanem egyfajta kisugárzással volt az ország többi része felé.

Nem véletlen az sem, hogy a rendszer fennállásának 20. évfordulóját Horthyék 1939-ben Szegeden ünnepelték. A megemlékezés sorozatot augusztus 6-án ünnepi Te Deum-mal kezdték, amelyet Zadravec püspök celebrált az Alsóvárosi templomban, Horthy kormányzó, a kormány tagjai és a diplomáciai képviseltek jelenlétében. A mise után a kormányzó feleségével a kolostor ebédlőjébe ment, és csak azután vonultak a Széchenyi térre, ahol az ünnepek folytatódtak.

A két háború közti időszak az országban a Trianon utáni sokk, az elszakadt országrészek fölötti keserűségi szellemiségének jegyében telt. Ennek megfelelő hatása érződött Szegeden és az alsóvárosi ferences kolostorban is. A *Historia Domus*ban rendszeresen olvashatjuk a bejegyzést, hogy a Romániából vagy Jugoszláviából érkező, az elcsatolt területeken működő ferences rendházak testvérei rendszeresen jártak Magyarországra és első útjuk, első megállójuk mindig az alsóvárosi kolostor volt. Ez nemcsak egyszerű és természetes vendéglátást jelentett, hanem az onnan kapott, első kézből származó információk begyűjtését is. Az alsóvárosi kolostor egyfajta hír-, és szellemi központként működött. Erre elhivatottá tette az itt található ferences atyák lelki, szellemi fölkészültsége és maga, az itt berendezett egyházi és kulturális központ.

Ennek fontos részét képezte az 1918 őszén Zadravec István szervezésében megnyitott Egyházi Múzeum, amely a középkortól egészen a 20. század elejéig terjedő kincseket mutatott be az érdeklődőknek. Látható volt itt Marchiai Szent Jakab széke, az ún. Gellért- és Mátyás-féle miseruha, a Mária Terézia-féle palást és számos olyan szobor, kegykép-másolat, illetve egyéb szakrális tárgy, amely a ferencesek irányította katolikus hitélet elmúlt több mint fél-évezredes bizonyítékát adta. A ránk maradt vendéglőnyvből azt is tudjuk, hogy megfordult itt Klebelsberg Kunótól, Horthy Miklóson át, a két háború közti politikai és szellemi élet számos nagysága, de ugyanakkor találunk itt ANTANT delegációt, a szövetséges belgrádi ellenőrző katonai bizottság többi küldöttségét, a Szegeden csaknem 2 évig állomásozó francia katonai parancsnokot, amerikai újságírókat, ugyanúgy, mint például a 30-as években százával ideérkező budapesti iskolások csoportjait.

1931-ben került a templom külső falára a bautzeni Mátyás dombormű másolata, gróf Klebelsberg Kunó ajándékaként, aki többször is megfordult itt. Ő helyezte el 1932-ben az *alsóvárosi kultúrház* alapkövét is, de 1933-as elkészültét már nem élhette meg. Ez az épület számos hitéleti és kulturális eseménynek adott helyet az alsóvárosiak és a fiatalok számára.

Ugyanakkor a templom 1930-as években kezdődött nagyszabású följújítása állandó együttműködést igényelt a város vezetésével és jelentett különféle, a pénzek megszerzése érdekében folytatott „lobbizz” tevékenységet is a kormánynál. A kolostor könyvtára is jelentős volt, amelynek tudományos feldolgozása épp a II. világháború alatt kezdődött el.

A templom és kolostor 1930-as évekbeli följújítása, majd a kisebb munkálatok a II. világháború alatt is megszakítás nélkül folyt. Ennek részeként 1940-ben Zadravec püspök a templomnak ajándékozta Kapisztrán Szent János bronzszobrát, amelyet később szállítottak Szegedre és 1941 október második vasárnapján ünnepélyesen szentelte föl ő maga. A templom belsejében, a bejárat két oldalán pedig két bronz domborművet helyeztek el, amelyek egyike a templom kegyképének török által történnő megtalálását ábrázolta, a másik pedig a kommunizmus ellen föllépő szegedi konzervatív erők zászlóbotászatát az alsóvárosi templom előtti téren. (Megjegyezni kívánjuk, hogy e két, 1941 június, illetve 1942 márciusában elkészített dombormű alkotója az a Heksch Nándor, aki szegedi ötvösként a korábban épült Dóm ötvösmunkáinak és nagyszerű bronz főkapujának alkotója, és akit 1944-ben a zsidóüldözések idején hurcoltak el és vesztette életét valahol, a koncentrációs táborban.)

Az 1945 utáni időszak nehéz megpróbáltatások elé állította a ferences atyákat, hisz a szovjet fegyverek támogatásával hatalomra került kommunista rendszer megkülönböztetett figyelmet fordított az egyház és kiváltképp a katolikus egyház elleni küzdelemre. A konzervatív, vallásos, hazafias érzelmű Alsóváros pedig

A templom és kolostor az 1930-as években

közismerten erről a kommunista-ellenes, vallásos érzelméről volt ismert, amelynek szellemi vezetői mindig a templomban és kolostorban lévő ferences atyák közül kerültek ki. A város és a kolostor életében meghatározó szerepe volt Mindszenty bíboros által meghirdetett Mária évnék. (1947. aug. 15.–1948. aug. 15.) A legkiemelkedőbb esemény az 1948. augusztus 5.-i búcsú és Mária ünnep volt, négy főpappal, amely sokszáz tömeget vonzott és egyben a kiemelkedő egyházi politikai események közé tartozott.

Sajnos, az 1948-ban megkezdett, egyházi iskolák államosítása, majd pedig az 1950 nyarán bekövetkezett szerzetesrendek föl-oszlatása az alsóvárosi ferencesek életének is szomorú végét jelentette. A ferenceseket részben elhurcolták, részben szétszórták. A kolostor állami kézbe került és egészen 1989-ig állami vezetésű szociális otthonként működött. Ez azt jelentette, hogy gyakorlatilag semmiféle följújtásra, nagyobb javításra a középkori épületben nem került sor, és ebben a leromlott állapotban kapták vissza az 1989 szeptember elsejével visszatérő ferencesek a kolostort.

Sajnos, ezt már nem érthette meg Alsóváros egyik legnagyobb szülőtte, a templom és a ferencesek itteni tevékenységének nagyszerű méltatója, a magyar néprajz tudomány kiemelkedő egyénisége, Bálint Sándor O, akinek egész élete ehhez a templomhoz kötődött, számos munkában örökölte meg a templom múltját, a hozzá kapcsolódó hiedelmek, illetve a búcsújárások történetét, 1980-ban halt meg. Halálában az a megtisztelő elismerés érte, amely egész életéhez és munkásságához méltó volt, nevezetesen, hogy Magyarország bíboros prímása és szinte az egész püspöki kar jelenlétében, kedves temploma főoltára előtt rávatalozták föl és innen vitték ki az alsóvárosi temetőbe, ahol ma is nyugszik.

1989 után a visszatért ferences atyák vezetésével hosszú, több mint egy évtizedes munkával sor került a kolostor műemléki föltárára. Kiderült, hogy ez az épület magában hordozza az 1400-as évek végén fölépített eredeti, középkori kolostort. A helyreállítás révén az épület oly szépségében pompázik és a modern eljárások következtében oly módon száradt ki, ahogy 500 éves története folyamán még sohasem. Remélhetőleg hamarosan a kolos-

tor külseje is elnyeri a méltó formáját, akár csak a korábbi szobrok, amelyeket visszallítanak majd.

Itt található a ferences atyák noviciátusa. Ismét igazi központot képez nemcsak a hazai egyházi és ferences élet, hanem a Délvidék és az Erdély felé irányuló határontúli magyarsággal való kapcsolattartásban is.

Befejezésül érdemes megjegyezni, hogy napjainkban, amikor az egész ország és a politika erők arról beszélnek, hogy hosszú idő után hazánk végre csatlakozik Európához és annak ismét részévé válik, akkor ismételen és határozottan le kell szögeznünk: Magyarország, ez a nép, ez a kultúra az elmúlt ezer évben *elválaszthatatlan, elszakíthatatlan* része volt a klasszikus értelemben vett *európai kultúrának* és civilizációnak. Ez egyúttal a mindenkori nyugat-európai *keresztény kultúrához* való tartozást is jelentette. Ezt a kereszténységet ezen a területen a csanádi püspökséget megalapító, Velencéből érkezett Gellért bencés szerzetes hozta és terjesztette. Őt követte számos más, szintén német földről és Itáliából érkezett egyházi személy, akik a ferencesekkel érkeztek ide. Mint arról már szó esett, az 1400-as években ezt a nyugat-európai hitet és kultúrát mélyítette el területünkön Marchiai Szent Jakab és Kapisztrán Szent János.

A 13. században a mongolok ellen, a 14. századtól kezdve a törökök ellen harcolva ez az ország, ez a nép védte egybekötött Nyugat-Európát a pogányok támadásaival szemben, nem véletlen kapta az „*Európa védőbástyája*”, illetve „*a kereszténység védőbástyája*” nevet a 16.-17. században. A 20. században pedig a már említett 1919-es vörös diktatúra, majd ezt követően 1945-től 1989-ig a pártállami diktatúra idején szintén a kommunizmus diktatúrája elleni elnyomásban, küzdelemben hozott áldozatokat ez az ország. Mindezek arra utalnak, hogy azok az értékek, amelyeket a kereszténység, az egyetemes emberi, erkölcsi normák és a szellemi szféra területén nyújtani tudott, ezen a vidéken ezer éve érvényesültek és irányították az emberek cselekedeteit. A keresztény szellemiség elmélyítésében pedig az elmúlt 700 évben jelentős szerepet vállaltak a ferences atyák. Kívánjuk, hogy ez folytatódjon a 21. században is.

Zombori István

„Szükséges, hogy az egyház védelmét ismét a hívő nép vegye kezébe”

A szeged-alsóvárosi katolikus egyházközség megalakulása 1921-ben

A katolikus egyházközség a két világháború közötti Magyarországon

Az autonómia kérdése a magyar egyháztörténet egyik legérdekesebb területe. Míg a protestáns (református, evangélikus, unitárius) felekezetek és az ortodox (szerb és román) egyházak esetében az – elvi – autonómia magától értetődő volt, addig a katolikus egyház számára az önkormányzatönkormányzás megteremtése komoly kihívást jelentett. Ennek oka, hogy a római katolikus felekezet 1848-ig a Magyar Királyság államvallásának számított. Ezt a státuszát jogilag az 1848. évi XX. törvénycikk hatályba lépésével veszítette el, amely kimondta a felekezetek közötti egyenlőség és viszonyosság elvét. A katolikus autonómia (önkormányzat) igénye ekkor fogalmazódott meg, ekkor születtek az egyházi írók tollából a különféle autonómia-koncepciók.

Az autonómia (önkormányzat, szó szerint: öntörvényadás) leegyszerűsítve azt jelentette, hogy az egyház és az állam határozottan különüljön el. Mivel – 1848 után – a katolikus egyháznak semmiféle kizárólagos befolyása (legálábbis jogilag) nem volt, ezért az állam vonuljon ki az egyház külső (értsd anyagi, gazdasági) ügyeiből is, Pl. a különböző egyházi alapokat (tanulmány és egyetemi alap, vallásalap) ne az állam kezelje, ugyanígy a be nem töltött püspöki székek jövedelme sem az államot gazdagítsa, hanem az egyházat stb. A katolikus autonómia kialakulásának (ha egyáltalán kialakult a maga teljességében) bonyolult történetének leglátványosabb időszaka a két világháború közötti kor, annak is az első éveit. Az 1918/19. évi összeomlás, illetve a polgári és a kommunista kormányzás kudarcra szembesítette az egyházat, hogy egy ateista, kifejezetten antiklerikális állammal (mint a Tanácsköztársaság) szemben csak a világi hívek bevonásával tudja fölvenni harcot. A civil hívek mozgósításával, az egyház irányításába való bevonásukkal társadalmi bázist teremthet magának, s így akár politikai szerepet – ha implicit módon is – vállalhat.

Az egyházközségek szervezésének időszaka az 1919 és 1922 közötti évek. Ekkor ugyanis a politikai helyzet kiszámíthatatlansága miatt a felső klérus – az Apostoli Szent-szék beleegyezésével – elhatározta a plébánia (mint a hierarchia alapintézménye) mellett a civil társadalom bevonásával az egyházközség létrehozását. Az egyházközség – a kánonjog szerint is – a plébániától különböző intézmény

volt (egészen az 1990-es évekig). A plébánia a világi egyház szervezetének alapsejtje, területi egység, amely az esperesi kerületnek, illetve az egyházmegyének a része. Ettől eltérően az egyházközség a plébánia területén (!) élő katolikus hívek összessége. A plébánia tehát területi és kánonjogi egység, míg az egyházközség a hívek közössége. A közösség önszervező, amely képviselőtestületet, illetve tanácsot és elnököt választ ügyeinek intézésére. Az egyházközség funkcióját a kiváló kánonjogász Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek a következőképpen fogalmazta meg:

„Az egyházközségek célja az, hogy általuk a hívek szervezeteiben bekapcsolódjanak a plébánia és az Egyház életébe, érintetlenül hagyva annak szervezetét, alkotmányát és törvényhozását. A hívek szerves bekapcsolódása az Egyház életébe, tevékeny hiteletet jelent befelé, Egyházunk védelmét és jogainak biztosítását kifelé.” A magyar katolikus egyház első főpapjának szavaiból világosan látszik, hogy az egyházközség szerepe az egyház külső ügyeinek koordinálása. Egyházi épületek, iskolák, szociális és egyéb intézmények fenntartása és ellenőrzése, illetve a plébánia területén a hitoktatás (hitterjesztés) és a katolikus közelet (egyesületek, társulatok) szervezése. Azonban ezen funkcióit is a klérus fölügyeletével gyakorolhatta – hiszen az egyházközség egyházi elnöke a mindenkori plébános volt. Az egyházközségnek semmiféle egyházigazgatási, kánonjogi, illetve teológiai, hitelvi, liturgikus ügybe beleszólása nem volt.

Az egyházközségek – és ezzel az országos katolikus autonómia – szervezése azonban az 1920-as években megtorpant. Ennek oka az állam és a történelmi keresztény egyházak jó – a dualizmus kori kapcsolatnál sokkal jobb – és egymást kölcsönösen támogató viszonya volt. (Gondoljunk csak a hivatalos keresztény-nemzeti ideológia harcos propagálására.) Az egyházközségek egyházi adót kivétől és behajtó testületekké váltak. A civil társadalom bevonásának az egyházi szervezetbe az – országos, egyházmegyei és plébánia szinten egyaránt megszervezett – Actio Catholica megjelenése adott újabb lökést az 1930-as években. (Lásd bővebben: Erdő Péter és Gergely Jenő tanulmányai a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1997. évi 3-4. számában.)

Az alsóvárosi egyházközség alapszabálya

Peéri Bonaventúra, az alsóvárosi ferences rendház gvardiánja, az alsóvárosi plébánia ideiglenes lelkésze 1921. október 26-án, 1190/1921. számmal küldte meg Bezdán József püspöki helynöknek Makóra az alsóvárosi katolikus hitközség szeptember 18-án elfogadott alapszabályát és az első megválasztott képviselőtestület névsorát. „A szeged-alsóvárosi hitközség alapszabályait és a képviselőtestület megválasztásáról szóló jegyzőkönyvet 3-3 eredeti példányban azzal a tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor a Főtitiszteendő Püspöki Helynökséghez felterjeszteni, hogy az alapszabályt és a választást jóváhagyólag tudomásul venni szíveskedjék. Tekintettel arra, hogy a képviselőtestület első ülését fontos okokból jövő vasárnapra kellett kitűzni, kérem az ügy sürgős elintézését, lehetőleg express, minek postai költségét ezennel tisztelettel mellékelem.” Peéri kitért az alsóvárosi kántor ügyére is. A

kántori állás nem volt betöltve, mert a kegyúri jogokat a várostól a hitközség még nem ve(he)tte át, a szegedi városi vezetők pedig nem akarták rövid időre betölteni az állást, inkább az alakuló egyházközség illetékességébe utalták a kántori állás betöltésének feladatát.

A helynök – aki a Temesvárott székelő főpap helyett Makóról irányította a trianoni Magyarországhoz tartozó plébániákat – október 27-én küldte meg 1046/1921. számú jóváhagyását. „Abban az erős meggyőződésben – írta Bezdán József –, hogy az új hitközség az Egyház és a lelkek javára az ősi alsóvárosi plébánia hagyományaihoz méltó áldásos és eredményes működést fog mindenha kifejtetni kérem annak Vezetőségére és minden tagjára az Isten áldását.”

Az alsóvárosi római katolikus hitközség alapszabályát (igazgatásának szabályzatát) 1921 szeptemberében alkot-

ták meg. A szabályzat három részből áll. Az első rész meghatározza az egyházközségi szervezeteket (választók, képviselőtestület, tanács), a második a hatásköreiket írja, a harmadik rész általános záró rendelkezéseket tartalmaz. A testület neve: Szeged-alsóvárosi Katolikus Hitközség. Tagja: a plébánia területén hat hét óta lakó, vagy ott ingatlanal bíró római katolikus vallású egyén. Az egyházközség jogait és köteleseit egyházközségi választók, képviselőtestület és tanács útján gyakorolja. Az egyházközséget az egyházi és világi hatóságok előtt a képviselőtestület, a tanács, illetve az egyházi elnök képviseli.

Egyházközségi választónak tekinthető minden egyházközségi tag (férfi és nő), aki 24. életévét betöltötte. Nincs választójoga az elmebetegeknek, valamint annak, aki egyházi fenyték alatt áll, gyermekét egy éves koráig nem kereszteltette meg, vagy rendezetlen házasságban él. Nem szavazhat az sem, akit szabadságvesztésre ítélték, börtönbüntetését tölti, vizsgálati fogságban van, vagy föltételezen van szabadlábon. Aki nem fizette be éves egyházi adóját, csak tartozásának lerovása után gyakorolhatja választójogát. Az egyházközségi választókról listát kell készíteni, amelyen szerepelnie kell családi és keresztnévnek, életkorának, foglalkozásának és lakcímének (kivételes esetekben egyéb szükséges megjegyzéseknek is). Ennek a jegyzéknek a tervezetét 15 napig ki kell függeszteni közszemlére, amiről a híveket a szószékről tájékoztatni kell. A tervezettel kapcsolatban az egyházközség minden tagja föl szólalással élhet. 15 nap elteltével azonban csak az egyházmegyei hatósághoz lehet fordulni a kifogásokkal. A választójogot csak személyesen lehet gyakorolnia, annak aki a választói névjegyzékben szerepel.

Az egyházközségi képviselőtestületnek, illetve tanácsnak tagjává választható az egyházközség minden tagja (férfi és nő), aki 30. életévét betöltötte. A képviselőtestület és a tanács – amelyeknek elnöke a mindenkor alsóvárosi plébános (helynök) – mandátuma hat évre szól. Választás háromévente van. A képviselőtestület 30 tagból és 10 póttagból (a rendes tagok egyharmada) áll. A képviselőtestület tagjainak felének – az elnök jelenlétében végzett szűrés után – az első három év után távoznia kell. Helyükre új tagokat választanak. Majd minden három évben azok helyére választanak újakat, akiknek fejtár a megbízása. Minden tag újraválasztható. Az egyházközségi képviselőknek a következő szövegű esküt kell letenni:

„Én N. N. esküszöm a Mindenható Istenre, a Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentjeire, hogy a katolikus anyaszentegyházhoz hű leszek és hogy mint a szegedi egyházközségi képviselőtestület tagja, az egyházközségnek jogszabályait megtartom, lelki és anyagi érdekeit legjobb lelkiismeretem szerint minden erőmből szolgálni fogom. Isten engem úgy segéljen.”

A képviselőtestületnek tagja az egyházi elnök, a plébánia területén szolgáló összes lelkész, valamint a 30 választott képviselő (közülük választják a világi elnököt és a jegyzőt). A testület háromévente bizottságokat alakít: számvevő és igazoló bizottságot. Előbbi az egyházközség vagyonát és pénztárát ellenőrzi, vezeti, utóbbi a tagok mandátumát ellenőrzi. A képviselők öt főből álló választmányt is választanak, tagjai az egyházi elnök és négy választott képviselő. A megválasztott tagoknak a választást követően 15 napon belül meg kell alakítaniuk a képviselőtestületet és letenni az esküt. Legalább évente két alkalommal, ősszel és tavasszal ülést kell tartaniuk. A szavazás a tagok egyharmadának jelenlétében, általános szótöbbséggel érvényes. A szavazás titkos, de elfogadható az egybehangzó közfelkiáltással történő akaratnyilvánítás is. A képviselőtestület megalakulását az egyházmegyei hatóságának a megalakulást követő 15 napon belül jóvá kell hagyania, a püspöki hivatalnak joga van főlösztatni a képviselőtestületet és új választást kiírni.

Az egyházközségi tanács 10 tagból áll. Tagjai továbbá az egyházközség egyházi és világi elnökei. A tanács tagok maguk közül jegyzőt és gondnokot választanak. Ugyanazt a szövegű esküt teszik, mint a képviselők, csak a képviselő-

testület szó helyett a tanács szót használják. A tanácsot a tagok megválasztása után 8 napon belül kell megalakítani. Évente legalább négyszer kell összeülnie, az egyházközség elnöke hívja össze. A képviselők vagy a tanács tagok bármelyike, ha érintett az éppen tárgyalt ügyben nem szavazhat.

Az egyházközségi választóknak jogában áll betekintést kapni az egyházközség személyi és anyagi ügyeibe, részt venni az egyházközségi választáson. A képviselőtestület által hozott döntések – amelyeket ki kell függeszteni, hogy mindenki elolvashassa – ellen föllebbezhet írásban, vagy szóban jegyzőkönyvbe mondhatja az ülésen.

Az egyházközségi képviselőtestületnek széles jogköre van. Megalkotja az egyházközség igazgatási szabályait, költségvetését, dönt a személyi ügyekben (kántor, sekrestyés, harangozó választása). Ellenőrzi az egyházközség pénzügyeit, a fönntartott intézmények vagyoni leltárát, rendelkezik az egyházközségi vagyon fölött, ellenőrzi a kegyes alapítványok megfelelő végrehajtását. Gondoskodik az egyházközséghez tartozó egyházi épületek (templom, temetőkapólna, plébániaépület stb.) jó karban tartásáról, a vallási ünnepekkel minél díszesebb lebonyolításáról és a gyermekek sikeres vallási neveléséről.

Valamelyest az önkormányzat – még anyagi-gazdasági téren is kétségkívül nagy – korlátozását jelentik az alábbi sorok: „A képviselőtestület határozatainak (választásainak) érvényességéhez minden esetben az egyházmegyei hatóság jóváhagyása szükséges. A hitelvi, az egyházfegyelmi és az egyházkormányzati ügyek, valamint a lelkipásztorkodás ügyei nem tartoznak az egyházközségi képviselőtestület hatáskörébe.”

A képviselőtestületi ülésről jegyzőkönyvet kell vezetni, amelyet a jegyző és az elnök ír alá, aki két tagot a hitelesítésre is fölkér. A jegyzőkönyv szövegét a következő ülésen minden esetben föl kell olvasni. A döntések ellen 15 napig van lehetőség föllebbezni. A képviselők döntéseikért, mulasztásaikért anyagi felelősséggel is tartoznak, az okozott kárt teljes egészében meg kell téríteniük.

Az egyházközségi tanács hatásköre szűkebb, és inkább operatív föladatokra koncentrálódik. A tanács készíti el a költségvetést, a zárszámadást és a leltárt. 1000 korona alatti ügyekben dönt a beruházásokról, kezeli az egyházközségi vagyont. Fölügyeli az egyházi épületek jó karban tartását, valamint az egyházközség intézményeinek és iskoláinak megfelelő működését.

Az egyházközség tisztviselői: egyházi elnök, világi elnök, képviselőtestületi jegyző, a tanács jegyzője, gondnok. A képviselőknek fizetés nem jár, a tanács tagok részére azonban van lehetőség tiszteletdíj kiutalására. „Az egyházközségi tisztviselői (elnök, képviselőtestületi és tanácsai jegyző, gondnok) állása tiszteletbeli, azért díjazással nem jár. Azonban a képviselőtestület az egyházközségi tanács javaslatára méltányos tiszteletdíjat állapíthat meg.”

Személyi kérdésekben, pontosabban fegyelmi ügyekben a plébános, illetve az egyházmegyei hatóság bírja a döntési jogot. „A világi elnököt, jegyzőket és a gondnokot hivatali hanyagság, vétség, vagy büntet miatt az eszközölt vizsgálat alapján az egyházmegyei hatóság elmozdíthatja állásuktól. Az egyházközségi alkalmazottak közül a kárnagy vagy kántor és a világi oktatásemélyzet a katolikus tanítók részére megállapított fegyelmi szabályzat szerint ítélendő meg. Az egyházi (sekrestyés, harangozó) fegyelmi hatóságai a plébános és az egyházmegyei hatóság. Az ítélet bejelentendő az egyházközségi képviselőtestületnek.”

A szabályzat záró rendelkezései között olvashatjuk, hogy a „kegyúri jogokat és köteleseket a jelen szabályzat rendelkezései nem érintik”. Az utolsó rendelkezés kimondja, hogy az alapszabályt a képviselők kétharmadának támogatásával lehet módosítani, a változások pedig a püspöki hatóság jóváhagyása után lépnek életbe. A képviselőtestület kétharmados döntéssel oszthatja föl magát, „amely esetén az egyházközségi vagyon felett az egyházmegyei hatóság rendelkezik”. A szabályzat alkotói helyes-

nek tartották egy közös, szegedi egyházközségi intéző bizottság létrehozását, amely mind az egyházi, mind a világi hatóságok előtt egységesebben, s így hatásosabban képviseli a város katolikus polgárságát. (Forrás: Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Alsóváros, 129. sz.)

Az alsóvárosi egyházközségi képviselőtestület magalakulása

A szeged-alsóvárosi egyházközség 1921. szeptember 18-án alakult meg a helyi népiskola tornatermében. A jegyzőkönyv szerint kb. 800 alsóvárosi férfi és nő vett részt a „népgyűlésen”. Peéri Bonaventúra köszöntötte a megjelenteket, különösen a nagyszámú férfiakat. Ismertette a gyűlés céljait: az önkormányzat ismertetése, az alapszabály elfogadása és a képviselőtestület magválasztása. A jegyzőkönyv vezetésére Hajdú Antalt, hitelesítésére pedig Mészáros Józsefet és Dobó Ferencet kérte meg. Ezután Vajas József világi elnök szólt, aki beszámolt a „kétéves szegedi önkormányzati mozgalomról”.

Peéri az önkormányzat fontosságát, történeti előzményeit részletezte. „Kimutatja, hogy az egyház első századaiban is maga a hívő nép összessége képviselte az egyházvédelem jogait és kötelességeit, később az átment a szentszék intézkedése alapján az apostoli királyok, mint főkegyurak, az országnagyok, földesurak és magistratusok, mint kegyurak kezébe. Minthogy azonban a magyar katolikus egyház az 1848-iki XX. tc. alapján a magyar állam (lemondott) védelmében többé nem részesül, szükséges, hogy az egyház védelmét ismét a hívő nép vegye kezébe a hitközségi önkormányzatok kiépítésével.” Előadása után a házfőnök ismertette és magyarázta az alapszabályt, főleg a választásra vonatkozó részeket.

A következő alsóvárosi polgárokat választották képviselőtestületi tagokká: dr. Andrassy Ferenc, Beke János, Bullás József, Császár Mátyás, Fazekas József, dr. Dobó József, Dobó Antal, Bölskei József, Szabó Imre, magyar Andor, Dobó Ferenc, Dobó János, Marschall József, Hunyadi Sándor, Hajdú Mihály, Hajdú Antal, Hajnal István, Huszta Péter, Klug Péter, Kószó József, Magyar Péter, Metzger Péter, Szabó Sándor, Salgó Péter, Szécsi István, Vajas József, varga József, Deák János, Vőneki András, Kovács József. Pótagokká: Nagy János, Benkó János, Steiner Miklós, Kapovics Mihály, Fohsz György, Márki Antal, Huszta Ferenc, Fromm József, Róka Béla, Hódi Ferenc.

Az alakuló „népgyűlés” jegyzőkönyve és a képviselő névsora 15 napig ki volt függesztve, fölbebezzel azonban senki nem élt, így Peéri 1210/1921. szám alatt 1921. október 7-én megküldte Bezdán József püspöki helynöknek Makóra, aki jóváhagyta.

Az alsóvárosi egyházközségi képviselőtestület első ülését 1921. október 29-én tartotta. Peéri Bonaventúra egyházi elnök beszámolt a szegedi törvényhatósággal való kapcsolat és a kegyúri politika alapjainak alakulásáról, aggodalmának adva hangot. „Elnök beszámolt azokról a lépésekről, melyek az egyházközség eredményes működése érdekében már eddig is megtörténtek. Minthogy pedig az egyházközség életének és működésének első föltétele a várossal szemben a kegyúri jogok gyakorlásának kérdése, fölolvastatja Várhelyi József kerületi esperesnek az összes egyházközségek nevében Szeged törvényhatóságához intézett átiratát, melyben a kegyúri jogok átruházását kéri az immár megalakult egyházközségekre.” Várhelyi esperes ígéretet kapott, hogy a következő törvényhatósági bizottsági ülésen tárgyalni fogják az ügyet, addig a jogügyi bizottság tagjaival egyeztessenek a katolikus egyház képviselői. (Ez azonban nem sok eredményt hozott a szegedi katolikusoknak). „A jogügyi bizottság – olvashatjuk a jegyzőkönyvben a házfőnök beszámolóját – ugyanis 2 szótöbbséggel arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kegyúri jogok gyakorlását nem ruhazza át véglegesen az egyházközségekre, hanem őket azok gyakorlásával csak megbízza. Megszégyenítően sérelmes ez a javaslat, reánk katolikusokra, mert ennek értelmében a kegyúri jogok gyakorlása nem minket katolikusokat megillető jog volna, hanem

ideiglenes átengedett szívesség, melyet a fölfogásban és összetételében egészen megváltozható városi közgyűlés tőlünk bármikor visszavehet.”

A képviselőtestület elfogadta, hogy az alsóvárosi katolikusokat egyházi elnökük képviselje a törvényhatósággal való tárgyalásokban. A testület világi elnöké Szécsy Istvánt választotta, majd megválasztotta a tiztagú tanács tagjait. Rendes taggá: dr. Andrassy Ferenc, Császár Mátyás, Beke János, Dobó Ferenc, dr. Dobó József, Hajnal István, Bölskei Lajos, Magyar Péter, Klug Péter, Metzger Péter. Pótaggá: Szabó Sándort, Dobó Jánost és Bullás Józsefet. A képviselőtestület tagjai ideiglenes jegyzővé hajdú Antal tanító választották meg, a számvizsgáló bizottság tagjává pedig Vajas Józsefet, Salgó Pétert és Bölskei Lajost. Az elnök ezután bejelentette Hajdú Mihály elhunytát, s hogy képviselői helyét Nagy János első póttag behívásával töltötték be.

Az ülés végén Bölskei Lajos megkérte azokat a tagokat, akik törvényhatósági képviselők is, hogy „a kegyúri jogok gyakorlásának tárgyalásánál emeljék föl szavukat abban az irányban, hogy ennek a kérdésnek – mint tisztán katolikus vallási kérdésnek – tárgyalásánál a másvallásúak tartózkodjanak a beleszólástól. A törvény rideg betűje ugyan jogot ad nekik erre, de az illendőség. S az úri érzék megkívánja, hogy ennek a tisztán katolikus ügynek az elintézését bízzák a katolikus városi képviselőkre.”

Kisházi-Kovács László könyvéből tudjuk, hogy Szeged törvényhatósági bizottsága 1921. december 21-i ülésén úgy döntött, hogy a magyar apostoli királyoktól (legutóbb III. Károlytól) nyert kegyúri jogát a város az egyes plébániákon szervezett egyházközségeken keresztül gyakorolja. Ahol nem volt egyházközség, vagy működése szünetelt ott továbbra is a város választotta a javadalmasokat (plébános, káplán, kántor, harangozó stb.) Ez az állapot 1924 végéig tartott. 1925-ben Szegeden megszervezték a kegyúri bizottságot, amely a katolikus egyházi állások betöltéséért, valamint a város kegyurasága alá tartozó egyházi épületekért, intézményekért volt felelős. (Kisházi-Kovács László: A városi kegyuraság Szegeden. 1917-1948. METEM Könyvek 30. Budapest-Szeged, 2001. 14-16.)

Mivel a képviselőtestület első ülésének jegyzőkönyve ellen fölbebezzést nem nyújtottak be 1921. december 1-jén Peéri házfőnök elküldte Makóra, ahol Bezdán József december 13-án, 1174/1921. számmal jóváhagyta. Így hivatalosan is megalakult és megkezdte működését az alsóvárosi katolikus egyházközségi képviselőtestület. (Forrás: Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Alsóváros, 129. és 133. sz.)

Az alsóvárosi katolikus egyházközség és képviselőtestület megalakulása egyik állomása a magyar (szegedi) autonómiamozgalomnak. Alapszabálya egy nagy, vidéki katolikus városban működő egyházközség szervezési elveit, és gyakorlati föladatait foglalta össze. Az egyházközség két világháború közötti története, valamint megvalósulásának összevetése a Zadravec István szegedi ferences házfőnök által megfogalmazott autonómia-konceptióval (Szegedi Katolikus Tudósító, 1919. I. évf. 1. sz. 4-8.) már egy másik tanulmány témája. (Lásd bővebben: Sarnyai Csaba Máté: Az autonómiáról – nézetei egy papnak. In: Magyarország és Európa. 1919-1939. Belvedere Meridionale Könyvtár 14. Szerk. Döbör András és Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2001. 107-122.)

Miklós Péter

Szent Gellért örököse

Hatvan éve hunyt el Glattfelder Gyula püspök

Móri Glattfelder Gyula Budapesten látta meg a napvilágot 1874. március 18-án. 1896-ban szentelték pappá. Hitoktató, majd doktorál, megalapítója és első igazgatója a katolikus egyetemisták Szent Imre kollégiumának. Majd a Pázmány Péter egyetem tanára. 1911. márciusában nevezi ki a Szentatya Szent Gellért utódjává, Csanád egyházmegye püspökévé. Májusban szentelik püspökké és veszi át az egyházmegye kormányzását.

Nagy lendülettel kezdi munkálkodását egyházmegyéjében Temesváron. Az egyházmegyei szeminárium, papnevelő-intézet építése, indítása egyik első műve. Papjai lelkiségének fejlesztésére és lelkipásztori munkájuk előmozdítására nagy gondot fordít.

Az első világháború és a trianoni békepaktum után nem kívánatos elemnek nyilvánítva, a kionnói Temesvárt, igazában kitoloncolják. Szegedre költözik. A határok módosításával és kiutasításával az egyházmegye határait is kénytelen módosítani Róma. A megkisebbedett Csanád egyházmegyében a volt 250 plébánia és 1050 filia helyett, 33 plébánia és pár filia maradt. Nagy erővel látott az új körülmények között lehetséges munkáihoz. Pl. 1936-ban 47 plébánia és 32 filia, majd 1942-ben már 51 plébánia és 29 filia működik. Itt is megépíti Klebelsberg Kunó kultuszminiszterrel a Püspöki Székházat, Papnevelő Intézetet, amely vezetését a jezsuitarend tagjaira bízta. Felépül a Fogadalmi templom is, amely székesegyházzá válik. 1930-ban költöznek be a megépült új épületekbe. Jut még egy rész az új épületekben a Budapesten jól bevált Szent Imre kollégiumnak is. Az itt tanulókkal gyakran találkozik és személyes tudásával, varázsával próbálja általuk felnevelni a jövő katolikus értelmiségét. Ugyanígy törődött és látogatta papnövendékeit is, érdeklődve szellemi-lelki fejlődésükről.

Mind a Püspöki Karon belül, mind az ország politikai életében meghatározó egyéniség és fáradhatatlan munkás volt.

Lelkületére és szándékaira, püspöki felelősségudatára jellemző egyházmegyei körleveleiben papjai és hívei felé történő megnyilatkozásainak sora. Ezekből egyet, az 1937. év elén küldött szeretném idézni, amelyben - szerintem - egész egyénisége, törekvése és igényes elvárásai benne találhatók, s talán ma sem érdektelének:

„Azokat az üdvös mozgalmakat, amelyek az elmúlt év során a jelzett szép sikereket biztosították, a ránk köszöntő üzenetében továbbfejleszteni és elmélyíteni becsületbeli szent kötelességének ismerje az egyházmegye minden papja. Értsen meg mindenki, hogy bármennyire szükséges anyagi és személyes áldozatot hoznunk templomaink és iskoláink érdekében s bármily üdvös dolog az iszenteszlet fényét minden eszközzel emelni, a legfontosabb feladat

megiscsak a lelkeket megnyerni és a hívő tömegek vallásos buzgalmát fáradhatatlan utánjárással, rábeszéléssel és odaadással biztosítani. Abban a tragikus küzdelemben, mely ma világszerte oly elkeseredéssel foly, az újonnan épülő templomok és iskolák éppúgy, mint a romba döntött és felgyújtott régiek tulajdonképp csak szimbolizálják, hogy az egész emberiség lelke és méltósága forog kockán. Minden áldozat hiába való, ha az csak kőre, ércre vagy papírra jut, ha az Úr küldönci nem indulnak a lelkek megnyerésére és meghódítására. Az elavult formások beklyóitól szabaduló igehirdetés, a szentek buzgóságát sugárzó szentség-kiszolgáltatás, az eltevedt báránnyokat a legrejtettebb helyen is fölkereső lelkipásztori találékonyság és utánjárás, a hívek tömörítésében és győzelemre kioktatásában fáradtságot nem ismerő agitatorikus hűv, egyszóval az az apostoli lelkület, mely pihenni nem tud, mert „Krisztus szeretete sürgeti” s azért oportune importune mindig résen áll, buzdit és megnyeri az egyetlen eszköz, mely a válságos időkben, sikerrel kecsget.

Isten ellenségei az Ó országát annyi találékonysággal és lendületes hévvel akarják megdönteni, hogy akik annak védelmére vállalkoznak, szinte emberfeletti erőfeszítésre vannak kötelezve. Ebben az apokaliptikus időben kényelemszeretet és megalkuvás annyira, mint árulás. Bizom, hogy Szent Gellért örökségének minden munkása átérzi az időkomolyságot s a feladat nagyságát s felfokozza magában a szent tüzet, melyet nyertek a kézfeltétel által, s Krisztus tanítványainak és az apostolok méltó munkatársainak fognak bizonyulni hűségese s ha a helyzet úgy hozza magával hősies helytállásukkal. E szent meggyőződésben adom mindnyájukra az új év kezdetén atyai áldásomat.“

Rajongva hallgatták szentbeszédeit. Ezek az egyház tanítására, a szentírás igazságaira és a pápák szociális körleveleire épültek. Igényes volt magával is, másokkal szemben is. Bár megkapta érdemei elismerésül a kalocsai érseki székbe történő kinevezését, betegsége olyan előrehaladott volt, hogy már azt a terhet vállalni nem tudta. Itt maradt pár hónappal később bekövetkezett haláláig, Hatvan éve 1943. augusztus 30-án hívta haza Jézus, a Főpap, hogy Atyjának bemutatva kaphassa meg az élet koronáját az örök élet boldogságát.

Buzgó, hithű, aktív, magyarokért lelkes, művelt, tanult, tanító, áldozatos, munkás, Isten és emberszeretemben eltöltött élete legyen mindnyájunk példaképe.

Gyulay Endre

„Nagy örömmel vállalom a szentelő püspöki tiszteletet”

Glattfelder Gyula és Apor Vilmos kapcsolatához

Glattfelder Gyula csanádi püspök és báró Apor Vilmos vértanú győri püspök kiemelkedő személyisége a két világháború közötti magyar katolicizmusnak. Mindkettőjük életútját, tevékenységét vizsgálta már a helytörténeti és az egyháztörténeti kutatás, számos tanulmányt, könyvet írtak papi és püspöki pályájukról. Jelen írásban a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban a püspöki hivatal egyházigazgatási iratai között (SZCSPL PHEI) található, a két főpásztor közötti 1941. évi levélváltásból, valamint az Apor Vilmos halálának körülményeit közlő 1945-ös jelentésből idézek. Glattfelder és Apor között csupán hivatalos kapcsolat volt, szorosabb barátságukról nem tudunk. Glattfelder szentelő püspök volt Apor Vilmos püspökké szentelésén, Gyulán 1941. február 24-én. A szertartást megelőző, illetve az azt követő eseményeket, azok hátterét ismerhetjük meg az iratokból. Mivel a két főpap élete, működése földolgozott és ismert, itt csak kronológiaszerű, vázlatos életrajzot közlök.

Glattfelder Gyula 1874. március 18-án született Budapesten. A pesti piaristáknál érettségizett, majd hittudományi tanulmányokat folytatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1896-ban szentelték pappá, 1897-ben teológiai doktorátust szerzett. Az ifjúság vallásos nevelésével foglalkozott, az egyetemi hallgatók számára ő szervezte meg az első két Szent Imre Kollégiumot Budán és Pesten. X. Pius pápa 1911-ben nevezte ki csanádi püspökké. Az egyházmegye területén azonban 1918 után három ország (Magyarország, Jugoszlávia, Románia) osztozott. Glattfelder székvárosában, Temesvárott maradt, ahol a magyar kisebbség és a katolikus egyház érdekeit képviselte. 1923-ban távoznia kellett Romániából. Magyarországon, Szegeden alakította ki a csonka egyházmegye központját, Püspöki palotát, hittudományi főiskolát építtetett, s sürgette a fogadalmi templom befejezését. Szeged 1931-ben hivatalosan is püspöki székhely lett. A főpásztor aktívan részt vett a püspöki kar és az országgyűlés felsőházának munkájában, több társadalmi és tudományos szervezet tagja, vezetője volt. 1942-ben – Zichy Gyula halála után – kalocsai érsekké nevezte ki XII. Pius. Új főpapi székét azonban betegsége miatt már nem foglalhatta el. 1943. augusztus 30-án hunyt el Budapesten.

Báró Apor Vilmos 1892. február 19-én született Segesvárott. Gimnáziumi tanulmányait a kalksburgi és a kalocsai jezsuitáknál végezte. Teológiai tanulmányokat Innsbruckban folytatott, ahol doktori címet is szerzett. 1915-ben szentelték pappá Nagyváradon. 1915 és 1917 között Gyulán segédlelkész, majd egy évig a nagyváradai szeminárium tanára és prefektusa volt. 1918 és 1941 között gyulai plébánosként szolgált, ahol részt vett a város kulturális életében, s nagy népszerűsége tett szert szociális te-

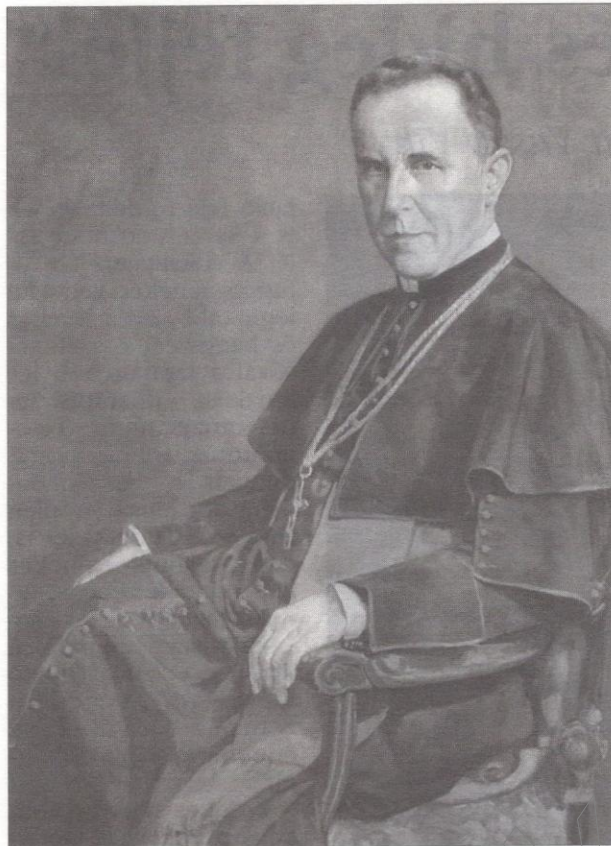
vékenységével. 1929-ben címzetes csolti apáttá nevezte ki Lindenberger János, a nagyváradai püspökség magyarországi részének apostoli kormányzója. 1937-ben a máltai lovagrend tagja lett. 1941 januárjában a győri püspöki méltóságot adományozta neki XII. Pius. 1945. március 30-án egy szovjet katona több lövéssel megsebesítette, amikor a győri Püspökvár pincéjében bujkáló lányokat és asszonyokat akarta megvédeni. 1945. április 2-án belehalt sérüléseibe. (Titkáriának visszaemlékezése: Cseh Sándor: Vértanúhalál 1945 húsvétján. Új Magyarország, 1995. április 15. 13-14.) II. János Pál pápa Rómában, 1997. november 9-én avatta boldoggá.

Apor Vilmos gyulai plébánost és címzetes apátot 1941. január 21-én nevezte ki a pápa győri megyés püspökké. Neve a főpapi székek betöltésekor már korábban is fölmerült. 1938-ban veszprémi segédpüspököknek, 1939-ben veszprémi, illetve szombathelyi püspököknek jelölték. A püspökszentelést három főpap végezte a gyulai plébániatemplomban: Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek, Czapik Gyula veszprémi püspök és Glattfelder Gyula csanádi püspök. Glattfeldert Apor Vilmos 1941. február 4-én kelt levelében kérte föl: „Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy kegyeskedjék püspökké való szentelésemben mint egyik társ-szentelő közreműködni.” (SZCSPL PHEI 314/1941.) A csanádi főpap elfogadta a fölkérést, s levélben válaszolt: „Nagy örömmel vállalom a szentelő-püspöki tisztelet, s buzgón fogok imádkozni a konszekráló hercegprímás úrral együtt Nagyméltóságod számára a főpapi kegyelmek gazdag ajándékaiért.” Apor Vilmos 1941. február 7-én írt köszönő levelet. (SZCSPL PHEI 314/1941.)

Apor püspök fölszentelésére 1941. február 24-én került sor. A szertartáson a papi segédletről a – Magyarországhoz visszacsatolt – nagyváradai egyházmegye papjai és papnövendékei gondoskodtak. Glattfelder Gyulától a szervezők (Apor Vilmos és Molnár Kálmán nagyváradai kanonok) levélben tudakolták, hogy visz-e magával asszisztenst. A főpapot Papp Antal püspöki szertartó kísérte el, aki a szertartáson az infulistai teendőket is ellátta. Glattfelder püspök gyulai látogatása alkalmával, a püspökszentelés után Beliczey Miklós Békés vármegyei főispánnál ebédelt a vármegyeházán, majd Almásy Denise-nél vendégeskedett a grófi kastélyban. (SZCSPL PHEI 314/1941.)

Glattfelder püspököknek Gyulán Almásy Denise grófnő mutatta be Gárdon Lászlóné Pördi Erzsébetet, aki akkor szóban, majd levélben kért segítséget Szegeden élő húga, Pördi Klára álláshoz juttatásához. Leírta, hogy – azóta elhunyt – öccse a főpásztor mellett gyakran ministrált az újszegedi tanítóképző kápolnájában, s részletezte nehéz helyzetüket, rossz anyagi körülményeiket. „Két évvel ezelőtt halt meg

Glattfelder Gyula

az Édesapám, és azóta a kis húgom, akinek a kinevezését kértem a Püspök Úrtól, egyedül tartja el Édesanyámat és egy volt apácánövendék beteges húgomat. Sajnos én csak ritkán segíthetem őket, mivel három nagyobb gyermekemet és az Apósómat tartjuk el, és így igen nagy szüksége lenne a Húgomnak egy kinevezett díjnoki állásra, vagy olyan állásra, amit a Kegyelmes Püspök Úr segítségével folytán elnyerhet, hogy egy kicsit biztosabb jövő elé nézhessenek.” (SZCSPL PHEI 663/1941.)

A püspök megpróbált közbenjárni Pördi Klára érdekében, de állást nem talált számára. Erről Papp Antal küldött értesítést 1941. március 5-én: „...értesítem Nagyságos Asszonyt, hogy a püspöki hivatal ez idő szerint nem tud olyan állásról, hova Húgát besegeíthetné, de ha Ő maga utána nézne annak s a Püspök Úr Ónagyméltóságának valamilyen üresedésben lévő állásra felhívna figyelmét, kérelmét Ónagyméltósága illetékesek figyelmébe ajánlaná, ha van hozzá összekötetése.” (SZCSPL PHEI 663/1941.) Ez az ügy csak annyiban kapcsolódik Apor Vilmoshoz, hogy az ő gyulai püspökké szentelésén találkozott Glattfelder Gyula Pördi Klára nővérel. Úgy gondolom azonban, hogy mégsem volt érdektelen ismertetni, rávilágít ugyanis Glattfelder Gyula társadalmi érzékenységére, s jó példája a két világháború közötti katolikus egyház aktív szociálpolitikai tevékenységének.

Apor Vilmos győri püspök 1945. április 2-án bekövetkezett halálának híret Hamvas Endre csanádi püspökkel – az 1943-ban elhunyt Glattfelder Gyula utódával – Csepregi Imre kanonok, makói plébános közölte levélben 1945. április 9-én. A Makón írt jelentésben a vármegyei földbirtokrendező bizottság

Apor Vilmos

szándékainak és elveinek ismertetését, valamint Apor püspök meggyilkolásának leírását olvashatjuk.

„Amikor ezt Nagyméltóságod szíves tudomására hozom, egyúttal és amennyiben még nem méltóztatott hallani, szomorú hírt is közölnöm kell: tegnap este jött meg egyik hívem Győrből, aki ápril[is] hó 4-én hajnalban hagyta el Győrt, és azt mondja, br. Apor püspök úr apr. 3-án belehalt sebeibe, amelyeket akkor kapott, amikor Nagypénteken a várost elfoglaló oroszok bementek abba az óvóhelybe, amelyben a püspök úr és sok (százakra menő) híve volt a káptalandombi óvóhelyen és az oroszok nőket követeltek: a püspök úr és egyik kanonokja eléjük ment és nem akarta beengedni őket, nyakláncát odadobta az oroszoknak és nem engedett, mire az lőtt. A kanonok meghalt, a püspök urat haslövessel kórházba szállították és meghalt a fent jelzett napon. – Győr is sokat szenvedett elfoglalásáig.” (SZCSPL PHEI 613/1945.) A győri eseményekről egyik híve tudósította Csepregi plébánost. Annyi kiegészítést kell tennem, hogy Apor Vilmos valójában nem 1945. április 3-án, hanem április 2-án, hajnali egy óra körül hunyt el (Cseh Sándor: i. m. 14.) A győri főpásztor halálhíre lassan terjed az országban. Ennek oka a háborús helyzet volt, illetve az, hogy az eset rossz színben tüntette föl a bevonuló orosz hadsereget. (Lásd bővebben: Miklós Péter: Adatok Glattfelder Gyula és Apor Vilmos kapcsolatához. Belvedere Meridionale, 2002. 3-4. sz. 137-144.) A főntebb leírtak adalékot szolgáltatnak Gyula és Szeged helyörténete, valamint a 1940-es évek katolikus egyháztörténete számára, apró részletekkel pontosítva Glattfelder Gyula és Apor Vilmos életrajzát.

Miklós Péter

„Meleg szívvel és hideg fejjel“

Száz éve született Vaszy Viktor

Ma már szélteben ismeretes, hogy a zenetörténet nem csak a jeles komponisták születésének, kibontakozásának, működésének, halálának, a művek továbbélésének krónikájából áll, hanem szorosán hozzátartozik az interpretáció története is, amely hírt ad az előadók felkészültségéről, a befogadók igényrendszeréről, a technikák fejlettségéről, ilyen-olyan változásairól - szóval a zenék mindenkor előadásáról, ami éppúgy történelmileg meghatározott folyamat, mint a komponisták és alkotásaik históriája. A kettő egymás nélkül elképzelhetetlen, míg azonban a kompozíciók többé-kevésbé pontos lejegyzésben hozzáférhetőek, addig az interpretációkról évszázadokon át (a hangrögzítésig) csak pontatlan, érzelmektől befolyásolt leírásokat kaptunk. Valamikor természetes volt, hogy az alkotó és a közvetítő egyazon személy legyen, később azonban, az általános specializálódás korában a szerepek itt is szétváltak és a zenei tehetséggel többszörösen megáldott muzsikusként gyakran választania kell, hogy a két út közül melyiken induljon el. Alkat kérdése, hajlam dolga, hogy valaki a lassabban ható, esetleg csak a halál után visszhangot élesztő komponista pályát választja, vagy interpretátor lesz és a kurtáiban lecsengő, de forró, izzó sikerpercekre fordítja talentumát.

Vaszy Viktor felsőfokú képzése mindkét utat lehetővé tette. Hegedülni tanult (mellesleg oboát és kürtöt is), de ugyanakkor kompozíciós stúdiókat is folytatott. 1927-ben Ferenc József díjat érdemelt, amelyet előtte csak Kodály és Dohnányi kapott meg, közben Goldmark hegedűversenyének szolista, zeneikari művész és koncertmester.

A zeneszerzői munkálkodás élete végéig elkísérte, sőt - naprakészségét bizonyítandó - a dodekafon szerkesztést is alkalmazta (Lear kísérőzene), és sajátos, új effektusokat keresett (elektromos gitár). Nagyon sok filmzenét szerzett, és ez különösen hozzájárult a virtuóz komponista-készség megszerzéséhez, hiszen a filmnél előre meghatározott másodpercekre, behatárolt hangszerparkkal, megadott hangulatú zenét kell - rövid idő alatt előtérmenteni.

Mégis ... érdeklődése egyre inkább az interpre-

A pálya csúcán, a 60-as évek elején

táció felé fordult, ennek is a karmesteri része felé. A vokalitással összefüggő zenéket kedvelte leginkább, ahol énekes és hangszer összefogásával a legnagyobb intenzitású apparátust lehet mozgósítani. Telemanntól tudjuk, hogy: „Singen ist das Fundament zur Music in allen Dingen.” Tudjuk azt is, hogy valamikor énekes volt minden zeneszerző - Machauttól Schubertig - és Vaszy is mondta, utalva a vokalitás döntő szerepére: „A modern zenét a kátyúból az énekhang fogja kihúzni.”

Érdekes megfigyelni, hogy a vokalitást előtérbe helyező zeneszerzők többnyire énekes feleséget, vagy élettársat választanak (pl. Bach, Mozart, Verdi, Puccini - ellentétben pl. Schumannnal, Bartókkal), szinte magától értetődő hát, hogy Vaszy Viktor

mindkét felesége operaénekesnő volt.

Tokjába került a hegedű és jöttek a hazai és nemzetközi sikerek az Egyetemi Énekkarokkal, a Palestina kórusal - a capella művek, nagyszabású oratóriumok ihletett előadásai. A 30-as évek végére már megtalálta a helyét az énekes-hangszeres együttesek előtt és természetesnek tűnt, hogy 1940-ben őt bízták meg a Kolozsvári Opera megszervezésével. És estéről-estére felizzott a levegő az operaszínpadon, és a pódiumon - működött a két elem acélos szövetsége - „zenélni csak meleg szívvel és hideg fejjel lehet.” Mert így tanította és így csinálta mindig is, amikor pálcája bűvkörében megéltük a zene eksztatikus hatását, de közben tudtuk, hogy a dózisok mindig pontosak, a méretek kiszabása tévedhetetlen. (Azóta is, mikor átélem egy repülőgép startolását, Vaszyra gondolok - iszonyatos, tomboló energiák, feszes rendben arra kényszerítve, hogy diadalmasan elszakadjunk a földtől.)

Mikor 1945-ben rábízták a szegedi zenei élet gondozását, természetes, hogy Figedy-Fichtner Sándor és Fricsay Ferenc utódaiként elsősorban a vokális zene útjait egyengette. Nagy produkciók születtek, majd kényszerű szünet után 1957-től, a „második Vaszy-korszakban” kiteljesítette életművét. Jómagam mintegy 70 operaprodukcióban működtem közre Vaszy és dublórei keze alatt, míg Szegednek ezen zenés évtizedei alatt a város az opera fellegvárává lett, kialakult egy stabil operakedvelőértő réteg és a

többé-kevésbé korrekt operakritika. Mindez egy gondosan kimunkált koncepció eredményeként, amely a spektrum kiszélesítését, az elfeledett értékek felkutatását, a kortársihoz való közeledést jelentette olyan ensemble összműködésével, amelyet tévedhetetlen ízlés és szilárd formáló akarat rendezett sikertermő egységgé. Mondotta: ha nem tudunk sztárokat megfizetni akkor a szilárd ensemble-kultúra legyen a sikerek alapja.

Korszerű volt-e Vaszy Viktor művészete? Az operának, e „képtelen és csodálatos műfajnak” a története felsorakoztatta már valamennyi alkotó elemének a primátusát. Hol a szöveg volt a legfontosabb, máskor a díszlet, a színpadi gépezetek tervezője, ismét máskor a sztár-énekes, a balett, a kórus, majd a karmester és végül, napjainkban a rendező. Mivel az opera alapjaiban zenei műfaj (NB. a zene mégél a látvány nélkül, a látvány azonban érdektelen zene nélkül), nekem - az elfogultnak - úgy tűnik, hogy a karmester-központú operajátszás a legjobb megoldás. Ma a karmester szerepét gyakran lebecsülik, a kritikákban csak úgy jelenik meg, hogy: „a színház/opera zenekarát és énekkarát XY vezényelte.” Akkor ki intett be az énekeseknek, ki határolta be a tempók, dinamikák kiterjedését, az egyes elemek egyensúlyrendszerét, ki vitte végig a zenei dramaturgia vonalát, ki tanulmányozta stílusán, vokálisan, instrumentálisan, formailag, összefüggéseiben a darabot, miért pont órá bízták a partitúrát, a szövegi, zenei, színpadi történések teljes foglalatát? Tán ma nincs ilyen, „szóra érdemes” karmester? Vaszy mondotta: „maguk nem is sejtik, mennyi sarlatán van ezen a pályán”, és igaza volt.

De ma is vannak kiváló pálcás személyiségek, és velük érdemes operát hallgatni, na meg persze rátermett, képzett, ihletett, jól vezetett énekesekkel. És ha a rendező nem áll a hallgatónéző és a zene közé, a figyelmet nem vonja el területen kívüli, erőltetett ötleteivel, hanem a zenét szolgálja, a komponistát, aki nálánál minden bizonnyal tehetségesebb (jó esetben lángelme), akkor ebben a képtelen műfajban újra átélhetjük a csodát.

Vaszy azt is tudta, hogy a zenei formák közül éppen az opera a legalkalmasabb eszköz a zene megszerettetésére, hiszen a szó, cselekmény, szituáció, érzelem, hangulat adekvát zenei megfogalmazásával segíti az évszázadok alatt kialakult kapcsolatrendszerben való egyre jobb eligazodást. Beethoven vonósnégyeseinek világába csak kevesek számára adatik útlevél, ám az emberi énekre épülő opera milliók életét emelheti egy igényesebb szférába.

Nem véletlen hogy elsősorban a romantika teremtése ihlette a legforróbb előadásokra, Mozart áttételes világa távolibb volt számára, a 20. század remekműveit pedig jó pedagógus módjára apránként, de következetesen adagolta közönségének. Ezért nevezték őt „kulturpolitikusnak”.

Tudta azt is, hogy ha elejti a pálcáját, életműve veszélybe kerül.

Igy is történt... de csak látszólag.

Mert a nagy interpretátor életműve része a zene-történetnek, a nagy kulturpolitikus pedig példakép, aki hitet gerjeszt az ókor-mikor nagyon is indokoltnak tűnő csüggedés idején.

Meszlényi László

* Elhangzott július 25-én, a Vaszy emlékülésen

A Szegedi Szimfonikus Zenekar élén

Ami a legendás „tollvonásig” történt...

A Szegei Nemzeti Színház első operatársulatának szervezése és története 1945-49-ig

Vaszy centenárium! Milyen furcsa leírni e szavakat! Pedig igaz, 1903. július 25-én született Vaszy Viktor, és majd 25 éve (pontosan 2004. március 12-én lesz) már annak, hogy nincs közöttünk. Játék a számokkal...? Folytassuk! Huszonöt évre tehető aktív szegedi munkássága is. Kevés művészeknek adatik meg, hogy olyan erős kisugárzása maradjon meg távozása után, mint neki. Kétszer fogott hozzá, hogy megteremtse a szegedi operát: 1945-ben majd 1957-ben. Először szűk négy év adatott meg számára, a politikai viharok ennyit tettek lehetővé, hogy megteremtse a csodát, a szegedi operát egy háború sújtotta ország határmenti városában. A második periódus 1957-től 1979-ig bekövetkező haláláig tartott, 22 év alatt megvalósulhatott az álom, a „szegedi opera” – amelynek fénye máig sugárzik a színházra, a városra. Szellemi hagyatéka mai mércével mérve, nézve is európai igényű. Hitt abban, hogy európai színvonalú művészetet létre lehet hozni a fővároson kívül is „vidéki kultúrgócokban” – ahogy ő nevezte. Ezért vállalta el a visszacsatolt Erdélyben 1941-ben a kolozsvári opera megszervezését, ezért jött Szegedre is 1945-ben, és sértődést feledve tért ide vissza 1957-ben. Nagyformátumú ember volt, szenvedélyes erővel valósította meg elképzeléseit, adottságai, életlendülete nem a kényelmes vegetálásra, hanem a vakmerő létezésre, az alkotásra predesztináltak.

Az ifjú férfikor teljében, negyvenkét évesen érkezett először Szegedre, tarsolyában a kolozsvári évek tapasztalatával. Mint minden vezető állású embernek, 1945-ben neki is Vizsgáló Bizottság előtt kellett megjelennie, hogy tisztázza a „múltat”, a háborús évek történéseit. Kolozsvári zeneigazgatósága olyan foltnak bizonyult múltján, amellyel Budapesten nem működhetett. Kodály Zoltán javaslatára rábízta a Szegei Nemzeti Színház operatagozatának létrehozását. Más művész számára talán a „száműzetést” jelentette volna ez, az adott korban jóindulatú javaslat. Vaszynek kétségtelül menedéket nyújtott, s az új kihívás mellett megadta a művészi munka lehetőségét.

A Szegei Városi színházat már 1945-ben államosították, kjrételes helyzetet élvezett, hiszen jelentőségben a fővárosi Nemzeti Színház és az Operaház után következett a Szegei Állami Nemzeti Színház szubvenciója. A magas támogatást nyilván az is motiválta, hogy Szegedre telepítették a megszűnt kolozsvári opera művészeinek jelentős részét s ugyancsak ide kerültek Budapestről az operaházi zenekar azon tagjai, akiknek valami problémájuk akadt az Igazoló Bizottság előtt. Szeged egyetemi város volt, színházi tradíciói, zenei múltja, Király-König Péter, Fígedy-Fichtner Sándor, Ficsay Ferenc munkássága is az operatagozat meggyökerezésének lehetőségét erősítették.

1945 őszén Vaszy tehát neklátott Szegeden, hogy megszerveze az operatársulatot. Az operatársulat szervezése érthető oknál fogva, hosszabb ideig tartott, mint a prózáé. Vaszy-Viktornak először is az énekesek, zenekari tagok, énekkari tagok és a balettkar szerződtetéséről kellett gondoskodnia, szerződésnek kellett meg karmestereket, karigazgatót, szolótáncosokat és koreográfust is. Vaszy Viktor szeptember elsején kapta meg kinevezését. Szeptember 22-én közölhetett már műsortervet, mint ahogy közölt is, de természetesen a majd 170 tagú társulat összevételére időt igényelt, ezért az opera bemutatkozásának időpontját még nem jelezte. A szervezési nehézségek ellenére 1945 október 18-án együttese már csaknem teljesen készen állt, néhány poszt és pár zenekari hely várt csak betöltésre. Néhány nap múlva ez is rendeződött.

Vaszy Viktor első szegedi operagyűjtésének 22 magánénekese volt, többek között: Darvas Ibolya koloratúrszoprán, Budapestről; *Hidy Franciska* lírai szoprán, *Pócza Ella* drámai szoprán, a volt kolozsvári opera tagja; *Pogány Zsuzsa* lírai szoprán, Budapestről; *Turján Vilma* mezzoszoprán, *Ferenc Anikó* mezzoszoprán és *Lörincz Zsuzsa* mezzoszoprán Kolozsvárról jöttek. Ami az énekeseket illeti, Vaszy első társulatában szerepelt *Király Sándor* hőstenor; *Garái Ernő* hőstenor; *dr. Sikolya István* lírai tenor, *Gál József* buffotenor, *Simándy József* hőstenor (Vaszy Viktor már ekkor felhívja rá a figyelmet, mint rendkívüli képességű, pompás hanganyagú tehetségre), *Erdy Pál* lírai bariton; *Szanati József* hőbariton; *Febérpataki Ervin* és *Nádás Tibor* basszbariton.

Az operaelőadások rendezője: Abonyi Tivadar, általános főrendező. Karnagyok: Vaszy Viktor, Warden-Váradny László, Soltész Lajos operett-karmester, Paulusz Elemér karmester, betanító. Karigazgató: Szatmári Géza, hat korrepetitor, közülük kettőt Szegedről szerződtettek.

A zenekar: 65 tagú (10 prímhegedű, 8 szekund, 6 brácsa, 6 cselő, 5 bőgő, 3 fuvola, 3 oboa, 3 klarinét, 3 fagott, 5 kürt, 4 trombita, 3 harsona, tuba, hárfá, 4 ütő).

A zenekart úgy szervezte meg a zeneigazgató, hogy később a szabadtéri játékok követelményeinek is megfeleljen majd az együttes.

Az énekkarnak 56 tagja volt, ennek körülbelül felét Szegedről szerződtette Vaszy Viktor.

A balettkar: 22 tagú, 4 szolótáncossal. Primabalerina: Bartos Irén; szolótáncos és balettmester: Zsedényi Károly, a budapesti operaház ismert művésze.

Vaszy Viktor egy műszakilag igen gyengén felszerelt színházat vett át Szegeden, 1945 őszén, amikor Kolozsvár után megkezdte itt operatársulati tevékenységét. Igen hamar felmérte, hogy a Szegei Városi Színház épülete a 300 tagú társulat befogadására alkalmatlan, méltatlan az új intézményhez, a Szegei Állami Nemzeti Színházhoz..

Világítási berendezése elavult, színpada szűk.

Az 1946-os évad végén (júl. 13.) pontosan előkészített átalakítási tervet nyújtott be a városnak. A legfontosabb átalakítás a színpad játéktérének megnagyobbítása. Ez a főszínpad végén lévő 90 cm vastagságú - a színház eredeti építése után, utólag beépített - falazat kibontásával vált lehetségessé.

(Az utólagos elfalazással nyert területet a színház díszletfestő-teremként használta. Ez a festőterem méreteinél fogva nem felelt meg az operák s monumentális darabok díszletei elkészítésének. Tehát célszerűnek tűnt a várostól nagyobb festőtermet igényelni, s a színpadot a főfal kibontásával visszaállítani eredeti formájában s megfelelő technikai apparátus beszerelésével tágas, modern színpaddá alakítani. A színház díszletfestő-műhelyül s raktáru először a Rókusi Tornacsarnokot, majd a volt Lovardát kapta meg. Ezenkívül a Törvényszék épületének pincéit bérelte még az Igazságügyi Minisztériumtól raktár helyiségként.)

A fal kibontásával 15 méter mélységű színpadtér keletkezett. Új látóhatárt szereltek fel, a színpadnyílást másfél méterrel felemelték, megszelídítették. A színpad avult, tűzveszélyes fából készült világítótoronyait kicserélték az egész országon a legmodernebb típusú vas világítótoronyokra, melyeknek legfelső emeletén egy-egy díszletvetítógépet helyeztek el. A háromemeletes portálhidak megépítésével több reflektort szereltek be. A jobboldali világítótorony mellett modern ügyelőfülkét létesítettek. A vasfüggöny felhúzó szerkezetét az ügyelőfülke fölé építették, egy szintre a torony első emeletével. Bővítették a zenekari aknát. A földszinten a színpad alatt aluljárót képeztek ki. Ezzel sikerült kiküszöbölni a színpadon való átjárást. Gondot jelentett még a balett-terem és a karterem kialakítása, de különböző felbontásokkal ez is sikerült. A zenekar részére külön hangoló és próbahelyiséget hoztak létre. Ide helyezték a könyv- és zeneműtárat is.

Rendezői fülkét építettek a nézőtérre, amelyből elektromos hangerősítő készülék segítségével a színpadon elhelyezett mikrofonon keresztül hangszóró és fejhallgató segítségével az egész előadás műszaki irányítását tették lehetővé.

A fülkéből főként az előadás alatt előforduló esetleges scenikai hibákat is.

1947 nyarán folytatják a színház belső átalakítását. A színpad és a fűtőberendezés javításain kívül nyári feladatnak szánták a nézőtér átalakítását. A színház igazgatósága a közönség számára kellemesebbé akarta tenni a színházban való tartózkodást. Hogy a színház társalgója a közönség társadalmi találkozhelyévé váljon a nézőtér földszinti előcsarnokát, körfolyosóit az elsőemeleti társalgóval, egy belső lépcsőházzal összekötik s az így nyert helyiségeket kellemes sétáló, illetőleg pihenőhelyé teszik alkalmassá. Mindezek az átalakítások egyrészt fontos lépések voltak a modernebb színpadtechnika,

s egyúttal a korszerű színházkultúra megteremtése felé, másrészt a nézőtéri kiszolgáló helyiségek korszerűsítésével, az egyes szintek közötti átjárás megteremtésével a színház az új, demokratikus közönségpolitikáját kívánta kifejezésre juttatni.

Vaszy Viktor műsorgetervét egy teljes évadra állította össze - távlatokban gondolkozva - tudatosan figyelmen kívül hagyva a kezdeti nehézségeket. Szerette volna már az első évadban, a bemutatandó operákkal, részben létrehozni azt a repertoár készletet, amely majd az elkövetkezendőkben a szegedi operajátászás szilárd bázisát képezi, és amely repertoár nélkül európai színvonalú operaházat elképzelhetetlennek tartott.

1945-46-ban, az első csonka évadban, amikor több hónap telt el a társulat megszervezésével, a zenekar összeszoktatásával, betanításával, Vaszy a kisebb apparátust igénylő francia és olasz operairodából választott. Carmen, Pillangókisasszony, Rigoletto, Tosca volt az első négy opera, amit bemutatott és júliusban zenekari hangversennyel, Beethoven IV. és IX. szimfóniájával - zárta a zenei évadot.

Bizet Carmen-jére nem csak azért esett a választása, mert bemutatásának tárgyi és személyi feltételei biztosítottak látszólag. Vaszy aktuálisnak vélte az operát témájánál fogva is. Nagyhangú tirádák, pompázatos felvonulások, káprázatos balett helyett ez az opera az élet kegyetlen realizmusából villant fel valamit. Bizet egyszerű embereket szólított az opera színpadára: érezhető katonákat, csempészeket, dohánygyári munkáslányokat, cigánylányokat, olyan figurákat, akik a való élet légkörét hozták magukkal. Vaszy jobban politizált darabválasztásával, mintha hangzatos politikai frázisokat puffogtatott volna el nyilatkozataiban.

Az operaegyüttes bemutatkozó ünnepi díszelőadására március 9-én került sor. A nagysikerű előadás elsősorban Vaszy Viktor érdeme volt. Ő fogta össze az együttest minden értelemben. Abonyi Tivadar főrendező munkáját dicsérte a nagy létszámú kórus ügyes mozgatása. Carment az illúziókeltő, de hangilag nem teljesen megfelelő Marton Éva, Escamillót - Érdy Pál, és Michaelát - Hidy Franciska énekelte. Don José szerepével, a már az első előadáson is erős indiszpozícióval küzdő Garai Ernő birkózott. Érezhető volt, hogy a következő előadást már nem tudja vállalni. És ez az indiszpozíció egy látványosan szép karriert indított el, egy nagy énekes tehetséget röppentett fel pályájára. Simándy József volt a fiatal tenorista, aki megkapta Don José szerepét Garai helyett.

„A fiatal tenorista, akinek magán szerepben ez volt az első fellépése, kitűnően megállta helyét a nehéz ének- és játékarbitban. Simándy tenorja, mind bősé, mind lírai változatban szépen cseng és némi nazalitástól eltekintve ideális orgánumnak mondható. Ha a szükséges-tlenül orra föltolt hangokat kiküszöböli, nagy jövőre mutató fejlődésének semmi sem áll útjába” írta a Délmagyarország kritikusa. Egy másik napilap, a Szegedi Népszava így írt Vaszy Viktor felfedezettjének első, 1946 március 12-i fellépéséről.

„Új Don José! Négyszáz nap alatt két ünnepléses „premierje” zajlott le a Carmen előadásának és mindkettő eseményekkel teli. A második előadás nagy élménye, hogy ifjú tenorista, Simándy József bemutatkozása volt, aki a beteg Garai helyett vette át a Don José szerepét. Fellépése a meglepetés szenzációjával baított. Az ifjúság ereje, hite, rajongása csengett tiszta hangjából. A magasság az ő erőssége.”

Vaszy az előadás mozgató lelke sokfelé ágazó tevékenysége mellett a dirigensi pultnál található... a hangsúlyt mindenütt helyesen alkalmazta. Általa teremtett, Szegeden még nem volt, nagylétszámú, állandó zenekar, a fúvósok mély hangvételi zavaraitól eltekintve, szépen szólt és tökéletes egységbe olvadt a színpaddal. A balettbetétet Zsedényi Károly balettmester koreografálta, a II. felvonás szőlőját a fiatal Lakatos Gabriella táncolta „megejtő hévvel”, ahogy a

korabeli kritikák írták. És van már díszlettervező is, Dömös Lajos személyében.

Alig egy hónap múlva tartották a második operabemutatót: a Pillangókisasszonyt.

„Ami a stílust illeti, feltűnt, hogy mind a zenei, mind a színpadi beállítás felszabadítani igyekszik a dalművet a konvenció nehezékei alól. (...) E törekvés jogos, Puccini remekművére sok módorosság kövesedett, sok eredeti megoldása vált giccsé az idők folyamán. Vaszy a zenét dinamikusabban interpretálja az eddig megszokottnál, így például a második felvonás drámai izgalma tökéletesebben érzékelhető.”

Hidy Franciska énekelte a címszerepet. Biztos intonációja fonódott össze finom játékkal. A tenorista Király Sándort azonban - hangjának nagyobb vivőereje - inkább Verdi és Wagner szerepekre predesztinálja, nem pedig Pinkerton lírai szolámára - a korabeli kritikus szerint.

Vaszy tervszerűen haladt beígért operai programja megvalósításának útján. A szezon belenyúlt a kánikulába. Június

egyik meleg napján, 29-án került sor Verdi Rigolettójára. A törekvés itt is, mint az előző két opera színrehozatalában, szabadulás az elavult stílus bilincseiből.

Vaszyék meg akarták teremteni a „szegedi operajátászás külön stílusát”. Miben áll a szegedi stílus? Abban, hogy a modern operajátászás elveinek megfelelően, a rendezés mindinkább számol a színpad életével és arányosan igyekszik figyelmet szentelni a tolmácsolandó mű zenei, drámai és színészi feladataira. Újdonságnak hat akkor még, hogy a rendező Abonyi nem álló, statikus képet komponál az első felvonásban, hanem élénk, udvari sürgés-forgással, táncsal megrendezett jelenetet. A címszerepet éneklő Érdy Pál kvalitásos Rigoletto. Király Sándor hercege és Darvas Ibolya Gildája megjelenésében és játékban illúziókeltő volt, szólabban azonban nem mindig produkáltak az olasz operához illő puha kantabilitást. Az operát Váradi László vezényelte. A díszlet Bozó Gyula munkája volt.

Július 9-én Puccini Toscaja szerepelt a műsoron. A budget azonban kimerülőben volt, már nem futotta minden felvonásban kifogástalan díszletre. A művészi színvonal azonban töretlen. Vaszy, Abonyi Tivadar rendezővel stílusalakító munkájukban a hanggal való ábrázolás és az őszinte játékszerűséget szerette volna megvalósítani. Felismerték, hogy Puccininek ebben a művében a drámán van a hangsúly és a műben rejlő lehetőségeket csaknem maradéktalanul ki is használták a drámai hatás fokozására.

A korabeli kritika így méltatta az előadást és a karmesteri munkát: „Vaszy látszólag törekény testi alkataból árad a szuggesztív erő és széles lendületének, gazdag mozdulati frazeológiájának batása alatt a zenekar a legváltozatosabb drámai kifejezésre képes. Ennek a szuggesztivitásnak batása alatt állnak az énekesek is, akik emellett olyan szerencsések, hogy hangerejüknel fogva módjukban van követni a felhalmozott drámaiság forró bevületét és versenyt énekelnek a legzengőbb zenekari hangzással. (...) Áll ez elsősorban a Toscát éneklő Pócza Ellára, Érdy Pál Scarpiajára. Simándy nem kifejezetten Cavaradossi temperamentum, írják a kritikák, de alakítása így is hatásos, sokat fejlődött a Carmen óta, felesleges és bántó nazalitása úgyszólván teljesen megszűnt. (...) Bozó Gyula első szép templomdíszletét kivéve, a szegénység uralkodik a színpadon.”

Az 1945-46-os évad egyetlen balett-estjére „Balett-est” címen július 6-án került sor.

A zenei évadot az operatársulat a Dóm téren tartott szabadtéri hangversennyel zárta. Beethoven IV. és IX. szimfóniáját mutatták be nagy sikerrel.

A szegedi operatagozat kilenc operabemutatót tartott az 1946-47-es évad folyamán.

A dalegyüttes az előző évadban megteremtett repertoárja (Carmen, Pillangókisasszony, Rigoletto, Tosca) mellett 1946-47-ben

sorrendben a következő operákat tűzte műsorra: Kodály Zoltán: Hány János; Leoncavallo: Bajazzók; Mascagni: Parasztszücsület; Puccini: Bohémélet; Mozart: Éneklecke; Rossini: A sevillai borbély; Wagner: Tannhäuser; Muszorgszkij: A szorocsinci vásár; Mozart: Szóktetés a szerájból. A balettagyútes négy bemutatóval egészítette ki az operaműsört: Rimszkij-Korszakov: Seherezádé; Bartók Béla: A fából faragott királyfi; Delibes: Coppélia; Veress Sándor: A csodafurulya.

A második évben a zenei vezetés fő törekvése tehát még mindig arra irányult, hogy a népszerű zeneművek betanulásával az állandó műsorkeretet megteremtse. Az első esztendő jól végzett munkájának, az ének- és zenekari együttes fejlődésének, a közönséggel való kapcsolat gyors megtalálásának, kimélyítésének szép eredményeként már a második évadban meglepő feladatokra vállalkozott a szegedi operatársulat. Gondolunk itt a Hány János, a Tannhäuser s a Fából faragott királyfi műsorra tűzésére, a Kodály, Bartók és Wagner előadásokra.

Az operatársulat Kodály Zoltán Hány Jánosával kezdett. „A Hány Jánossal a magyar nép műzenei rangra emelt muzsikája vonult be a szegedi színházba és mint ilyen kezdeményezés programnak, elkötelezésnek tekinthető”, – üdvözlő a vállalkozást a Tisztafű 1947/2. száma.

A Bartók-bemutató még nagyobb erőpróbát jelentett az együttesnek, s a siker reflektora még inkább a színházra irányult. A zenekar minden tagja szinte emberfeletti munkát végzett, Vaszy Viktor irányításával, hogy ilyen rövid idő alatt „Bartók művészetének közvetítéséhez érkezett el, s a problémamentes dallamvilágból átvezeti hallgatóját olyan önálló hang, harmónia, - szín- és formavilágba, amely a modern muzsika nyelvét a magyar népzene által tette újjá, gazdagá, eredetivé”. (...) A Fából faragott királyfi előadásával véget ért a szegedi opera és balett „korszaka” és a kezdet melódiáinak világából megérkezünk a muzsika világába, ahol már számolni kell azzal, hogy „...a szegedi opera komoly tényező lesz Közép-Európa zenei világában és hivatást tölt be Délkelet-Európa művészetében.”

A Fából faragott királyfi színre hozatalának nagy eredményét nem saját erejéből érte el a színház. Vendégkoreográfus - Harangozó Gyula és vendég-díszlettervező - Varga Mátvás segítségével vették igénybe. A siker Bartók muzsikáján, Balázs Béla a muzsikaéhoz méltó költői szövegén, Vaszy összetartó irányító munkáján kívül, elsősorban a táncosoknak, Harangozó Gyulának, Bartos Irénnek, Zsedényi Károlynak volt köszönhető.

A balett méltó kísérője volt az a Parasztszücsület című Mascagni-opera előadás, melyet Papp Júlia Santuzzája, Simándy József Turjádúja, Szabady István Alfioja tett emlékeztetéssé, s melynek díszletét Bozó Gyula tervezte.

1947. május 3-án alig egy esztendőre az operaegyüttes bemutatkozó Carmen előadását követően Wagner jelent meg a szegedi színpadon.

Wagner operáinak színrehozatala érett operakultúrát, tökéletes szcenikai felkészültséget, a technikai eszközöknek olyan apparátusát igénylik, melyeket a repertoár eddigi darabjai csak részben követeltek meg.

Új zenei atmoszférába, zenei stílusba kellett belenevelni az egész együttest, amelyhez addig nem tapasztalt megszámlálhatatlanul sok próbára volt szükség.

Vaszy igazgatóként s kamagyként feltételezte a szegedi közönség érettségét Wagner zenéjének befogadására. A nyilvánosság feltűnően nagy érdeklődéssel reagált a zenei eseményre. Nem csak a szakmai, de a szegedi közönség körében is sikert aratott Tannhäuser előadás Vaszy Viktoron kívül a rendező, Abonyi Tivadar grandiózus rendezésének is érdeme. Az énekesek, Pócza Ella - Erzsébet; Király Sándor - Tannhäuser; Kassai János - Wolfram; Turján Vilma - Vénusz - sikeresen megbírózták a nehéz szövegek támogatására a követelményekkel. A legstílusosabb wagneri alakítás Pócza Elláé volt. Az opera díszleteit Varga Mátvás, a jelmezeit a Hell házaspár készítette.

Vaszy kezdeményező műsorpolitikáját az is mutatja, hogy még ebben az évadban egy olyan, nálunk eddig még ismeretlen vígoperát mutatnak be, melynek bemutatója nemcsak magyarországi, hanem közép-európai ősbemutató is volt. A Szegeden eddig ismeretlen mű, Muszorgszkij: A szorocsinci vásár című vígoperája lett az évad egyik legnagyobb közönségsikere. Az előadást kitűnő szölisták vették sikerre: Ferencz Anikó, Turján Vilma, Hidy Franciska, Papp Júlia, Simándy József, Sikolya István, Erdy Pál, Kassai János. A vígoperát Abonyi Tivadar rendezte, hangulatos díszletét Varga Mátvás tervezte, a dalművet betanította és vezényelte Várady László.

A bemutatót a szovjet követség és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselője is megjelent, s ez a tény az előadást politikai, társadalmi eseménnyé avatta. Vaszy Viktor ezzel a darabválasztásával nem csak a kor igényének akart megfelelni, azt is bizonyítani

akarta, hogy vidéken is kialakítható a fővárostól független műsorpolitika. Ezzel az operával kezdte meg Vaszy Viktor azt a következő zenei műsorpolitikát, amellyel bezonyította, hogy az eddig ismeretlen, a feledésbe merült, vagy ritkán játszott operák felkutatásával, bemutatásával, azaz zenei ritkaságokkal egyéni arculatot ad a Szegedi Operának.

1947-ben a Kodály tanítvány Vaszy nem véletlenül választotta ezt a népi témájú s ihletésű operát. Az opera az ukrán parasztkok, piaci árusok, cigányok, az orosz falu világába visz el Vaszy Kodállal együtt hitt abban, hogy a népzene erősen befolyásolja a zene további fejlődését. Egy 1947-es nyilatkozata szerint úgy véli, hogy a magyar népzenenek erős beleszólása lesz a magyar opera további alakulásában.

Az ősbemutatót Ortutay Gyula is megjelent, az előadás előtt tartott bevezető díszbeszédéből vett idézet híven tükrözi a kor élesedő politikai és jellemző kultúrpolitikai légkörét:

„Több okból tartom jelképesnek a mai bemutatót. - Megmutatja az utat: miként találjuk meg az egyensúlyt a szellem legmagasabb szférái és a dolgozók társadalma, az élet mindennapi realitása között. Ez az ünnepi est (...) határkő a magyar-szovjet nép eltérhetetlen kapcsolatának történetében.”

Az évad kiemelkedő előadásai után szót kell ejtenünk az operatársulat gondjairól is.

Problémát állított a színház elé Simándy József évad végi távoztása, akit őstól a budapesti Operaház szerződtetett. Távoztásával súlyos veszteség érte a társulatot. Sok-sok tárgyalás eredményeként megegyezés jött létre, hogy a jövőben több este fellép majd Szegeden is.

A magánénekes gárda koloratúrszoprán-erősítésre várt, s a zenekart illetően igény mutatkozott a fúvósok mennyiségi és minőségi gyarapítása is.

A baletta, amely az 1946-47-es szezonban lépett először önállóan színpadra, szép eredményt mutatott. A Seherezádét a Bajazzókkal, a Bartók-táncjátékot a Parasztszücsülettel, A csodafurulyát A szorocsinci vásárral párosítva mutatták be egy estén. Zsedényi Károly balettmester s egyben szólistáncos koreográfus a Seherezádét.

A Bartók-táncjáték - mint már említettük - a vendég Harangozó Gyula koreográfiájával ment, méltatására az előzőekben már kitértünk.

Az egész estét betöltő Coppélia koreográfusa és betanítója ismét Zsedényi Károly, szólistáncosnője, Swanilda - Bartos Irén. A balett érdekessége a sokoldalú Rajz János - Coppéliusa. Rajz János a próza és operett világából átruccant a táncszínpadra, s kitűnően megállta helyét.

Az évad végén bemutatott Bartók-Kodály zenei ihletésű rövidebb táncjáték, A csodafurulya mérsékelt siker aratott, az előadásra, betanulásra már kevesebb energiája maradt a balettcsoportnak. (A táncjáték szerzője: Veress Sándor).

A jövő évad feladata lesz többek között a balettcsoport balettagyútesse történő fejlesztése a magántáncosok számának növelésével, s a táncpar tudásának tökéletesítésével.

Minőségi változás volt észlelhető az évad előadásainak szcenikai kivételében is. A két díszlettervező, Varga Mátvás és Bozó Gyula „megszabadult a színbeli és formai naturális látásmódtól és egyre inkább a dekoratív, hangulati megoldások felé fordult” a kor igénye szerint.

A két operarendező, Abonyi Tivadar s Kenessey Ferenc rendező elképzelései híven szolgálták az operatársulat művészi törekvéseit.

Az 1947-48-as évadra Vaszy Viktor zeneigazgató a következő műsorteret állította össze.

Operák: Verdi: Otello; Kenessey: Az arany meg az asszony; Verdi: Traviata; Erkel: Bánk bán; Puccini: Gianni Schicchi; Verdi: A trubadúr; Wagner: Lohengrin.

Baettek: Delibes: Sylvia; Jemnitz: Divertimento; Kenessey: Csárdajelenet.

A változatos programból egyértelműen kitűnik, hogy az operaegyüttes rendületlenül haladt azon az úton, amelyen elindult. Vaszy tudatosan bővítette az operatársulat repertoárját. Műsorából kitűnik, hogy ez az évad elsősorban a Verdi operáké.

1947. X. 31-én Verdi Otello-jával kezdtek az operisták. Ezt a bemutatót egy balett-est követte, Delibes: Sylvia című műve. A balett-est kísérője Kenessey Jenő egyfelvonásos operája: Az arany meg az asszony.

Február közepén került sor Verdi Traviatájának bemutatójára, majd március 15-re ünnepi előadáson mutatták be nemzeti operánkat, a Bánk bánt.

A balett-társulat Jemnitz Sándor Divertimentojával s Kenessey Jenő Csárdajelenetével folytatta önálló műsorát. A két balettet Puccini

A Carmen 1946-os bemutatója. A kép bal szélén Simándy József első szerepében, Anday Piroska, Vaszy Viktor és Erdy Pál

Gianni Schicchi című egyfelvonásos vígoperájával adták elő. Évad végén került sor a harmadik Verdi operára, A trubadúrra, és Wagner Lohengrinjére, mely egyben a színházi évad utolsó bemutatója is volt.

Az együttes produkcióinak művészi nézője újra és újra magára vonja az országos figyelmet.

Érdeemes egy cikk címét idézni a sok közül „Le a kálissal uraim” - (Otello premier Szegeden).

Az operaegyüttes újra csak azt bizonyította, nincs „vidéki” színvonal, ha kivételes képességű vezető irányításával tudása legjavát képes adni a társulat.

A szegedi operavezetőség műsorpolitikájában érvényesítette mindazokat a szempontokat, amelyeket egy kulturális intézménynek követnie lehetett és kellett azokban az időkben.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriuma Erkel Bánk bánját tüzték műsorra.

A címszereplő Király Sándor igazi magára találása volt ez a szerep. Király Sándor a tavalyi Tannhäuser és az őszi Otello óta megtanult bánni hatalmas hangjával. Melinda szerepében a fiatal Lorenz Kornélia mutatkozott be. Gertrudis - Lőrincz Zsuzsa, Tiborc - Horváth József volt. Abonyi Tivadár, a rendező érdeme, hogy a szereplők drámai feszültséget teremtettek zeneileg s játékban egyaránt. Varga Mátyás, az operák állandó tervezője dekoratív keretet biztosított a rangos előadásnak.

Érdekességnek számított az évadban a Gianni Schicchi című Puccini-vígopera bemutatása, amely az európai zenekultúra közismert, élvonalbeli remekműve, jóllehet nálunk nem került túl gyakran műsorra.

Vaszy tehát ebben az évadban is folytatta azt a törekvését, hogy elfelejtett, vagy ritkábban játszott remekműveket újít fel, othont ad az új magyar szerzőknek (Jemnitz, Kenessey). A szegedi operát egyre gyakrabban nevezik „az ország második operájának”.

A Gianni Schicchi szereplőgárdája az operatársulat legkiválóbb erőiből összeválogatva olyan kiforrott, kiegyensúlyozott és összehangolt előadást produkált, amely bármely európai operaegyüttesnek becsületére vált volna. A címszerepben az a Kassai János nyújtott remek buffo alakítást, aki Rigoletto-ként művészetének tragikus színeit is felcsillantotta.

Érdekes kísérletnek bizonyult az 1948-as Traviata előadás, külön-

legességét valószínű, hogy a színház anyagi helyzete is sugallta, tény az, hogy jelzésszerű díszlete s modern, estélyi ruhás szereplői akkorigan ritkaságszámba mentek. Darvas Ibolya finom, kulturáltan éneklő Violettaja kitűnt átélésével, különösen szép pianóival. A Traviatát Várady László vezényelte s tanította be.

A trubadúrban új tenorista, Megyesi Pál mutatkozott be, aki az eltávozott Simándy József szerepkörét vette át. Mellette Papp Júlia gyönyörű, kulturált s mégis erőteljes éneklő Leonóráját, Erdy Pál nagy rezonanciájú, hatalmas zengésű, sajnos olykor orrhangba csapó Luna grófját kell megemlíteni.

Megyesi Pálnak alkalma lesz tudását bizonyítani Wagner hőstenorként is Lohengrin szerepében. A drámai erőt egyesítve a lírai lágysággal hibátlanul megfelel szerepének.

Pócza Ella tökéletes Elza, Turján Vilma démoni, magával sodró erejű Ortrud, s a fiatal Palócz László tehetséges Telramundja volt még az előadás erőssége.

A Wagner-opera lett a szezon egyik legnagyobb zenei közönségsikere.

Egy elgondolkozató korabeli kritikát idézünk, amely a Lohengrin műsorpolitikai jogosultságát igyekszik bizonygatni:

„A Lohengrin bemutatásának a centenáris év kölcsönzött különös aktualitást és jelentőséget, amellet, hogy mint művészi produkció méltán sorakozott fel az emlékezetes tavalyi Tannhäuser mellé. Kevesen tudják, hogy a Lohengrin szüzséje csak részben a Grál-monda feldolgozása s Wagner szubjektív élményvilágának megjelenítése, hanem a 48-as eszméknek hatalmas társadalmi szimbóluma is. Wagner, aki a 48-as polgári demokratikus ideológiának lelkes híve volt, maga magyarázza meg leveleiben a Lohengrin mélyebb értelmét: Elza alakjában az igazságtalanul elnyomott népet személyesíti meg, míg Lohengrin a felszabadító, akinek azonban buknia kell, mint-bogy felülről jött s nem a nép termelte ki magából. A nép csak önmagát szabadíthatja fel és válthatja meg, mikor már elérkezett a politikai érettségnek szükséges fokára.”

1948 nyarán járunk, a Tiszatájban megjelent operakritika mindenél ékeesebb bizonyíték a sajtó hangvételének megváltozására, arra, ahogyan a napi politika mindinkább előretolakszik a kultúrpolitikában és ha kell, a „népnevelő” álcát öli fel.

Az 1948-49-es évad opera- és balettbemutatói is imponáló listát alkotnak.

Opera-bemutatók 1948-49-ben:

Verdi: Aida; Nicolai: A windsori víg nők; Muszorgszkij: Hovancsina; Mozart: Figaro házassága; J. Schenk: A falusi borbély; Smetana: Az eladott menyasszony.

Ballett bemutatók 1948-49-ben:

Bartók: A csodálatos mandarin; Mozart: Tavasz komédia (Les petits riens); Csajkovszkij: Diótörő; Bartók: Román táncok; Ligeti György: El kéne már menni.

A Verdi-repertoár az 1948-49-es évadban ismét egy kiemelkedő Verdi-művel gyarapodott. A Vaszy Viktor vezényelte Aida szólistái: Király Sándor - Radames, Pócza Ella - Aida, Turján Vilma - Amneris, Érdy Pál - Amonasro, Lorencz Kornélia - papnő - kiemelkedő alakítást nyújtottak, hangban, szerepformálásban egyaránt. A rendező Abonyi Tivadar törekedett arra, hogy a darab az adott lehetőségeken belül a „mai szellemet tükrözze”. Az újfajta rendezés óvakodott attól, hogy a hatalmon levőket rokonszenves színekben tüntesse fel, ellenkezőleg, pompásan kifejezésre jutott a „fáraói önkény és zsarnokság”. A legyőzöttek, megaláztatott szomorúsága mélyén azonban „ott láttuk felcsillanni a tüzet” - emelte ki a Délmagyarország zenekritikusa.

Nicolai: A windsori víg nők című vígoperáját Várady László vezényelte. Az előadás szólistái közül kiemelkedett Darvas Ibolya és Turján Vilma kettőse. A fiatal baritonista Palócz László is főszerephez jutott és jól megálta a helyét, Littasy György remek buffo figurája mellett. A fiatal szerelmspárt Gaál József és Zentai Anna énekelte. Rendező Kenessey Ferenc, a koreográfus Lőrincz György volt. A kritika az előadás hibáival róta fel, hogy a harmadik felvonásban „valódi tündérek s koboldok táncolnak, ami?...? a darab mondanivalójának rovására megy?...? a tündértánc, ha azt windsori polgárlányok táncolják tündérjelmezbe öltözve?...?” - még Nicolai poétikus zenéje ellenére is „funkciót” nyerne. A kritikus szerint a rendezőt, Kenessey Ferencet s a koreográfust, Lőrincz Györgyöt megszedítette a „l'art pour l'art szépség és költőiség” lehetősége.

A fent említett vígoperával ellentétben Muszorgszkij Hovancsina című operájának bemutatóját magas színvonalú előadásnak minősítette a sajtó:

„A kommunista irányítás a szocialista-realista színjátszás és operajátszás felé lendíti a Szegedi Nemzeti Színházat. [...] A nagyszerű díszletek, az énekesek, de elsősorban a pompás kórus bebizonyította, hogy amióta művészeti vonalon is érvényesül az MDP befolyása, a színház vetekszik a pesti Operával!”

A szereplők közül a Márfiát éneklő Lőrincz Zsuzsa és a Doszifjeit éneklő Littasy György nevét emelték ki.

A Figaro házassága című Mozart-operát a „realista operajátszás” következő darabjaként ugyancsak elismerés fogadta. A Beaumarchais színműve alapján készült librettóból kicsenyélt társadalomkritika műsorpolitikailag értékessé avatta, és elfogadta ezt az operát. Szólisták: Kassai János - Figaro, Lázár Márta - Suzanne, Horváth József - Almaviva, Lorencz Kornélia - Grófnő szerepében tudásuk legjavát nyújtották. Az opera dirigense Vaszy Viktor, rendezője Kenessey Ferenc, díszlettervezője Bozó Gyula volt.

Nem marasztalták el Smetana Az eladott menyasszony című vígoperáját sem. Ez az opera a cseh falvak, a cseh parasztok világába visz el bennünket, „izelít ad a szomszédos baráti országok népeinek zenekultúrájából”. A kritika hangsúlyozta, azt is, hogy az operisták tudatos, évadonként ismétlődő törekvése a Magyarországon ritkán látott művek bemutatása, megismertetése mutatkozik meg a darbaválasztásban.

Az operát gazdag, szép kiállításban vitték színre. A díszletek a moszkvai előadás díszletei alapján készültek, a jelmezeket a pozsonyiak adták át. Megyesi Pál, Szanati József, Szabady István, Nádas Tibor, Turján Vilma és Lőrincz Zsuzsa jó kiejtéssel, szépen énekeltek. A szólisták közül kiemelkedett Papp Júlia és Gaál József. A baltkart a Pozsonyi Nemzeti Színház balettmestere tanította be.

Az 1948-49-es évadban új balettmester, Lőrincz György került a balettcsoport élére. Lőrincz György hadifogolyként két évig tanulmányozta a kijevi balett munkáját. Koreográfusként három műből álló balett-esztel mutatkozott be Szegeden. Lőrincz György művészi ízlésén a hadifogság azonban nem sokat változtatott. Bartók Csodálatos mandarinjának műsorra tűzése rendkívül merész tétnek számított, ismerve a táncjáték két világháború közötti történetét és azt a tény, hogy a pesti opera is jóval később, politikai enyhülés idején mutatta be újra a művet.

(Bartók Csodálatos mandarinjának szereplői: lány - Bartos Irén, mandarin - Ósi János, Öreg gavallér - Lőrincz György, csavargók - Bozsó, Jeszenszky, Hamar, Renkey.)

A Bartók táncjátékot Mozart „Les petits riens” címen ismert zenéjére koreografált Tavasz komédia című kőzjáték követte. Szereplők:

Bartos Irén, Rimóczy Viola, Fülöp Dóra, Dési Rózsi és Hamar Tibor. Az est utolsó száma Csajkovszkij Diótörője volt, Lőrincz György új koreográfiájával.

Az új koreográfia szerint „a lendületes táncjáték, a különböző népek ujjongó, testvéri ösztáncában teljesedett ki a balett végén”. A balett-est karmesterei: Vaszy Viktor és Várady László voltak.

Schenk: A falusi borbély című egyfelvonásos vígoperáját egy-estén mutatták be a balettcsoport másik produkciójával. Bartók: Román táncok című művére s Ligeti György: El kéne már menni című zenéjére koreografált két táncjelenettel.

Nem zárhatjuk le Vaszy első korszakának bemutatását anélkül, hogy közönségszervező törekvéseiről ne beszéljünk. Magyarországon a két világháború között színházlátogatók jelentős hányadát a városi középosztály képezte. A háború után ez a középosztály nem tölthette már be egyértelműen a közönség szerepét. Ennek több oka is volt, de legfőképpen az, hogy életmódja jelentősen csökkent, hiszen maga az osztály létében volt megkérdőjelezve. A másik igen figyelemre méltó ok, hogy a büfelejtő mondanivalót, amire áhítottak, a moziban a filmekből lényegesen olcsóbban megkapták.

A színháznak a kihulló középosztály helyett meg kellett találnia és hódítani új közönséget. Eddig a munkásság is inkább mozi látogató volt. A munkásság körében kellett tehát nagyméretű közönségszervező munkával biztos társadalmi és anyagi bázist teremteni. A szegedi színháznak bár az állam támogatását élvezte, mégis szembe kellett néznie ezekkel a tényekkel. Szegeden Vaszy Viktor ismerte fel legelőször azt, hogy az új vezető társadalmi osztály a munkásság lesz, s ebből az osztályból kell fizetőképes közönséget meghódítani, műélvezővé nevelni. Mindezeidig a színház és a munkásság között anyagi okok miatt nem alakulhatott ki kapcsolat, hiszen a munkások a múltban el voltak zárva a színházkultúra elől. „A dolgozó tömegeket fokozatosan bele kell nevelni a színházkultúrába” - nyilatkozta Vaszy Viktor 1947 március 29-én.

Vaszy nagyon jól látta, hogy nem olyan darabokkal kell kezdeni, amelyek esetleg elriasztanák őket, de az előadás művészi nívója igen fontos. Fontosnak tartotta, hogy minden előadást rövid bevezető előzzen meg, amely segítséget nyújt a darab megértéséhez (Szegeden az első ilyen előadás 1947-ben Hervé: Nebáncsvirág című operettje volt, ahol Daniel György a KMP nevében üdvözölte az akciót, majd ismertette a darabot).

(A színház tudatos közönségnevelő, közönségszervező kísérleteinek kiszélesítése az 1946-47-es évadban kezdődött. Cél a közönség kibővítése a munkásközönség bevonásával, s a színház társadalmi szerepének tudatosítása, elismertetése. Kultúrpolitikai feladata a színháznak a népművelés is, a közönség, főleg az új közönség, érdekelte tétele, nevelése. Vaszy Viktor s a színház művészeti vezetői a cél elérése érdekében számtalan ötlettel, több úton haladtak a megvalósítás felé.)

Elhatározták, hogy kritika pályázatot indítanak a Délmagyarország hasábjain a munkásközönség részvételével, s a beküldött legjobb színház ismertetőket, értékeléseket az újság leközi, a színház pedig jegyekkel stb. jutalmazza.

A színház vezető művészei is rendszeres cikkíróivá váltak a Délmagyarországnak. Felhasználták a sajtót a műsorra kerülő darabok szerzőinek ismertetésére, afféle népnevelő munkát vállalva zeneművészeti, zenetörténeti sorozatot is indítanak. Prózaírói részről Hegedűs Tibor csatlakozik e munkához. Megkísérli Sztaniszlavszkij, Meyerhold módszerét s elméleteit ismertetni a szegedi közönséggel.

Hetente egyszer filléres munkáselőadásokat hirdettek a gyárak, üzemek dolgozóinak. A tavalyi, 1946-os egyszeri kísérletről gyakorlat lett. 1947-ben megszületett a „Dolgozók színháza” akció, ezekre a munkáselőadásokra a munkásközönség meghívta a város értelmiségét, az orvosokat, egyetemi tanárokat, jogászokat, pedagógusokat. A munkáselőadást általában az üzemben előzetesen tartott operaismertetés előzte meg. Például a színház művészei felkeresték a Dohánygyárat, hogy a munkások a legközelebbi munkáselőadás alkalmával színrekerülő Székvillai borbély tartalmát, hátterét s magukat a közreműködő művészeket - maszk nélkül - megismerjék.

Várady László karnagy ismertette az operát és a szereplők részleteket adott elő. A rögtönzött előadásnak olyan sikere volt, hogy ehhez hasonlóan más darabokkal is hasonlóan végigjárták a többi üzemeket is. Ezzel a módszerrel kiépítették a színház és az üzemek kapcsolatát s ezáltal fokozták a színház látogatottságát is.

Tehát az 1946-47-es évadban a színház kitört addigi bezárt világból, s új széles rétegekkel, üzemi munkásokkal töltötte meg estéről-estére a nézőteret. A szezon 254 előadása átlagosan nyolcvan százalékos házat vonzott, amely rekordteljesítményt jelentett.

Vaszy Viktor 1947 április 6-i nyilatkozatában bejelenti: „A színház igazgatósága a szerény jövedelmű fizikai és szellemi munkásság szá-

Emlékezetes előadások – Muszorgszkij: Szorocsincsi vásáron (Hidy Franciska és Simándy József), Puccini: Tosca (Érdy Pál, Dora Mussini és Simándy József), Puccini: Bohémélet és Verdi: Traviata

mára is lebetővé akarja tenni a műsorán szereplő művek megtekintését s ezért munkásbérlet rendszeresítését batározza el. Ezek a bérletek 24 előadásra érvényesek, mely előadások közül 8 opera, 8 próza, 8 pedig operett. A bérlet ára a napi árnál 50%-kal olcsóbb." (Egy előadás megtekintése alig kerül többé a mozinál).

Ez a bérletezési rendszer az 1947-48-as évadban már a tudatos közönségszervezés eredményeként elfogadottá vált.

Ellentmondás mutatkozott azonban a közönségnevelő kísérlet, az anyagi kedvezmény, s a magas szubvencióval működtetett színház bevételi mérlegének egyensúlya között.

Az 50%-os bérletek, filléres munkáselőadások nem növelték a színház bevételét, és a színházlátogatottság nem járt együtt a színház deficitjének csökkenésével.

1948-49-ben a közönségszervezést kiterjesztették a Szeged környéki falvakra s az azt övező kisvárosokra: Hódmezővásárhelyre, Makóra, Szentesre. A tájelőadások tartásában az operatársulat is részt vett.

Az operatársulat sorsa a fenti erőfeszítések ellenére tragikus véget ért. Both Béla - 1949 március 9-én a Színház és Mozi lapjain megjelent - „Őszinte kritikák a szegedi színház jobboldali tagjairól a nagy szubvencióról, a pazarlásokról és a színház jövőjéről” című cikke egyértelműen az operatársulatot hibáztatja a felmerülő nehézségekért, „amelynek kolozsvári tagjait nem lebetett demokratikusan átnevelni”, amely jelentősen hozzájárult a színház deficitjéhez, gazdasági téren mutatkozó meg gondolatlanságaival, s amely méltán váltotta ki a város „ellenzenvét, mert a város háború utáni szegénységéhez viszonyítva egy gazdag, urizáló, előkelősködő” intézménnyé vált.

A színház 383 tagjából 131 műszaki, 60 zenekari, 60 énekkari, 22 balettkari tag volt. A fennmaradó számot a magánénekesek, színészek, művészeti vezetők tették ki.

Ez a szám valóban aránytalanul nagyoknak tűnik, ha a többi vidéki színházhoz hasonlítjuk.

A színház műsorpolitikai hibáiért, hiányosságaiért is az operatársulatot okolja: „míg az opera csaknem mindent megkapott, amire szüksége volt, addig a prózai vonal, amely pedig sokkal alkalmasabb lett volna a haladás terjesztésére - átgondolt vezetés nélkül, és szükségleteitől megfosztva egyre inkább elsorvadt”.

Ez a nyilatkozat, amely egész zenei közvéleményünket felkavarja, előrevetítette a szegedi operatársulat feloszlásának lehetőségét.

Az operaegyüttes a színház tagadhatatlanul legtöbb eredményt felmutató tagozata volt. Gaál Endre a Magyar Nemzet 1949 márc. 24-i számában az egész ország figyelmét igyekszik felhívni a szegedi operisták súlyos gondjára: „A szegedi opera-együttes ugye különben sem lokális kérdés [...] az ország harmadik, sőt negyedik operatársulatát váró zenekultúrája nem mondhat le a Kolozsvárról átmentett, sok fáradsággal és munkával összehangolt második operai együttesről, amely négy év alatt a semmiből varázslott elő buszonöt operabemutatót.”

Az 1949 őszi bekövetkező átszervezés, az országos államosítás folyamán, népgazdasági, kultúrpolitikai okok miatt, szükségszerűen át kellett csoportosítani, s egyenletesen elosztani a színházi erőket. Ez a tény magával hozta a szegedi operatársulat feloszlását, s az egész országra kiterjedő munkát végző opera staggione megszervezését. A Vaszy Viktor által 1945-49-ig működő operatársulat megszűntetésével egy kiválóan megszervezett, európai színvonalú operatársulat működése ért véget. Vámosi Nagy István, aki a 40-es években a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik miniszteri segédtitkára, majd művészeti referense volt, szemtanúként így értékeli Vaszy első szegedi korszakát:

„Rövid négy év alatt olyan teljesítményt mutatott fel Vaszy Viktor, melynek láttán a minisztérium sem fukarkodott anyagi támogatással. (...) A szegedi operatársulat örökbecsű alkotások sorát mutatta be (...) A színház díszlet- és kelléktára gyarapodott, repertoárja bővült, színvonala emelkedett.” Vámosi Nagy István fontosnak tartotta kiemelni, hogy a prózai tagozat is színvonalasan működött egészen addig, amíg a 40-es évek végétől a szegedi színpadot is (úgy, mint a budapestit) el nem lepték „a propaganda fércművek, a zagyva dogmatikus főmedvények. Ezeknek azonban nem akadt közönsége, itt tornyosodott a végzet Vaszy fölé, mert a zenés előadások viszont zsúfolásig megteltek. Az egyre éleződő fonák helyzetet egy tollvonással rendezték: 1949. szeptember 1-én feloszlatták a szegedi operatársulatot, Vaszy Vikort menesztették.”

Ugyanez a dátum, 1949. szeptember 1-e jelzi az összes magyar színház államosítását is. Tehát az országos államosítás és az első államosított vidéki operatársulat feloszlása egy napra esett.

Gyémánt Csilla

„Fehér zacskóban szalmavirág...”

Emléktöredékek Vaszy Viktorról (1978)

1978 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének tudományos segédmunkatársaként a következő évben várható Mihalovich Ödön-évfordulóra készültem éppen. Tudományos osztályvezetőm, Legány Dezső, arra bízott, írjak Vaszy Viktornak Szegedre, aki fiatal éveiben gyakran megfordult a Zeneakadémia legendás igazgatójának társaságában: talán nyomra tudna vezetni lappangó, elveszettnek hitt források felkutatásában. Egykori hivatalos levelemnek otthon csak a keltezetlen, kéziratok fogalmazványát őrzöm:

„Igen Tisztelt Főzeneigazgató Úr!

A MTA Zenetudományi Intézete XIX. századi magyar zene-történeti osztálya, közelebről Legány Dezső tanár úr megbízásából fordulok a Főzeneigazgató Úrhoz. Osztályunk szerteágazó kutatási feladatai között – a készülő ötkötetes magyar zene-történeti kézikönyv-sorozat előkészítéseként – jelentős helyet foglalnak el a XIX. századi magyar zeneszerzők tematikus műjegyzékével és levezetésével kapcsolatos kutatások. Ezzel a munkával összefüggésben megkeresünk minden olyan hazai muzsikust, akinek a múlt század végi, e század eleji magyar zeneszerzőkkel közvetett vagy közvetlen kapcsolata lehetett. Erkel, Liszt, Mihalovich, Dobnányi, Hubay hagyatékára gondolunk elsősorban. Kérdésünk és egyben kérésünk az lenne, vannak-e Főzeneigazgató Úr tulajdonában olyan kéziratok, kották, fénykép- és sajtódokumentációs anyagok, melyeket mint fontos forrásértékű anyagokat, Főzeneigazgató Úr a kutatás számára hozzáférhetővé tudna tenni. Segítőkézségét nagyon megköszönénk.

Öszinte nagyrabecsüléssel

Szönyiné Szerző Katalin
tudományos segédmunkatárs”

Postafordultával megérkezett Vaszy Viktor április 24-én keltezett, saját kézzel írt válasza:

„Kedves Sz. Szerző Katalin!

B. levelére válaszolva értesítem, hogy nagyon szívesen állok rendelkezésükre.

Erkel, Liszt Mihalovich, Hubay, Dobnányi, Koessler, Kodály, Bartók, stb. vonatkozásában úgy levél, kézirat, mint személyes tapasztalat alapján érzésem szerint néhány érdekesebb információval szolgálhatok.

Nem tudom, mikor vagyok Pesten, de telefonon is jelentkezem, hogy megbeszélhessük a kérdéses problémakörrel kapcsolatos minden dokumentumot, amire szükségük lehet. Szívélyes üdvözléssel

T. 12-136 (titkos)

Vaszy Viktor”

Rövid személyes telefonüzenet alapján 1978. július 4-én délelőttre kaptam tőle időpontot, az Astoria szálló halljába. Elfogódottságomat szinte azonnal feloldotta: jelezte, hogy rövid ideje van, de mindenről beszél, amiről kérdezem és amire még emlékszik. „Lássunk munkához” – mondta. Könyv- és kottatára egykori és még meglévő legendás műzeális értékeiről kérdeztem, a nagy muzikusok időrendjében.

– Van-e Főzeneigazgató Úr birtokában valamilyen Erkel Ferentől származó dokumentum? – Igen, van – mondta. Egy eredeti kézirat, aláírással ellátott névjegy, amelyen Erkel valakinek valamilyen ajándékot megköszön, talán bort, és az ajándék-tréfás megismétlését kéri. Még a második világháború alatt Kolozsvárott, Janovics Jenőtől, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójától kapta ajándékba.

Liszt Ferenc tanítványai kö-

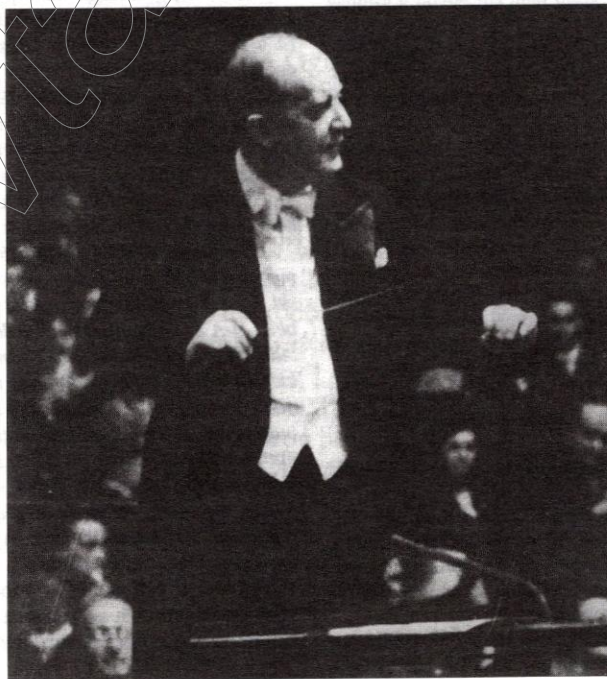
zül személyesen ismerte Thománt, Sauer, D'Albert-t, Szendyt. D'Albert nem csak kitűnő zongorista, hanem kiváló zeneszerző is volt, időzött el egy pillanatra a német zeneszerző nevével. „He-gyek alján” című verista operáját maga is vezényelte egykor, és igen jó zenének tartotta. De úgy véli, csalogná a mai muzikus, ha az egykori Liszt-tanítványok zongorajátékát hallaná: többségük interpretációja teátrálítása miatt valószínűleg óhatatlanul komikusnak tűnne fel. – Liszt személyes környezetéből Mihalovich Ödön örökölte rá a jellegzetes Liszt-mondást: „Das ist auch ein Köcskemét”. – Itt felkaptam a fejem: Liszt járt volna Kecskeméten? Sohasem hallottam róla. – Vaszy Viktor szabadkozott, hogy ő nem Liszt-kutató, de az bizonyos, hogy Kecskeméten, vagy Kecskeméttel kapcsolatosan valami kellemetlenség érthette Lisztet, s később hasonló kellemetlen esetekre utalva; magyarországi környezete mindig pontosan értette, mire gondol, amikor „Köcskemét” nevét – így „ö”-vel – a mester ismételten szóba hozta.

Van-e, volt-e Főzeneigazgató Úr tulajdonában bármilyen Liszt Ferentől származó dokumentum? – kérdezem. Sajnos, csak „volt”, meséli, Liszt kézjegyet őrizte számos, a birtokában lévő Mihalovich-kotta, de ezek a háború alatt elvesztek.

Hogyan került Főzeneigazgató Úr közvetlen kapcsolatba Mihalovich-csal? – kérdezem. – 1919-es nyugdíjazása után Mihalovich, a Zeneakadémia korábbi nagytekinthető igazgatója, aki Liszt Ferenc halála után az intézmény európai rangját kiépítette, néhány évre teljesen visszavonult – meséli. A 20-as évek elején azonban felvette újból a kapcsolatot az akkor már Zeneművészeti Főiskola néven működő tanintézettel, és kért egy zeneszerzős növendéket „amolyan személyi titkárként”. – A Főiskola titkára, Moravcsik Géza, Vaszy Viktort, a volt piarista diákot küldte el Mihalovichhoz, aki egykor szintén a piaristáknál végezte középiskolai tanulmányait. Mihalovich lakása a mai Egyetemi Könyvtár közelében, a régi Reáltanoda utca sarkán volt. Mindig komornája, Paula készítette fel az agg zeneszerzőt az alkalmi sétákra. Mihalovich nehezen járt, lábával történt közelmúltbeli balesete óta rendszeres kíséretre szorult. A Petőfi-szobor környékére jártak sétálni, ahol rendszerint valamelyik padon már várta őket a régi jóbarát, gróf Apponyi Albert. Beszélgettek, kártyáztak. Sokszor csatlakozott hozzájuk Hubay Jenő is, nem elsősorban világhírű hegedűművészként, hanem mint a Zeneakadémiának Mihalovich követő igazgató-utódja, ifjabb intézetvezető kolléga. Így ért össze a jelen a múlttal, így vált láthatatlan szálakon kontinuitássá sok muzikus-nemzedék tapasztalata. – Mihalovich szarkasztikus természetére mi sem jellemzőbb, nevetett Vaszy Viktor, mint hogy Hubay szakállát csak „pemzli”-nek hívta.

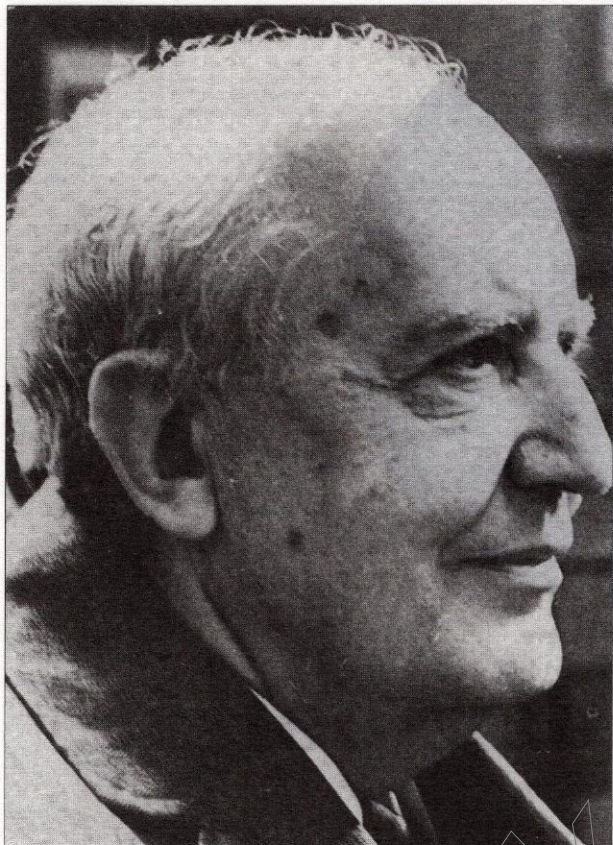
– Maradt-e valamilyen fontos forrásanyag Mihalovich Ödön hagyatékából – kérdezem. Nem is titkolom: engem személy szerint ez izgat leginkább. Hová kerülhetett Mihalovich Ödön egykori kéziratok naplója, Lisztel kapcsolatos emlékei, mindaz, melyről a kutatás Major Ervin 1929-es Mihalovich-életrajza alapján még tudomást szerezhetett, de melyek mára közgyűjteményekben már nem elérhetők.

„Még Mihalovich életében én vettem meg Mihalovich egész kottatárát” – mondja. Emlékei szerint 40 kéziratok levél volt például a hagyatékban, többnyire magántermészetű levelek. (A kutatás ma e levécsomóban sejtje például a Mihalovich Ödönnek szóló Mathilde Wesendonk-leveleket, Wagner és később Mihalovich nagy közös női ideáljának ma ismeretlen helyen lappangó írásait.) Vaszy Viktornak Kolozsvárról 1944. július 9-én kellett eljönnie, Kolozsvárott még vele volt ez az értékes hagyaték, de bútorait, kottáit, hangszereit csak 1944 őszén küld-

TV. 24.

Kodály 12. barzo Katalin!

B. leveleire válaszolva értesítem, hogy nagyon
sivesen állok rendelkezésére.

Érkezik, mint Mihalovich, Habay, Dohnányi,
Kocsler, Kodály, Bartók stb. vonatkozásában
az levele, kizárta, mint nemleges tapasztalat
elégjen életem során néhány emlékeztető infor-
mációt szolgáltatni.

Hogyan tudom mit is mondani Páster, de
telefonon is felhívásom, hogy megpróbáljak
a kérdéses problémával kapcsolatban
minden dokumentumot, amire rábízhatok lehet.

hívlyg. utólagos
Nagykatalin

T. 12-136 (híre)

ték utána. Minden rendben meg is érkezett, kivéve a Lisztrel kapcsolatos Mihalovich-kottákat és a szintén az ő tulajdonában lévő, Mahlerrel kapcsolatos anyagot. – Itt megállítanám, szeretnék bővebb információkat kapni az egykor elveszett, pótolhatatlan zenetörténeti értékekről, de érezhetően nem akar a veszteségekről beszélni. Készerűen legyint és Mihalovich műveiről kezd beszélni. A „szelíd wagnerianus” művei között vannak egészen jók is, mondja. Például a Sellő című szimfonikus költemény. Nagy kár, hogy Mihalovich és nemzedéke művészete teljesen kiszorult a magyar hangversenyéletből – fejt ki. Tervei között épp ezért szerepel még egy Mihalovich Ödön, Koessler János és kortársai műveiből összeállított hangverseny ölete.

Kodálynak 1921-től volt a magántanítványa. Feljárt az Áldás utcába, ahol Emma néni személyes varázsa őt is, mint anyni barátját, elbűvölte. „Eszményien csúnya, de nagyon okos asszony volt, szerelmes is volt bele mindenki, Kodály mellett Bartók is, Dohnányi is” – mesélte belefeledkezve. Kodály azonban „igen gyámoltalan” ember volt, ahogy ő látta. Emma néni „adminisztrálta”. 1944-45-46-ban Vaszy Viktor élete leggyászosabb esztendeit élte át, sorra vesztette el legközvetlenebb hozzátartozóit, kislányát, első feleségét, édesapját. Lánya temetése után lakásán furcsa küldemény várta: fehér zacskóban szalmavirág, Kodályék kondoleáló soraival. Emma néni később így mentegetőzött: „Elmentünk volna a temetésre, de nem volt pénzünk.” Vannak a tulajdonában Kodály-levelek is persze, mondja, de ezek közreadása Kodályné Sárika és Breuer János kezében már úton van a tudományos közlés felé.

Bartókkal kapcsolatosan sok közös koncert emléket őriz. Szavaiból a sokak által megőrizett jellegzetes Bartók-portré bontakozik ki. Határozott egyéniség volt, de nem makacs, már 1921-ben ősz hajjal, megvilágításban áttetsző, finom metszésű orral. Rendszerint szerdai napokon/találkoztak a Zeneakadémia Bartók tanítási termében. Sokszor Molnár Antal, Kodály Zoltán is ott volt. A Cantata profana 1936-os budapesti bemutatóját Vaszy nem kevesebb, mint 53 próbával tanította be. A próbákon rendszeresen Bartók is ott volt, és a „szarvasfuga” metronómjelzését Vaszy Viktor kérésére javította át egy hajszoltabb tempóról a ma érvényes mérsékeltébb tempóra. Még élénken él emlékezetében az első találkozások egyik jellemző mozzanata. Vaszy észrevehetően ideges volt Bartók jelenlétében, aki így oldotta fel a fiatalabb kollega lámpalázát: „A legutóbb én is eloltam a mű ezt és ezt a részét...”

Bartókot és Vaszy Viktort rejtett szálakon összekötötte a Bartók és Vaszy édesanyja közötti ifjúkori kapcsolat is. Vaszy Viktor édesanyja a felvidéki Gömörpanyin született a Szilárdy-család rokonaként és lánykorában a Rigele-családnál nevelkedett Pozsonyban. Volt úgy, hogy a Rigele-családnál együtt kamarázott az ifjú

Bartókkal. Édesanyja Bartók-élekeiből egy Bartók-levelet idéz fel/- úgy látszik, ez családi körben többször is említésre került -, melyben Bartók nehezítését fejezte ki amiatt, hogy a Rigele-család kottákat kölcsönzött Frigyes főhercegnek. Vaszy Viktor édesanyja emlékezetével szembesítette a bartóki szemrehányást: a hét bizonyos napjaira a főhercegi család kérte a szóbanforgó műveket kölcsön. Hogyan lehetett volna ezt a kérést nem teljesíteni?

Vaszy Viktor Bartók második feleségét, Pásztor Dittát is ismerte még leánykorából. Szóke, bubifrizurás, gömbölyded lány volt, közvetlen modorú. Vaszy Viktort meglepetésként érte a házasságkötés híre: a Főiskola kapujában a későbbi Arma Páltól, Bartókék tanujától értesült az eseményről. Közös hangversenyekről őriz még emlékeket Pásztor Dittáról, aki Bartók feleségeként - lánykori önmahához képest - „nagyon megváltozott”, tartózkodó, visszahúzódo teremtés lett.

Jó kapcsolat fűzi egyébként ifjú Bartók Bélához is, az unitárius egyház főgondnokához - meséli. „Tudta, hogy Bartók első fiát sokáig nem kereszttelték meg, és az unitárius hitet a létező felekezetek közül Bartók maga választotta a fia számára? - kérdezi.

- Bartók-dokumentumok? - kérdem. „A háború alatt jártam Nagyszentmiklóson, és lefényképeztem Bartók szülőházát, a temetőben pedig a családi Bartók és Voit sírokat.”

- A képek azóta elvesztek, de a filmjük még meglehet valahol - mondja.

Bartók környezetéből jóban volt még Kerpely Jenővel és Waldbauer Imrével is. Kerpely leánya, Judit később Szegeden zenekari tagként dolgozott a keze alatt.

Itt váratlanul megritkulnak a jegyzeteim. Vaszy Viktor nőrokona érkezik meg, és a riport gyors befejezését sürgeti. Kolozsvári, szegedi évei? Már csak szűkszavú tömönatok hagyják el az ajkát. Kolozsváron tulajdonképpen szeretett lenni, de a kollegákkal nem volt éppen „idillikus” a viszonya. Ma már csak Farkas Ferencel tartja a régiiek közül a kapcsolatot. Még megemlíti: neheztel az új magyar Zenei Lexikon szerkesztőire a személyére vonatkozó címszó tartalmatlanságáért. Úgy érzi, pályájának érdeme szerinti méltatása bántóan hiányosra sikerült. Nem tudja, kit terhel érte a felelősség. Ettől függetlenül Bartha Dénest, a lexikon főszerkesztőjét a régi barátsággal üdvözl. További kérdéseinket lefelől várja...

Jegyzeteimben már nem szerepel, de 25 éve különös élességgel őrzöm egyik utolsó mondatát. Búcsúzóul személyes közérzéstől kérdeztem: „Tudja, úgy érzem magam, mintha egy idő óta egy bosszú alagútba kerültem volna, és az alagút végén, nagyon távol, már derengene valami.”

Szőnyiné Szerző Katalin

Lapis András műve

Köz-szegedi dísz-polgár

Gondolatok Szókefalvi-Nagy Béla emléktáblájánál

Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata nevében őszinte örömmel fogadtam a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Bolyai Intézetének kezdeményezését, hogy emléktábla kihelyezéssel adozzunk dr. Szókefalvi-Nagy Béla akadémikus, Szeged város díszpolgára születésének közelgő 90. évfordulóján.

Az emléktábla-avatás különleges hangulatát adja, hogy ahol állunk, ezzel az házzal szemben látható Szókefalvi-Nagy Gyula, szintén matematikus professor, Szókefalvi-Nagy Béla édesapjának egykori lakóháza, rajta emléktáblája, s hogy mindez itt a Bolyai utcában történik, jelzi az események kapcsolódási pontját, igazi matematikus közegben járunk!

A tudós Szókefalvi Nagy Béla munkásságát Hatvani László egyetemi tanár méltató szavaiból hamarosan megismerhetjük. Azért engedjek meg, hogy néhány gondolatot, mint a tudós és elsősorban Szeged város díszpolgára Szókefalvi Nagy Béláról mondjak el. Szókefalvi professzor a szegedi akadémikusok doyenje, aki 54 éves akadémiai tagságával bizonyára a leghosszabbak közé tartozik az Akadémia történetében. A Szegedi Tudományegyetem Bolyai Intézetének létrejötté nagyrészt Szókefalvi iskolateremtő matematikai munkásságának köszönhető. Az egyetemen szállóigévé vált jellemzése: „ő tudja a világon a legtöbbet abból, amit egy lineáris operátorról tudni lehet”.

Első számú hivatása volt a tanítás, szenvedély, munka és élvezet volt a kutatás; a mindennapi élet részének tekintette a politikát, melyben megtanulhattuk tőle hogyan kell egyetemi polgárnak lenni; otthonában pedig pedig olyan volt, mint saját szülőnk: kedves, gondoskodó, néha szigorú családapa.

Szeged városa úgy becsülte meg tudományáért a nagy elmét, hogy a három külföldi egyetem (Drezda, Turku és Bordeaux) díszdoktorsága után a szegedi egyetemről is megkapta ezt az elismertést, emlett három külföldi akadémia választotta tiszteletbeli tagjává. Háromszor kapott Kossuth-, illetve Állami díjat, de tudjuk, hogy nem kevesebb örömet szerzett számára az a megbecsülés, amelybe városa részesítette: a Szegedért Alapítvány fődíját elsőként kapta meg, s a rendszerváltás után szinte elsőként lett 1991-ben Szeged város díszpolgára.

A városháza dísztermében a díj-átvételekor az alábbi mondatokkal kezdte hozzászólását: „...az évek során számos kitüntetést elismerésben volt részem bel- és külföldi intézmények, egyetemek, tudományos akadémiák részéről, köztük egy éve a Szegedért Alapítványtól, mostani kitüntetésem az első, amelyet városom, Szeged egész polgárságát képviselő testületől kapok. Attól a várostól, amely immár 62 esztendeje nemcsak lakóhelyem, hanem munkahelyem és otthonom is, s amelyhez számtalan szál fűz. ...nagyon jólesik és mélyen meghat, hogy mindeme tevékenységemet városunk közönsége is nagyra értékeli,...”

Tudjuk, hogy erre a címre volt a legbüszkébb, melyről egy születésnap interjúban így nyilatkozott: „Ezzel a címmel elismertek nem csupán köz-szegedinek, hanem dísz-polgára is lehetek Szegednek.”

Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata elismerésre méltónak tartja a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Bolyai Intézetének azon tevékenységét, hogy emlékhelyek állításával a szegedi matematika iskola képviselőinek örökségét ápolja. Gondolok a Magyar Millennium évében, a Dóm téri Nemzeti Emlécsarnokban avatott Matematikusok domborműves emléktáblára, ahol a nagy elődök Kalmár László, és Rédei Lászlóval együtt látható Szókefalvi-Nagy Béla, Kalmár Márton szobrász alkotásán. Most pedig az egykori lakóházon elhelyezett emléktáblával tisztelgünk a születésnap kapcsán.

A nemes kezdeményezésekhez szívesen csatlakozva nyújtott és nyújt továbbra is segítséget önkormányzatunk. Köszönöm Lapis András szobrászművésznek, aki a bronz portré elkészítésével közénk varázsolta Szókefalvi tanár úr alakját.

Szókefalvi-Nagy Béla, a tudós és díszpolgár szellemisége a mai utódok számára is legyen példakövető.

Dr. Kozma József
alpolgármester

Egyszerűség, méltóság, tekintély

Szökefalvi-Nagy Béla emlékezete

„Vannak lángelmék, akiket csodálunk, de mégsem szeretünk, és vannak mások, akik tetszenek anélkül, hogy tisztelnénk őket; de mindennél kedvesebbek számunkra az olyanok, akikben mind a kettő megvan, és akiket mintha egyenesen nekünk teremtettek volna. Ezeket magunkba zárjuk, ezekkel táplálkozunk, ezek segítenek élnünk.”

Biztos vagyok abban, hogy a nagy francia író, Gustave Flaubert előbb idézett sorai találoan öntik szavakba mindannyiúnk érzéseit, amikor tisztelve szeretett egykori tanárunkra, mesterünkre, kollégáinkra, Szökefalvi-Nagy Béla professzor úrra emlékezzünk kilencvenedik születésnapja közeledtével.

Szívünkben és emlékezetünkben öt évvel halála után is elevenen élnek a Bolyai Intézetben együtt töltött évek, előadások, szemináriumok, beszélgetések emlékei. Nagyon nehéz órála úgy megemlékezni, hogy ne soroljuk fel tudományos munkásságának nemzetközileg is a legkiemelkedőbbek, legidézettebbek közé tartozó tudományos eredményeit. Engedjék meg mégis, hogy most Szökefalvi-Nagy Béla tudományos pályájának ívéről, munkásságának elismertségéről csak egyetlen ténny említsek meg: fél évvel halála után, 1999 augusztus 2 és 6 között egy, az emlékére rendezett tudományos konferencia keretében 82 külföldi és 9 magyar tudós gyűlt össze, hogy tisztelegjen munkássága előtt és elmondja, hogy milyen hatással voltak eredményei az operátorelmélet kutatóinak több nemzedékére. E konferencia proceedings-e Recut Advances in Operator Theory and Related Topics, Béla Szökefalvi-Nagy Memorial Volume címmel jelent meg 2001 őszén a Birkhäuser Kiadónál közel 700 oldal terjedelemben, 35 új tudományos eredményeket tartalmazó dolgozattal és Szökefalvi-Nagy Bélát méltató bevezető résszel.

A mai napon a lakóházának falán elhelyezett emléktábla felavatásával egy tágabb közösség, Szeged város polgárai, a Szegedi Tudományegyetem tanárai és diákjai, a Szegedi Akadémiai Bizottság tagjai hajtának fejet a közismert híres professzor és kolléga emlékére előtt. Ezért engedjék meg, hogy itt és most én is Szökefalvi-Nagy Bélára, mint tanárra és szegedi polgárra emlékezzek.

Gimnazista diákként került a városba Kolozsvárról, amikor a trianoni szerződés után édesapját a Tanárképző Főiskola Matematika Tanszékének vezetőjévé nevezték ki, és itt élt haláláig. Itt végezte egyetemi tanulmányait a szegedi matematikai iskola megalapítói, Riesz Frigyes, Haar Alfréd és Kerékjártó Béla, valamint a kiváló fizikus Bay Zoltán előadásait hallgatva. Tehetsége rendkívül korán megmutatkozott: az egyetemi diploma átvétele után egy évvel már kormányzói gyűrűvel avatják doktorrá. Német és francia egyetemeken töltött évek után édesapjának örökébe lép a Tanárképző Főiskola Matematika Tanszékének élén. A főiskoláról 1948-ban került az egyetemre a Matematika Intézetbe rögtön tanszékvezető egyetemi tanárnak, és innen ment nyugdíjba 1983-ban. Betegségéig naponta találkozhattunk vele a Bolyai Intézetben; az általa második otthonának nevezett Intézetbe való szoros kötődése egészen haláláig megmaradt.

Kiváló előadó volt. Előadásainak stílusa világos, elegáns és lényegre törő volt. A világos, érthető előadásmódot mindenkitől, diákjaitól is megkövetelte. Ugy tartotta, hogy ha valaki nem tudja magát világosan kifejezni, akkor nem is érti igazán, amit el akar mondani. Ezért aztán szigorú vizsgáztató volt; szállóige volt a diákok között, hogy egy sikeres Szökefalvi-vizsga után az ember életemben már nem jöhet legyőzhetetlen akadály. Csodálatos érzékkel tudta megjósolni, hogy a matematika új ágai közül mi lesz majd igazán fontos, minek van jövője. Így azután egész sor olyan alapkurzus van a jelenlegi képzésünkben, amelynek ő volt a kezdeményezője, sőt első előadója is a differenciálegyenletektől a valószínűségszámításon át a funkcionálanalízisig. Tankönyveit ugyanaz a stílus jellemezte, amely előadásait is. Tegnap felhívott egy akadémikus társam Budapestről, aki maga is szenvedélyes tanárember az ország első egyetemén és népszerű könyvek, jegyzetek szerzője, és lelkemre kötötte, hogy mondjam el: Szökefalvi-Nagy Béla valószínűség- és komplexfüggvénytan-jegyzete arányba van írva, most is állandóan az íróasztalán tartja őket. Ehhez én csak annyit teszek hozzá, hogy ez tényleg így van: mindkettő egy-egy megismételhetetlen csoda.

Mint említettem, Szökefalvi-Nagy Béla élete végéig Szegeden lakott. Igazi, jó értelemben vett lokálpatrióta és világpolgár volt egyszerűen. Személyes példájával bizonyította, hogy Magyarországon, egy vidéki városban is lehet teljes értékű életet élni, nemzetközi figyelmet kiejelendő tudományos pályát befutni. Hazájához és városához, Szegedhez élete végéig hű maradt. Megfordult a világ legvonzóbb matematikai centrumaiban, amelyek közül bármelyik büszkén fogadta volna tagjai közé, de ő – a föl-föl-

dobott kő ragaszkodásával – mindig hazatért egy-egy rövid kinttartózkodás után. Itt szeretett élni, dolgozni. Napról-napra órák legadás sétáinak köszönhetően nálá jobban talán senki nem ismerte Szegedet. Egyszer egy beszélgetésünk során szóba jöttek Szeged nevezetességei, és nekem szegyenkezve be kellett vallanom, hogy még nem láttam az új szegedi kávéház átriumát (akkor még tényleg teljesen új volt!) és a Varga Mátyás Múzeumot, és meg kellett ígérnem, hogy ezeket a súlyos hiányosságaimat rövid időn belül pótolni fogom. Egyetemi előadásain, főleg idősebb korában sokszor előfordult, hogy az éppen aktuális tétel bizonyítása után Szegedről kezdett mesélni. Szinte mindent tudott a város történetéről, építészetről, művészeti és tudományos életéről, igazi szegedi polgár volt. Ifjúkori hajlamának engedve hosszát figyelt a közeli Fehértó madáreselől a csodálatos élővilágot. De nemcsak szeretett, hanem féltőn óvta, gazdagította is a természetes környezetet. Elővívhatetlen érdemei vannak például a Szegedi Vadaspark létrehozásában, amelynek sorsát haláláig szenvedélyesen követte. Kedvenc kirándulóhelye volt az ászthalmi erdő is. Ha egy figyelmetlen autós oda behajtott, és ő ott meglátta, akkor habozás nélkül, keményen (merthogy tudott nagyon kemény is lenni!) kiparancsolta onnan.

Számos egyetem díszdoktora, több akadémia tiszteletbeli tagja volt szerte a világon, szívének mégis az Alma Mater-től kapott tudományos kitüntetés, a Szegedi Egyetem díszdoktori címe és a Szeged városától kapott díszpolgári cím volt a legkedvesebb. Biztos vagyok benne, hogy abban a másik világban, ahová öt éve költözött, annak is örült, hogy szeretett városa a panteonban örök emléket állított neki és két professortársának. Szeretném, ha abból a másik világból erre a kis táblára tekintve a volt kedves lakóház falán megérezné, hogy emléktét ma is örizzük. Nekem eddig, a tábla nélkül is, akárhányszor jártam erre, ő jutott a házról eszembe, és felnéztem az ő volt szobájának ablakaira. Mégis örülök, hogy itt van mátl ez a tábla, mert felhívja az utánunk következő nemzedékek figyelmét is arra, hogy itt egy rendkívüli ember élt és alkotott.

Ő rendkívüli ember volt akkor is, amikor úgy érezte, hogy másoknak szüksége van az ő segítségére. Szeretett városa, egyeteme és intézete boldogulása érdekében közéleti szerepet is hajlandó volt vállalni, pedig ehhez soha nem volt igazán kedve. 1956-ban – ehhez nem kis bátorság kellett – elvállalta az Egyetemi Forradalmi Bizottság elnöki tisztét; kétszer volt dékánja a Természettudományi Karnak, hosszú ideig elnöke a Szegedi Akadémiai Bizottságnak. Közéleti szerepléséről ő maga nagyon érdekesen vall a nyolcvanadik születésnapja alkalmából az egyik unokája által készített interjúban. Nagyon sok mai közéleti szereplőnek lehetne ez kötelező olvasmánya. Így beszél: „Voltaképpen magam sem tudnám megmondani, hogy honnan ered az érdeklődésem, de legyen az ember tudományos minőségben, vagy legyen ügymondó egyszerű polgár, a köz íránt érdeklődést kell tanúsítania. Bármi is a foglalkozása valakinek: közösségekben él, mint állampolgár, mint lakos, nyilvánvaló saját érdeke is, hogy a körülötte lévő világot ne csak szemlélje, hanem próbálja esetleg úgy alakítani, ahogy ő azt a legjobbnak gondolja. Saját példájával, kritikájával, esetleg néha erősebb főlzólalásokkal is. Úgy éreztem, hogy amihez a véleményem szerint jó irányba terelve a történéseket valamit hozzá tudok szólni, akkor azt kényelemből vagy mások iránti túlságos tapintat miatt nem rejthetem véka alá. Vitakozni a vita kedvéért, veszekedni a veszekedés kedvéért nem tesz jót a köznek. Magam részéről, már természetes gondolkodásomból fakadólag is, nem emlékszem olyan vitákra, amelyekbe én belekeveredtem volna, és ne lettem volna meggyőződve arról, hogy amit képviselek, annak tényleg hangot kell adni, és nem csak azért, mert előttem valaki mást mondott.”

Szökefalvi-Nagy Béla húsz éve nem tart előadásokat, így egyre több azoknak a diákoknak és kollégáknak a száma, akik őt közvetlenül nem hallgatták, sőt nem is ismerhették személyesen. Előfordult, hogy amikor a régi időről beszéltem tanítványaimnak, felmerült a neve, és nekem le kellett írni az ő egyéniségét néhány szóval. Nem a tudását és az eredményeit, mert azok magukért beszélnek és a könyvtár polcairól levehető, hanem az egyéniségét, a személyiségét, aminek a varázsa érződik a hangunkon, amikor beszélünk róla. Visszaidézve ezeket a próbálkozásaimat, észrevettem, hogy a legtöbbször használt szavak ezek voltak: nemes egyszerűség, méltóság és tekintély. Nemrég kezembe került Lev Tolszto egy mondata; ezentúl ezt fogom használni az ő jellemzésére az én ügyetlen szavaim helyett. A mondat így szól: „Nincs nagyság ott, ahol nincs egyszerűség, jószág, igazság.”

Hatvani László

A Napba öltözött asszony csillagkoszorújától az Európa Unió zászlajáig

„Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a nap, fején tizenkét csillagból korona” - festi le az Újszövetség Jelenések könyve (12,1) Szűz Mária, mint a Napba öltözött asszony apokaliptikus megjelenését. A tizenkét csillag Krisztus tizenkét tanítványára, apostolára vagy származására, Izraelnek tizenkét törzsére utal. A magyar nép nagy Mária-tiszteletének és -kultuszának keletkezésében minden bizonnyal szerepet játszott, hogy már ősi hiedelemvilágunkban megjelent a Napba öltözött asszony, a Magyarok Nagyasszonya. Szent István fiának, Szent Imrének tragikus halála után, örökös hiányában halála előtt Magyarországot Szűz Mária oltalmába ajánlotta. Történelmünk vérzivataros századaiban, ha ellenség támadt és a nemzet veszélybe került, mindig különleges bizalommal fordult égi patrónánkhoz. Így jelent meg harci zászlóinkon is Szűz Mária, Boldogasszonyunk képe, melyek alatt a most 500. születésnapját ünneplő alsóvárosi templom környékéről indultak hadba Hunyadi János csapatai Nándorfehérvár (Belgrád) felszabadítására. Kapisztrán Szent János nem hiába kérte Nagyasszonyunk segítségét: csapataink világra szóló győzelmet arattak a túlerőben lévő törökök ellen,

amire emlékeztetnek az egész világon délben megkonduló harangok. Így lettünk a keresztény Európa védőbástyája. A szegedi nép körében különösen kiemelkedő volt a Mária-tisztelet, melynek művészi tükröződése a Dóm mennyezetén Mária szegedi szűrben és papucsban, vagy az alsóvárosi Havas Boldogasszony templom Fekete Máriája. Az ősi napkultusz emlékét őrzik az alsóvárosi napsugaras házak is.

Hogyan került Szűz Mária csillagkoszorúja az Európa Unió zászlajába? Paul Levi, zsidó vallású belga állampolgár a vészkorszak idején fogadalmat tett, hogy ha túléli a világháború borzalmait és üldözéseit, áttér a katolikus hitre. Megmenekülve fogadalmát be is tartotta. 1955-ben már az Európa Tanács tisztviselője volt, mikor tervbe vették az Európa Tanács zászlajának megalkotását. Egy alkalommal Paul Levi a magasba tekintve Szűz Mária-szobrot pillantott meg: fején az csillagos aranykoszorú ragyogott a kék ég háttérében. Azonnal felkereste az Európa Tanács titkárát, és javasolta neki, hogy az Európa zászló legyen kék, mint az ég, benne a tizenkét aranycsillag koszorúja. Így lett Szűz Mária közvetve az Európa Unió védőasszonya és az

Európa Unió zászlajában így jelent meg a bibliai utalás a földrész keresztény gyökereire.

Klebsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922-1931), városunk jötevője a Dóm téri épületegyüttes megépítése után egy városkaput is álmódott a Boldogasszony sugárút elejére. (Ő már nem élt akkor, amikor ez mai formájában nem az ő elképzelései szerint - megépült.) A kapu északi oldalára Szeged város címerét, déli oldalára Szűz Máriának, a Magyarok Nagyasszonyának szobrát kívánta elhelyezni, melynek fejét a tizenkét csillagos aranykorszerű ragyogta volna körbe. Tervei szerint alkonyatkor

a csillagok meggyúlnak, arany fényükkel köszöntve a városunkba érkező vendégeket.

Európa Unió csatlakozásunk idején és annak megünneplésére, időszerű lenne Klebsberg szép tervét megvalósítani és így is kérni a Magyarok Nagyasszonyának égi segítségét, mint ahogy ezt ősi himnuszunk teszi:

*„Boldog-asszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk!
Nagy ínségben lévén, Így szólít meg hazánk:
Magyarországról, Edes hazánkról,
Ne felejtsd el, Szegény magyarokról.“*

Hencz Péter

“EURÓPA EGYETEM”

ELŐADÁS-SOROZAT

2003. március 12-április 23.

A sorozat előadásai:

március 12.

**Magyarország és Európa,
Magyarország - Európa része**

Előadó: Kristó Gyula akadémikus

március 19.

Az informatika Európája

Előadó: Csirik János egyetemi tanár

március 26

**Európa joga, a jog Európája - Európa tagság -
szuverenitás?**

Előadó: Bodnár László egyetemi tanár

április 2.

Európa és a biológiai forradalom

Előadó: Dudits Dénes akadémikus

április 9.

Etnikai viszonyok, identitás az Európai Unióban

Előadó: Pászka Imre egyetemi tanár

április 16.

Európa és a magyar tudomány

Előadó: Beck Mihály akadémikus

április 23.

Európai polgárnak lenni

Előadó: J. Nagy László egyetemi tanár

Magyarország és Európa

Történeti áttekintés

Európáról szólni először a fogalmak tisztázását jelenti. Európát háromféle értelemben használhatjuk, meg még ki-ki annyi értelemben, ahány értelemben akarja. Én három értelmet fogok megemlíteni s ebből egyet fogok részletezni. Az első: *Európa mint földrajzi fogalom*. Ezzel nagyon röviden végzek, tudniillik Európa ma az Uralnál végződik, és csak megemlítem, hogy ez nem mindig volt így, a középkorban a Donnál ért véget Európa, és a Dontól keletre eső terület már Ázsiának számított. Ilyen értelemben tehát, ha a földrajzi jelentést vesszük alapul, Magyarország mindig is, amióta létezik, Európa része volt. A másik dolog, amire szintén nem vagyok hivatott, hogy kitérjek, *Európa lelki, pszichológiai értelemben vett jelentése*, hogy tudniillik mi európainak tartjuk-e magunkat, úgy érezzük-e magunkról, hogy mi európeerek vagyunk, illetve fordítva: Európa úgy érzi-e, hogy mi odatartozunk hozzájuk, és örül, hogy a közeljövőben tíz országgal bővílni fog Európa. Ez adott esetben szociálpszichológiai és szociológiai feladat. Én tehát ezek kizárásával a harmadik kérdéskört járom körül, mert ez a szakmám, ehhez értek valamelyest, és ez pedig a történeti szempont: *mit értünk a történelemben Európán?*

Nagyon röviden azt szeretném indulásként elmondani - mert utána az előadás érdemben nem erről fog szólni, hanem két másik dologról, de ez a történeti Európa-fogalom elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy világosan megérthetőek legyenek a későbbiek -, hogy Európa történeti fogalma, noha nagyon régi, igazából a XV. századtól van jelen, azt megelőzően Európa nyugati felét Occidensnek, tehát Nyugatnak hívták. Jellemző például, hogy amikor a Frank Birodalom Keletre terjeszkedik, a IX. században, a Keleti Frank Birodalom területét Oriensnek, tehát Keletnek hívják, és még nagyon sokáig, az egész II. évezred első néhány évszázadában annak a régióknak, amihez mi most csatlakozni akarunk, továbbra is Occidens, vagy esetleg Europa Occidentalis, tehát Nyugat vagy Nyugat-Európa a neve, és csak a XV. századdal jelenik meg markánsan az európai közgondolkodásban az Európa fogalom, méghozzá a török fenyegetés hatására; akkor alakul ki egy olyanfajta egymásra találás, a közös veszély által kicsiholt egység tudat, ami azután a XV. századtól kezdve hol nekibuzduló, hol lankadó igyekezettel, de végig a XXI. századig jelen van. Természetesen nem egyforma intenzitással, hiszen elég csak arra gondolni, hogy az I. világháborút megelőzően nem volt érdeke egyik hatalomnak se túlságosan az európaiságot hangoztatni, hiszen például a központi hatalmak oldalán ott volt az a Törökország, amely nagy jóindulattal sem volt európai hatalomnak tekinthető, a másik oldalon meg ott volt Oroszország, az entente cordiale-ban, a szivélyes szövetségben, ami szintén csak nagy jóindulattal volt európai hatalomnak nevezhető. De ugyanígy a II. világháborút megelőző időszakban is az Európa-fogalmat csak igen mérsékletesen használták, hiszen az egyik táborban a Béjlin-Róma-Tokió-tengely oldalán ott volt Tokió, amely szintén nem európai hatalom, és a másik oldalon pedig az Egyesült Államok és a Szovjetunió, amelyek földrajzi értelemben nem, de talán mentalitás értelmében sem európai hatalom. Igazából az Európa-fogalom nagy reneszánsza a II. világháború után következett el, amelynek szintén egyfajta veszélyhelyzet volt az oka, ugyanúgy, mint a XV. században. Csak akkor ez a veszély a Közel-Keletről jött, török oldalról, most pedig az a veszélyhelyzet fenyegetett, hogy az az Európa, amely a legjobban megőrylette az I. és a II. világháborút, fő teherviselője és teherhordozója volt ezeknek a szörnyű világégeknek, jelentéktelenségbe fog süllyedni, hiszen egyfelől világosan látszott, hogy az Egyesült Államok rendkívül módon megerősödött a XX. században, másrészt pedig nem lehetett tudni, hogy mi lesz majd Kelet nagy, akkor egyelőre potenciálisan még nem erős, de nagy jövőjű hatalmaival, Japánnal vagy Kínával. Az Európa fogalom és az Európa-gondolat a II. világháború után azonban nem a konfrontációt helyezte a más térségekkel való kapcsolatainak homlokterébe, hanem az együttműködést.

Ennyit szerettem volna az Európa-fogalom korszakokkénti változásairól röviden elmondani, és most az előadás túlnyomó többségében két kérdéssel fogok foglalkozni, az egyik az, ami hitem szerint rendkívül izgalmas, és nagyon-nagyon ritkán szokták feltenni, hogy mit jelent a történelemben az európaiság, a másik kérdés pedig hogy Magyarország mikor tekinthető európai országnak, a magyar történelemben az európaiság mikor és hol jelentkezik. Az előadás fő részének első felében tehát az európaiság fogalmát járom körül, három

idobeli metszetet szeretnék felvázolni. Az első a XI-XVI. század, amelyikhez, bevallom, a legjobban értek, ez a középkor, utána XVI-XVIII. század, amely határos a középkorral, s végül a XIX-XXI. század, amelyikhez a legkevésbé értek, de ehhez egy kicsit mindenki ért, mert ennek a vége a saját korunk. Most tehát a XI-XVI. századi európaiságról a következőket szeretném nagyon röviden, szinte címszavakban - de ugyanakkor egy kicsit megmagyarázva ezeket a címszavakat - elmondani. Onnan indulok ki, hogy Európában a XI. században, amikortól kezdve gyakorlatilag Európa levedli azokat a rendkívül archaikus vonásokat, amelyek Róma bukása után és a barbár évszázadok során ráakodtak, az új európaiság alapvetése történik meg, hiszen tévedés lenne azt hinni, hogy csak Kelet-Közép-Európában jöttek létre a XI. században új államok, gyakorlatilag ugyanilyen új állam volt Németország a X-XI. században, sőt ugyanilyen új állam volt még némileg később Franciaország, tehát gyakorlatilag a XI. századtól indítható az a folyamat, ahonnan az európaiságot vizsgáltni lehet. Ezt úgy kell természetesen értenünk, hogy itt a cégér, az európaiság nincs kiírva a táblára, ezeket az ismérveket a történész utólagosan állapítja meg, és vetíti vissza a korszakba, abban a hibében, hogy nagyon nem téved. Ezt az Európát, amelyik egyelőre földrajzi értelemben vett Európa, a katolicizmus, tehát a kereszténység rendkívül erős túlsúlya, szinte mindenhatósága jellemzi. A sötét középkor kifejezés sok vonatkozásban a középkor egyszínűségére és nem tarkaságára utal, amiről azonban hamarosan kiderül, nem is annyira sötét.

Ebben a nagyon eroteljesen egyházas, Isteben feltétlenül hívo világban már eleve az egyházi téren van három olyan pont, amelyet mindenképpen meg kell említenünk. Az egyik a pápa-császár harc, amelyik a XI. században indul és a XIII. századig tart, és minden tananyagban szerepel, de csak ritkán hangoztatják, hogy ez speciálisan nyugat-európai jelenség, Bizáncban, Európa keleti felén az Europa Orientalisban ez elképzelhetetlen, hiszen ott cezaropápiizmus van, tehát a császár egyszersmind a „pápa” is. A pápa természetesen időzjelbe téve, azt érteve ezen, hogy a legfőbb világi vezető a legfőbb egyházi vezető is egyben. A XI. és XIII. század között rendkívül erős mérközés folyik, ahogy mi, középkorászok mondjuk: a Sacerdotium, tehát a pápaság és az Imperium, vagyis a császárság között, hogy eldöntsék, melyiké a főhatalom. A küzdelem ugyan végül is a pápaság javára fog eldőlni, de gyakorlatilag itt jelenik meg először a maga teljességében Európa. Tudniillik Európa a XI-XIII. században már kétközpontú, van a pápai vonal, azaz egyházi vonal, és annak van egy societasa, társadalma, és van egy császári, ha úgy tetszik, világi, egy imperialis vonal és annak is van egy társadalma, ez az, ami már eleve kiindulópontként nincs meg Bizáncban, és ha egy kicsit Bizáncról Kelet felé tekintünk, természetesen nincs meg az iszlámban, tehát a muszlim világban sem. A második, az egyház területén jelentkező ilyen rendkívül markáns különbség a szerzetesség. Nyugat-Európában a XII. századig egyetlen szerzetesrend van, a bencés szerzetesség, ez tökéletesen így van keleten is, a Bizánci Birodalomban, ahol szintén egy szerzetesrend létezik, és így van az iszlámban, ahol szintén egy szerzetesrend van, bár ez utóbbit kevésbé szokták emlegetni. A nyugat-európaiság, amit később lefoglal magának a Nyugat, és azt mondja, hogy ez az európaiság, a XII. században, tehát rögtön a pápa-császár harc beindulása után megkezdődik, és ennek az ismérve az, hogy elkezdnek szaporodni a szerzetesrendek. A bencések után az első rendek meg akarják reformálni a bencéséget, vagyis Nyugaton megjelenik a reform gondolata, amelyik nincs jelen meg Bizáncban, és még kevésbé az iszlámban. Nyugaton tehát egyfajta belső késztetés van arra, hogy megújítsanak valamit. A megújulás a nyugati egyházban az egész középkoron át végighúzódo folyamat, amit a XII. században a ciszterciek és a premontriek, a XII. század végén a lovagrendek, a XIII. században a kolduló rendek, a ferencesek, dominikánusok fellépése mutat, bizonyítva az egyház egységén és homogenitásán belül meglévő rendkívül differenciált jeleget, amelyet természetesen hiába keresünk Bizáncban, valamint a Bizánc hagyományait továbbvívó Oroszországban vagy a Balkánon, ott ennek nyomát sem találjuk. Így jutunk el a harmadik nagyon fontos, még mindig a vallás területén meglévő különbséghez. E folyamatos reformok vezettek el a XVI. században ahhoz, hogy Luther Márton olyannyira megújítani kívánta a katolicizmust, hogy ezzel el-

indítója volt a protestantizmusnak. Maga a protestáns szó annyit jelent magyarrá fordítva, mint tiltakozó. Ebben a társadalomban, még ha a tiltakozókat kezdetben máglyára küldték, ha megbélyegezték is, de lehetett tiltakozni, mertek tiltakozni, akartak tiltakozni, többnyire és hosszú távon pedig a tiltakozóknak lett igazuk. A XVI. században újtúra indul a protestantizmus, amelyik rendkívül sok vérrel járt, miként az eddigi megújulások többsége is. A protestantizmus a vallásháborúk elképesztő nyűgét és terhét hozta Európába, és nem lett volna ember a XVI. század második felében, aki megjósolta volna, hogy ebből majd a XX-XXI. században a történészek valami pozitív és igen komoly, előremutató dolgot fognak kiolvasni, mert ez maga volt a tömény nyomordulás, de hát nagyon jól tudjuk, hogy a megújulás mindig csak küzdelmek, áldozatok árán valósul meg.

Ha most figyelmünket a világi mozzanatokra fordítjuk a XI-XVI. században, akkor azt kell mondjam, hogy a XI. század vége, a XII. század eleje óta, tehát pontosan azóta, amióta a pápa-császár harc elindul, azóta, amióta elkezd bomlani a homogén nyugati bencés szerzetesség - tehát itt mintha valami palackból kiengedett szellem kezdene működni -, a XII. században, illetve megszorítással a XI-XII. század fordulóján Nyugat-Európában megjelennek az egyetemek. 1088-ban jött létre az első „egyetem”, amit még csak roppant erős fenntartással lehet egyetemnek mondani, ez a bolognai felsőoktatási intézmény. Amikor bolognai folyamatokról beszélünk, az európai, értsd nyugat-európai felsőoktatás ezen első alapkövére, az 1088. évi bolognai kezdeményezésre gondolunk, de az igazi egyetemek majd csak a XII.-XIII. században jönnek létre Európában, Párizsban, Padovában és másutt. Ezek nem létékben, hanem tartalmukban térnek el az ortodox meg a muszlim kelettől. A muszlim világnak igen csak fejlett iskolarendszere volt, de ez gyakorlatilag dervisképzőként szolgált, ha ilyen modern szóval szabad mondani, papképző intézmény volt. Az ortodox keleten az egyetemek későn alakultak meg, a románok első egyeteme, a bukaresti 1864-ben, a szerbek első egyeteme, a belgrádi 1905-ben létesült, tehát karmujtásnyira mitőlünk. Az egyetemnek az a gondolatlansága, amely ma az egész világon él, ennek a nyugati értelemben vett Európának a szüleménye. Ez nem első sorban és nem kizárólagosan teológia volt, hanem már nagyon korán filozófia - amelyik egyelőre még a teológia szolgálóleánya -, de túllép ezen, a kánonjog mellett megjelenik, feltámad a római jog, és áthatja az egész európai jogrendszert. Létrejön az orvostudomány, egyelőre ugyan még tilva volt a boncolás, de csak idő kérdése, és elkezdik boncolni az emberi testet. Csupa olyan jelenség ez, aminek keleten alig-alig találjuk nyomát.

A következő mozzanat nevesíthető dátuma 1106, amikor egy francia településen, Laonban először hoznak létre városi kommunát. Ez a városi kommuna (a „laoni félelem”, amely átjárta egész Nyugat-Európát) azt jelentette, hogy az a város, amelyik eddigelé jelentéktelen test volt Európában, most autonómiára tett szert, önállóvá vált, tehát ki tudott válni abból a feudális világból, amelybe beleszületett, s amelynek idáig része volt, és tulajdonképpen úgy vált ki belőle, hogy benne is maradt meg kívül is volt, hiszen ahhoz, hogy teljesen kiváljék, még nagyon sok évszázadnak kellett eltelnie. A keleti városok, akár az ortodoxok, akár az iszlám városok ilyen szabadságjogokat sohasem tudtak kivívni maguknak. Az iszlám városok bazárvárosok voltak, nagyobbak, mint a nyugat-európai városok. Egy Bagdad Irakban, egy Iszfahán Iránban összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a nyugat-európaiak, de bádóvárosok, sátorvárosok voltak, óriási tömegek, nagy népkoncentráció és semmi szabadság. A városi levegő nem tett szabaddá keleten. Ugyanakkor a városi levegő - hosszabb távon, ha nem is rögtön 1106-ban - szabaddá tett a Nyugat-Európában. A következő elem az, hogy Nyugat-Európában nagyon korán testvérletek, testvérségek jöttek létre. A latin ezt konfraternitásnak hívja. A konfraternitást ma úgy mondanánk, hogy civil szerveződések. E a konfraternitások - a azo a latin frater, azaz testvér származéka -, az emberek spontán csoportosulását jelentik. Lehettek lovagi jellegűek, azaz lovagi társaságok. Lehettek vallásos társaságok, amelyeket a civilek alapítottak a vallás ügyének felkarolására. És végül ugyanebbe a kategóriába tartoznak az ipartestületek, hogy megint egy modern szót használjak, amit a középkorban szintén konfraternitásnak tekintettek, és magyarul céhnek neveztek. A társadalom elkezdte önmagát szervezni, és erre keleten - bármelyik keleten, az ortodox vagy a muszlim keleten nézzük is - nem találunk példát.

A következő mozzanat, amelyik alapján nagyon lényeges a különbség Nyugat és Kelet között, az államszervezet. Nyugat-Európában viszonylag korán létrejön egy olyasfajta berendezkedés, amit rendiségnek szoktunk nevezni, a rendek örökletesen kiváltságolt és politikai hatalmat élvező csoport. Vagyis az uralkodói hatalom rákényszerül arra, hogy megosztozzék a hatalom birtoklásában bizonyos elemekkel, és akiket rendként elismer, azokat beengedi a hatalom bástyái mögé. Ez szintén modern dolog volt Nyugat-Európában, aminek keleten, a cárok, a szultánok, a kánok birodalmában termé-

szetesen írmagja sincs meg, hiszen ott egyszemélyi despotizmus uralkodik. Ezzel szemben Nyugat-Európában már a XIII. századtól kezdve először Angliában, utána Észak-Itáliában, majd 1302-ben Franciaországban és utána megállíthatatlan folyamatosan egész Occidensben, tehát egész Nyugat-Európában mindenütt létrejön a rendiség, és e rendiség csak az Occidensben jön létre, tehát az Oriensben - bármelyik értelmében vesszük is - nincs rendiség. Ez a politika hatalomosztásnak egy olyan, a középkorban elérhető magas szintje, amelyet kelet soha el nem tudott napirendre tűzni, de még csak annak felvetéséig sem jutott el.

És ha már államról beszéltem, akkor essék szó a társadalomról. A nyugati és a keleti társadalom rendkívül élesen elválik egymástól, miközben nem vitatom azt, hogy bizonyos vonatkozásban az erő és a tradíció a Kelet oldalán van. Legyen szabad csak azt a bájos, sokat idézett példát megemlíteni, hogy amikor az első kereszties hadjárat nyugati lovagai bevonulnak Bizáncba, átvonulnak Bizáncban, akkor elképeszti őket Bizánc gazdagsága, hiszen Európa, Nyugat-Európa az Occidens ekkor még falusias Európa, a városiasodás - ahogyan említettem - csak a XII. században indul el, viszont Bizáncban ott vannak a hihetetlen gazdagságú városok, és ezek legjavában ott az elképesztő pompa. Ott létezik az ókortól folyamatosan átöröklődött luxus, hogy például Bizáncban fűfőttek az emberek. Ezzel szemben Nyugat-Európában nem tisztálkodtak, mert ez nem tartozott hozzá a nyugat-európai falusias Occidenshez. Amikor tehát különbségről beszélünk Nyugat meg Kelet között, ez nem az angyal meg az ördög kettőssége, mert egy sor dolog a Kelet javára írandó. De - miként majd látni fogjuk - Kelettel történik valami, ami nem történik meg Nyugattal. Tehát amikor társadalomról van szó, akkor azt kell mondjam, hogy a bizánci társadalom sokkal árnyaltabb, differenciáltabb, kecsesebb, mint a nyugat-európai társadalom, amelyet nem antik tradíciók metszettek és nemesítettek, hanem éppen a barbarizmus, a barbárság - s a népvándorlások korának évszázadai tettek érdessé és keménnyé, de a nyugat-európai társadalom, az Occidens társadalma rendelkezik olyasvalamivel, amivel a Kelet minden díze, címája, a bagdadi csodálatok meg az ezeregyéjszaka milliő ragyogása ellenére sem rendelkezik, hogy tudniillik ebben a társadalomban van valami, amit úgy hívunk, hogy libertas, tehát szabadság, és a másik oldalon pedig ilyen nincs. Ott gyakorlatilag mindenki tudja a kötelességét, teszi a dolgát, ha nem teszi, akkor keményen felelősségre vonják, de nincs iniciatíva, nincs kezdeményezőkétség. Ezzel szemben Nyugaton ez megvan. Kialakul egy olyanfajta társadalmi tagozódás, amit úgy szoktak a tankönyvek elmondani - és ezt hívjuk hűbériségnek -, hogy az én hűbéresem hűbérese nem az én hűbéresem. Ami azért fontos dolog, mert Nyugaton ez a szabályos. Ezzel szemben Keleten mindenki a kán alávetette, mindenki a cár kezében van, mindenki a bizánci császár alattvalója, tehát ott nem lehet alakulhat ki egy olyan tagolt társadalom, hogy én ugyan alul vagyok, de nem mindenki uram, aki fölöttem van. Vagyis Nyugaton olyanfajta, a továbbfejlődés lehetőségét biztosító társadalmi formáció jön létre, amelyet Bibó István szavai szerint „a szabadság kis köreit” jellemeznek. E nyugat-európai társadalom alapvető jellemvonása.

És még mindig a középkornál maradvá hadd mondjam el, hogy olyanfajta dologra is gondolunk kell, amikor Nyugaton meg Keletet összevetjük, amirol pedig sokszor elfeledkezünk: a művészetekre. Hiszen csak egy pillantást vetve Kelet és Nyugat művészetére, a keleti művészetben, iszlámban és ortodoxiában egyaránt alapvető kérdés az, hogy lehet-e egyáltalán az embert, Krisztust, az Atya Úristent ábrázolni. Ezt mind a zsidó vallás, mind a muszlim hit eleve kizárja. Bizánc, amelyik már egy kicsit nyugatabbra van, még hezitál, hogy lehet vagy nem lehet. A VIII. és a IX. században Bizáncban óriási mérközés folyik a képtisztelők meg a képrombolók között. A képrombolók azt mondják, hogy le minden képi ábrázolással; végül itt a nyugatias irányzat győz, hiszen Bizáncban engedélyezik a képtisztelést, de nem sok köszönet van benne, tudniillik Bizáncban ez a séma megmerevedik. Ha megnézzük különböző korokban készült ikonokat, azok nagyon hasonlítanak egymáshoz, mert egyszerűen a bizánci sztereotípiát nem engedte, hogy korszakról korszakra az Isten-képet, a Krisztus-képet, az emberképet átförmálják, megújítsák. Mi következik ebből? Az következik, hogy sem az ortodox, sem a muszlim Keleten nincsenek stílusirányzatok. Ott nincs romanika, nincs gótika, nincs reneszánsz, nincs barokk, hogy csak a legfontosabbakat említsem a középkorból vagy a kora újkorból, amivel szabadon újraértelmezik az embert meg az istenséget. Tehát bárhova is nézzük, mindenütt azt látjuk, hogy Nyugat és Kelet rendkívül erőteljesen elválik egymástól.

És végezetül van egy utolsó szempont, amit el kell mondani a középkorról, ez pedig az a nagymérvű elvilágiasodás, ami az elobb elmondottakból egyetemlegesen következik. Nyugat-Európában a pápa-császár harctól kezdve minden abba az irányba mutat, hogy az állam meg az egyház szférái ne találkozzanak egymással vagy csak minimálisan találkozzanak. Nyugat-Európában háromszor fedezik

fel az antikvitást, először Nagy Károly időszakában, a VIII-IX. században, utána a XII. századi reneszánsz formájában, végül a XIV. században, amit mi a legjobban ismerünk, és ami Petrarca és Boccaccio nevével fémjelvezhető. Már utaltam rá, hogy a kánonjog mellett megjelenik a római jog, tehát az egyházjog mellett kialakul a világi jog. Az iszlámban egyáltalán nincs világi jog, tehát az iszlám a világi jogban is az egyházi törvénykezést, a sariát használja. Bárhová nyitunk, akárhová nézünk, mindenütt a Nyugatnak egy egészen más minőségre figyelhetők meg, mint ami Keleten megállapítható. Mi a tanulság mindebből? Az, hogy Nyugaton van valami, amit nem tudunk pontosan és egészen szabatosan megmondani, noha ezt a történészek lázasan kutatják, és rengeteg magyarázat van erre. A szabadság kis körei jellemzik Nyugatot, és egyfajta megmerevedés van Keleten, bezárkózás és megújulásra való képtelenség. Azt kell mondjam: az egész középkor Nyugaton arról szól, hogy az egyre inkább egyház-tól függetlenedő királyi hatalom megegyezik a társadalommal.

Most térék át a második szakaszra, amirol má sokkal rövidebben fogok szólni, mert mint említettem, ez nem kutatási területem, a XVI-XVIII. századra. A laikus a fentiek alapján azt hiheti, hogy a XVI-XVIII. században Nyugat-Európában, amit most már egyre kevésbé Occinensnek hívnak, a társadalom fölébe fog noni a királyi hatalomnak, mert az elmúlt hat évszázadban a király rovására nyomult előre a társadalom. Ám a történelemben sosem lehet előre megmondani, hogy mi történik, ezért nem lehet a történelmet megjósolni. Itt pontosan az elvárható fordítottja következik be, a király gyozoi le a társadalmat. Ez általános nyugat-európai jelenség, ezt hívjuk abszolutizmusnak. Ennek az abszolutizmusnak három fontos ismérve van, ami természetesen ismét történelmi rekonstrukció eredménye. Az első: megmenteni azt a rendszert, amelyik a XVI. században a felbomlás szélére jutott, hogy tudniillik a világiasodás, a laicizálódás a társadalmat magát a rendszert összetartó királyi hatalmat is elsöpri. Ennek megmentésére jön létre az abszolutizmus. A második ismérve: miután a XIII. századtól kezdve Európában megjelenik egy addig ismeretlen gondolat, a nemzet fogalma, a XV-XVI. században ez óriási fejlődésre napirendre tűzi a nemzetállamok kialakulásának problémáját és erre a legkiválóbb keretet jelenti az abszolutizmus, amelyik egyszerre, miközben a feudalizmust erősíti, zászlajára tűzi a nemzetállam megteremtését a programját. Végezetül a harmadik dolog, amelyik az első kettővel tökéletesen ellentétben van, tehát nem volt logikai úton megjósolható, hogy az abszolutizmus megteremtí a kapitalizmust, méghozzá úgy, hogy az abszolút berendezkedés merkantilista, protekcionista szerepkörre vállalkozik, vagyis az államot bevezeti a gazdaságba, ami a középkorban nem így volt. Az állam mint gazdasági egység lép fel, s az államnak szüksége van azoknak a pénzére, akiknek van pénzük, tehát az állam - miközben még akarja menteni a feudalizmust -, szándéka ellenére alányúl azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyek nélkül nincs abszolutizmus, vagyis a pénzembereknek, a kereskedőknek, a kézműveseknek. Egy szándék tehát tökéletesen visszajára fordul. Ez az abszolutizmus megteremtí az elképesztő bürokráciát, ami a középkorban nem volt jellemző. Létrejönnek a nagy nemzeti hadseregek, amelyek eddigéig királyi hadseregeként szolgáltak. Nagyfokú centralizmus alakul ki, a megerősödő királyi hatalom hozzákezd, hogy azt a társadalmat, amelyet hat évszázad differenciált, és mindegyik század tett hozzá valamit, most homogenizálja, visszanyomja a palackba azonnal a kieszerített szellemet. Mondani sem kell, ez természetesen az abszolutizmus kudarca lesz majd, hiszen ezt a szellemet már nem lehet visszakereszíteni a palackba, de mindenestre megkísérlik. A kudarckor már az első pillanatban jelentkeznek, Németalföldön, Hollandiában alig néhány éves abszolutizmus után megtörténik a nagy boom, Hollandia kiválik ebből a rendszerből és - nagyon vulgárisan fogalmazva - megteremtí a kapitalizmust. 50 év múlva Anglia, ahol néhány évtizedig van abszolutizmus, szintén kiválik ebből a rendszerből, megvívják az angol forradalmat, és létrejön az angol kapitalizmus. Nyugat-Európában a legtovább Franciaország bírja, amelyik még kap másfél évszázadot, s ennek a másfél évszázadnak köszönheti a világ a felvilágosodást. Tudniillik egészen biztosra vehető, hogy ha Franciaországban, az angol forradalommal együtt megtörtént volna a kapitalizáció, akkor egyszerűen talajjalanná vált volna a felvilágosodás. De miután Franciaországban ez nem következett be, és XIV. Lajos meg utódai még nagyon erőteljesen homogenizálni akarták a differenciálódó társadalmat, ennél fogva a megmerevedő francia berendezkedésre válasz a felvilágosodás, és erre a felvilágosodásra úgy felel az abszolutizmus, hogy kitalálja a felvilágosodott abszolutizmust. A francia forradalom azonban kitör, és ennek érlelődése időszakában, 1776-ban Amerikában kinyilvánítják a Függetlenségi Nyilatkozatot, amelyik azt fogalmazza meg angolul, amit 13 év múlva franciául fogunk megfogalmazni, az egyenlőséget, a szabadsághoz való jogot és - ők még hozzátesszik, mert már akkor amerikaiak - a tulajdonhoz való jogot, és ezzel a mondattal, a tulajdonhoz való joggal Amerikában egy új berendezkedés alapvetését végzik el. A francia forradalom ki-

tört, mert szükségszerű volt, hogy kitörjön, mert egyszerűen a palack nem bírta el, hogy folyamatosan mind nagyobb és nagyobb tehernek tessék ki, szétrobbant. Végül a francia forradalom ugyan elbukott, de utóbb szinte minden megvalósult a francia forradalomból.

A XIX-XXI. század - s itt zárom az európaizálásról szóló fejtegetést - szemünk előtt játszódik le. Ez a kapitalizmus idősága egy szocialista közjátékkal, amiről a magyar fejlődésnél egy-két szót még fogok szólni. Ez a polgári demokrácia, a pártok megszületése, a szabad választások, a polgári értékek uralma, amelyről ne gondoljuk azt, hogy valami tankönyvszerű egyszerűséggel és kecses bájjal ment végbe, ez bizony vadkapitalizmussal indult, dologházakkal, de végül is a felelet meghozott egy újabb kérdőjelet, ez volt a munkásmozgalom, amely válasz volt a vadkapitalizmusra, és hogy a kapitalizmus oda fejlődött, ahová fejlődött, abban alapvetően a XIX-XX. századi munkásmozgalomnak van óriási szerepe, mert az egy sor dolgot helyre tett, és kialakított egy olyanfajta egyensúlyi rendszert, amilyen legjobban formájában a II. világháború után bizonyos nyugat-európai államok jóléti rendszereiben tetőződött. Vagyis a munkásmozgalom korlátozó törekvéseivel szemben a kapitalista elitben kialakult egy olyan önkorlátozó hajlam, és ez azt eredményezte, hogy tőke - munka antagonizmusából, amelynek során hol a tőke akarta legyőzni a munkát, hol a munka a tőkét, végül is a tőkének meg a munkának egyfajta egyensúlyhelyzete jött létre.

Előadásom utolsó részében azt fogom megvizsgálni, hogy az európai fejlődés tükrében mi a helyzet Magyarországon. A magyar történelemben három olyan időszak van, amikor a nyugat-európai elterelő tendenciák érvényesültek. Az első szakasz a X. század, ami a magyarság hozott öröksége, tehát az, hogy a magyarság pogány és nomád nép volt, a X. századot megelőzően nem a Kárpát-medencében, hanem más régióban, más viszonyok közepette élt, tehát ez, ha szabad így mondani, adottság. Ez volt a magyarság belépője Európába. A második időszak, amikor Magyarország nem lépett együtt Európával, a XVI-XVII. század, a török megszállás időszaka, kezdete 1526, 1541-1543, attól függően, hogy mit teszünk itt határpontnak, a vége pedig 1686, de az ország más részén 1699, a temesi bánáság esetében csak 1717-1718, vagyis ez a szakasz helyenként csaknem 200 esztendő telt ki, de az ország javarészen, az ország közepén is 150 évre terjedt. És végül van egy harmadik időszak, amikor Magyarország nem lépett együtt Európával, ez egy csaknem 50 éves időszak, amely 1945-től vagy 1948-tól 1989/1990-ig tartott, tehát gyakorlatilag a XX. század második felét ölelte fel. Nagyon érdekes, hogy ez a három korszak három különböző befolyást jelentett. Az elsőrol már említettem, hogy pogány-nomád időszak volt. A második a török időszak, ez iszlamisztált korszaka volt az ország centrális központi részeinek, ami csaknem az egész mai Magyarországot átfogta, ebből csak a nyugati, északi területek maradtak ki, mert hiszen az erdélyi fejedelemségi török szuronyokon állt, tehát nem kell azt hinni, hogy ott a független magyar állam teljesen szuverén rezidense maradt meg, mert ez egyszerűen nem igaz. Ez a 150 év elhozta Magyarországra mindazt, amit az előzőekben már elmondtam az iszlámról. A pogány meg az iszlám után kaptunk izelitőt is ortodoxiából, amelyik végül is arra a bizánci tradícióra megy vissza, mint az sok vonatkozásban a török is, mert bár a török régebbi iszlám hitű, de sok bizánci tradíciót vett át, nem utolsósorban a gyöngyszemet, magát Konstantinápolyt is átvette, és olyannyira átvette, hogy magát a nevet is onnan kölcsönözte, tudniillik az Isztambul név, Konstantinápoly török neve az abból a görög kifejezésből származik, hogy istén polin, ami görögül van és azt jelenti, hogy a városba. E görög megnevezésből torzult az Isztambul név. A szovjet modell ortodox berendezkedésű rendszer volt, amelyet leöntöttek a XIX. században kialakult munkásmozgalom szélsőséges formájával, amely annak klasszikus irányzatával hamar szakított és az osztályharcot végletekig akarta megvívni, vagyis a kommunizmussal vagy bolsevizmussal. Ami e három időszakon kívül van, az Magyarország európai időszaka.

És most végül essék szó arról, hogy ez a közbülső időszak hogyan játszódott le Magyarországon, adott-e Magyarország valamit ennek a rendszernek, vagy Magyarország mindent csak átvett, és amit átvett, azt mekkora - 5, 50 vagy 150 éves - késéssel vette át. Ez tehát a mi európaizálunk történetének felvázolását igényli. A XI-XII. században, és most megint kezdem előlrol, de most immár a magyar történelem szempontjából, a sorsdöntő, a sorsfordító esemény a kereszténység felvétele volt. Azzal, hogy Magyarország a nyugati, a római típusú kereszténységet választotta - mert választotta, még ha helyenként és alkalmanként rá is eroltették ezt a magyarságra -, alapvetően eldolt, hogy Magyarország merrefelé tart. Ez olyan választás volt, amelynek ezer évre meg még ki tudja hány ezer évre érvényes hatása van. A kereszténység felvételével a nyugati világ sok eleme bejött, de nem egy csapásra, mert nem értek meg mindenre a feltételek. Nem azonnal Szent István korában, de a XI. század hetvenes éveiben már megjelenik a romantika. Ugyanakkor hiába mondta ki Szent István azt, hogy mindenkinek legyen vitéze, vagyis hogy meg-

valósuljon a hűbériség, ez Magyarországon nem királyi akarat dolga volt, mert a tagolatlan magyar társadalom még nem volt képes arra, hogy a hűbériséget megvalósítsa, ez majd a következő időszaknak lesz a terméke. Tehát nagyon fontos hangoztatni azt, hogy Magyarországnak a nyugat-európai kondíciókhoz való igazodása, csatlakozása, felzárkózása még egy nagyon erőteljesen királyi túlsúlyú időszakban sem pusztán a királyi akartól függött, hanem attól, hogy mit lehetett a társadalommal végighajtani, és mit nem.

A XIII. század - megítélésem szerint - a XIX. századig a legfontosabb időszak a magyar történelemben. Ekkor az ország óriási lépéseket tesz a Nyugat-Európa-hoz való felzárkózás felé, gyakorlatilag mindaz, amit én korábban elmondtam Nyugat-Európáról, tehát a hűbériségtől kezdve a szerzetesrendekig, és a rendiség korai formáinak megjelenéséig, az a XIII. században már mind megvan Magyarországon. Bizonyos vonatkozásban előbb van meg, mint Franciaországban. Magyarországon az első rendi országgyűlést 1279-ben hívták össze, harmadikként a világon Anglia és Észak-Itália után, és huszonvalahány évvel megelőzve az első francia rendi gyűlést. Tehát Magyarországot ott, ahol uralkodni elszánás elé volt hozható, nagyon gyorsan felzárkózott. A XIII. században jönnek létre Magyarországon a városok, ekkor jön létre a szabadon költöző parasztság, ami a keleti vidékeken, vagyis sem az iszlám, sem az ortodox területeken nincs meg. Ott röghözkötés van. A XIII. századról szinte minden jó elmondható, hiszen rendkívül gyors felzárkózási időszak, de ennek súlyos ára volt, következtek Csák Máté idősaka és jött egy százéves pangás. A XIV. században, ráadásul francia - itáliai származású királyok korában Magyarországon 80 évre megmerevedik minden. Amit az Árpád-házi királyok megcsináltak egy évszázad alatt, az most belefogyott vagy éppen eltűnt. Bizonyos, már elkezdett folyamatok csorogódnak, de igazából nagy, frontális áttörések nincsenek, évtizedekre nincs például országgyűlés, nincsenek többé nemesi tanácsnokok a királyi tanácsban, és így tovább. Újabb előrelépés a XV. században történik, ekkor jön létre igazából a rendiség, amely a XIII. században elindult, aztán százvalahány évre megszakad, és a XV. században újratekődik, de ekkor Magyarország már nincs az élvonalban. Ekkor már az utolsók között valószínűleg halad, az előrelépés a városiasodás vonatkozásában, de a kép már itt-ott elkomorul, helyenként és alkalmanként egy-egy évre felfüggesztik a jobbágyság szabadköltözési jogát, majd Mátyás király hat és felszerezése emeli az adókat. A Mátyás-féle Magyar Birodalomból 20-30 év alatt szinte semmi nem marad, és a XVI. század elején Magyarország megéli történelme első igazi nagy traumáját, Mohácsot, az ország három részre szakadását, középső területeinek török kézbe kerülését, és ezzel Magyarország történelme új dimenzióba kerül.

A magyar XVI-XVIII. századot úgy jellemezhetjük, mint a Habsburg-abszolutizmus időszakát. A megmaradt Magyarország, a hajdani birodalom egyharmada belekényszerül egy olyan konglomerációba, amelyet nem magyarok és nem magyar érdekek szerint irányítanak, az egész későbbi történelmünkre súlyos hatást gyakorol, annak ellenére, hogy történelmi mércével mérve a magyarok nem jártak rosszul a Habsburg-abszolutizmussal, mert a Habsburgok nagyon sok mindent tettek Magyarországot érdekelően, ám ez egy nemzeti érzelmekkel teli időszakban mindig sajátosan keserűségeket hozott. Végül is az abszolutizmus három funkciója (a nemzetállam megeremtése, a kapitalizmus elősegítése és a feudalizmus megőrzése) közül csak a harmadikat tudta teljesíteni a Habsburg-abszolutizmus: nagyon jól megőrizte a feudalizmust. Persze, sok mindenben a Habsburgok is vétenek, hiszen időközben felfedezték Amerikát, a kereskedelmi útvonalak, amelyek eddig keresztülmentek Magyarországon a levantei kereskedelem révén, most áttevődtek az Atlanti óceánra. A Habsburgok e téren pontosan ugyanolyan szenvedői az egész folyamatnak, mint amennyire a magyarok is szenvedői. A XVIII. században, a törökök kiűzése után rendkívül derekas dolgot visznek végbe a Habsburgok, a XVIII. században nagyon-nagyon sok minden történik, amit a Habsburgok tesznek. Tipikusan abszolutisztikus berendezkedés jön létre, a gondoskodó király próbálja maga alá gyúrni a társadalmat, pontosan ugyanúgy, mint Nyugat-Európában, és pontosan ugyanúgy nem sikerül neki, ám ez csak jóval később derül ki, mint Nyugat-Európában. Míg Hollandiában a XVII. század elején, Angliában a XVII. század közepén, Franciaországban a XVIII. század végén világhosszá válik, ez Magyarországon csak a XIX. század első felében derül ki.

Ekkor az abszolutizmus második funkciója, a nemzetállamiság megeremtése kerül előtérbe. A nemzet élni akarását mutatja, hogy már nem fogadja el a gondoskodást az uralkodótól, mert legkiválóbbjai maguk hozzák létre a nemzeti könyvtárat (1802: tavaly volt a kétszázéves évfordulója), a Magyar Tudományos Akadémiát (1825). Az 1848. évi 12 pontban éppen az a két terület dübörög, harsog vissza, amit nem teljesített az abszolutizmus, egyrészt tehát a nemzetállam, másrészt pedig a kapitalizmus kialakítása. A magyar miniszteri-

um, a magyar országgyűlés, a nemzeti őrsereg, a nemzeti bank, az unió, vagyis unió Erdéllyel, azaz az állami egység megeremtése nemzetállami célt követ. A kapitalizmus felé hatnak az általános polgári szabadságjogok, a sajtószabadság, a törvény előtti egyenlőség, az esküdtsek, (ami azóta sem valósult meg), a képviselőlet az egyenlőség alapján és a politikai státusfogyók szabadon bocsátása, vagyis hogy senkit ne üldözzenek politikai meggyőződéséért. A magyar 48-49-es forradalom elbukott, de ez is győzött úgy, mint a francia forradalom, tudniillik lényegében mindent megvalósítottak, ami 48-49-ben forradalmi úton nem sikerült, megvalósult például a jobbágyság eltörlése, vagy a kiegyezést követően az alkotmányosság helyreállítása, de sajnos voltak bizonyos dolgok, amelyeket nem lehetett egyszerűen pótolni, sem az uralkodónak, sem a nemzetnek, és ezek nagyon kedvezőtlenek és nagyon hátrányosak voltak. Nem lehetett pótolni azt, hogy nem volt Magyarországnak a sanyarú történelme miatt polgársága, nem volt tőkés, nem volt ipara. Jellemző, hogy Magyarországon a céhek 1876-ig fennálltak, és 1876-ban rendeletileg kellett megszüntetni a XIV. században, talán XIII. század végén létrejött céheket, ugyanekkor szüntetik meg a hiteles helyeket, az egyházak jogi írásbeliségben játszott szerepét. Magyarországon nem vert igazán gyökeret a nyugat-európai közjegyzői intézmény. A polgárosodás irányába tett lépések megélték Magyarországon polgárság híján, a nemességre várt. A magyar nemesség legjobbjai végül is vállalták ezt, és - dicséretükre legyen mondva - észrevették, mit kell vállalniuk. Egyrészt bekapcsolódtak az árutermelésbe, másrészt Széchenyi István megírta a Hitelt, a Világot és a Stádiumot, amivel elméleti alapon lefektette a magyar kapitalizmus követendő útját. Kossuth Lajos megeremtette a Védőegyletet, amellyel a hazai ipart próbálta pártfogolni, tehát a legnagyobbak, főnemeseik és köznemeseik, érezték, hogy hol szorít a cipő. Nem véletlen, hogy ezek az emberek - főleg Széchenyi, Wesselényi - Angliára vetették a tekintetüket, mert pontosan tudták, hogy arra amit meg kell valósítaniuk, a mintá Anglia. De végül is, mindent nem lehetett megoldani, és ennél fogva felemás rendszer jött létre, egy sor szabadságjogot megkaptak a magyarok, lett jobbágyfelszabadítás, eltörlték az ósíséget, lett korszerű adórendszer, korszerű statisztikai összesítés, elválasztották a bíraskodást és a közigazgatást, ami egészen az 1850-es évekig nem volt szétválasztva (ez a polgári rendszer egyik alapeleme), polgári és büntető törvénykönyvet hoztak be, igaz, osztrák mintára. De ez még mindig jobb, mint a nem létező Szent István-i alkotmányra való hivatkozás, amelyik már ekkor anakronisztikus, a XX. században még inkább az. Vasutak épültek és hidak. A dualizmus időszakában a XIII. századhoz hasonló óriási előrehaladás történt Magyarországon. Az osztrák-magyar monarchia 50 éve alatt Magyarország erős középhatalommá fejlődött, megeremtette a polgárosodást, a felzárkózást, igaz, hogy az állami függetlenség feladása árán, de ez olyan ár, amit bölcsen tettek, hogy vállalták, és utólag is lehet vállalni. De már a monarchia fényárjában is lehetett látni, hogy további problémák vannak, ezek részint az öröklött gazdasági nehézségekből adódtak, részint pedig az új uralkodó réteg önzéséből. Magyarországon nem adták meg az általános és titkos választójogot, a feudális maradványok nagyon erőteljesen benne maradtak a rendszerben, a földbirtokrendszer virágzott, Magyarországon nem tudta kezelni a nemzetiségek problémáját. Végül is mindezek együttesen eredményezték azt, hogy Magyarország megélt történelmének második nagy traumáját, a XVI. század eleje után ezt tekintem a magyarok második nagy traumájának, az I. világháború elvesztését, a történelmi Magyarország összeomlását és Trianont. Arról, ami utána következett, vagyis a Horthy-korszakról sok rosszat el lehet mondani, amiben bizonyos lehet valami igazság, de egy dolgot nem lehet elvitatni: a Horthy-korszak Magyarországa európai Magyarország volt. Igaz, nem élenjáró európai ország volt, igaz, azok a nehézségek, amelyek már a monarchia második szakaszában jelentkeztek, még tovább növekedtek, eluralkodott az úrhatnomság, továbbra sem oldották meg az általános és titkos választójogot, a kormányzati struktúra antidemokratikus, tovább éltek a feudális maradványok, mindez tetőződött szociális érzéketlenséggel, és ami nagyon fájdalmas, a faji megkülönböztetéssel. Így következett el Magyarország harmadik nagy traumája, az, hogy Magyarország nagyon ígéretes és többnyire Európához tartozó évszázadok után 1945/1948-ban kikerült Európából. Most 1989-1990 óta újra odatartozunk, és engedjék meg, hogy azzal zárjam, bár nem vagyok politikus, és nem kívánok programbeszédet mondani, azt kívánom: tartozunk oda az elkövetkezendőkben is.

Krisztó Gyula

Egy igazi kihívás

Az informatika Európája

Az informatika története viszonylag rövid, nincsen még 100 éves sem. Az első, mai értelemben modern, elektronikus számítógépeket az 1930-as évek második felében kezdték tervezni. 1943-ban Thomas Watson, aki az IBM akkori elnöke volt, azt jósolta, hogy szerinte a világon talán öt számítógépet lehet majd eladni („I think there is a market for maybe five computers”). Mostanra tudjuk, hogy ez fatális tévedés volt. 1977-ben a Digital Equipment Corporation nevű nagy számítógépgyártó társaság (amelyik később beolvadt a Compact-ba, majd a Hewlett Packardba, és ezzel együtt jelenleg a világ egyik legnagyobb számítógépes cége) elnöke azt jósolta, hogy ő nem lát semmiféle értelmes indítékot arra, hogy valakinek számítógépe legyen a saját otthonában („There is no reason anyone would want a computer in their home”). Ez 1977-ben volt, 35 évvel a számítógépek születése után, és 25 évvel ezelőtt. Ez is tévedés volt. E két tévedés két nagy embernek, két világvezető cég első emberének tulajdonítható, akik saját cégüknek a menedzsmentjéért felelősek. Az első házi számítógépek 1980 környékén jelentek meg, a ZX Spectrum, majd a Commodore 64 elnevezésű kisgépek, amelyek persze elsősorban játékra voltak jók, de mindenesetre már az első otthoni számítógépek voltak.

Az informatika fejlődésének fő területei az elmúlt évtizedben

A kilencvenes évek gazdasági fellendülésének az egyik fő mozgatóereje a számítástechnika volt, amely robbanásszerűen fejlődött. Ez volt az az időszak, amikor évenként 20-30%-os számítástechnikai – vagy ahogyan ma mondánánk – informatikai piacnövekedés volt. Az alkalmazási területek villámgyorsan szaporodtak, a számítógépek a mindennapi élet részeivé váltak. Ennek a gyors fejlődésnek a fő összetevői a következők voltak:

A személyi számítógépek száma nagyon gyorsan nőtt, és az új gépek egyre gyorsabbak lettek. Még 1965-ben egy amerikai tudós, Moore azt a törvényt állította föl, hogy a hardver eszközök teljesítménye másfél évenként duplázódik. Ez persze egy olyan törvény, amit elméletileg nem lehet bizonyítani, csak a gyakorlat bizonyította és bizonyítja azóta is. A 70-es évek eleje óta olyan technikával állunk szemben, amelyik másfél évenként duplázódásra volt képes! Ez milliószeres fejlődést jelent három évtized alatt!

A fejlődés második összetevője a számítógépes hálózatok teljesítőképességének, áteresztőképességének gyors növekedése volt. A gépeket már a hatyanas években elkezdték összekapcsolni egymással, de az igazi fejlődés a 90-es évek elején, robbanásszerűen történt. Képzelnünk el egy olyan rendszert, aminek a segítségével a számítógépek egymással össze vannak kapcsolva. Az összekapcsolásról nagyon kevés technikai részletet kell tudnunk – valahogy úgy képzelhetjük el, mintha telefonok lennének. Olyan telefonok, amelyeknél teljesen természetes, hogy tárcsázunk, és valahol csörögni fog. A számítógépes hálózatokat is így lehet elképzelnünk. Vannak a világon számítógépek, ezek egymást el tudják érni, egymásnak üzenni tudnak. Hogy ez technikailag hogyan valósul meg, az a mi szempontunkból nem érdekes, vagyis, hogy olyan hálózati vonalakon keresztül, mint a telefon vagy üvegszál

technikával vagy rádióhullám technikával – ez a dolog lényege szempontjából nem érdekes. Ami igazából érdekes, az az, hogy az emberek az adott számítógépeken levő információkat el is tudják küldeni egymásnak. Tehát nem csak az lehetséges, hogy valaki „beszél” a másikkal, hanem az is, hogy ha valakinek a saját számítógépén valamilyen információi vannak (leveleket írt, könyveket gépelt be, képeket tárolt valamilyen módon), akkor ezeket az adatokat el tudja juttatni a másik embernek. Sőt: ezeket az adatokat – amíg a számítógépe be van kapcsolva, és rá van csatlakoztatva a hálózatra, elvileg bármely más, a hálózatra csatlakozó gépről is el lehet érni, át lehet tölteni a saját gépre. Nyilván ennek használatához kellett az is, hogy a hálózatok elég gyorsak legyenek, hogy nagyon sok információt lehessen cserélni egymással.

A fejlődés harmadik összetevője az volt, hogy a 90-es évek elején megjelent a World Wide Web (WWW) elnevezésű találmány. A World Wide Web segítségével az előző bekezdés végén leírt eljárást, vagyis, hogy a hálózatba kapcsolt számítógépeken meglévő információk bárki más számára a világon elérhetőek legyenek, nagyon egyszerűen, informatikai ismeretek nélkül is meg lehet valósítani. A WWW megjelenése minden bizonnyal fontos szerepet játszott a hálózatok gyors ütemű fejlődésében, és ma már többszáz millió ember használja. Ami ebben még különleges, az az, hogy a számítástechnika fejlődésében ez a nagyon kevés igazán nagy európai találmányok egyike.

A következő, a fejlődéshez lényegesen hozzájáruló tényező az volt, hogy az alkalmazási területek száma gyorsan növekedett. Miután a hálózat és a WWW rendelkezésre állt, nagyon sok területen jöttek rá arra, hogy ez a saját szakmájukban is jól használható. Ezek részleteiről nem sokára beszélni fogok.

Az informatika Európában

Tehát az előbbieket voltak azok a legfontosabb összetevők, amelyek a számítógépek gyors terjedéséhez hozzájárultak. Mi történt ekközben Európában? Az első esemény, ami az informatikának csak egy részével foglalkozott, az a fehér könyv megjelenése (1993). Ez a könyv a növekedés-

ról, a versenyképességről, a foglalkoztatásról szólt. Ennek közvetlen következménye az ún. Bangeman-jelentés, amely Európával és a globális információs társadalommal foglalkozott. Ez már az informatikát többféleképpen is érintette és lényegében megfogalmazta az informatika sze-

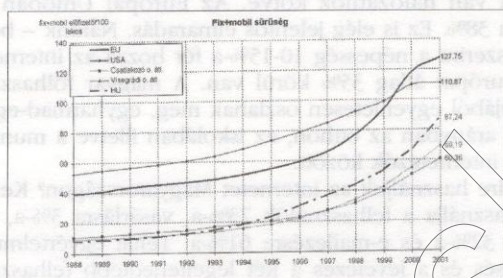
repét Európa fejlődésében. A további legjelentősebb mérőföldkő a Prodi-jelentés 2000-ból, amely az eEurópa kezdeményezés nevet viseli. Ebben olyan feladatokat fogalmaztak meg, amelyeket Európában meg kell oldani ahhoz, hogy az amerikai, ill. a japán-kínai nagy gazdaságokkal fölvehesse a versenyt. Ezek a következők:

- az európai ifjúság átvezetése a digitális korszakba, olcsóbb internet-hozzáférés,
- az e-kereskedelem felgyorsítása,
- gyors Internet hozzáférés kutatóknak és diákoknak,
- az intelligens kártyák használata a biztonságos elektronikus hozzáférés érdekében,
- kockázati tőke a nagy technológiájú kis és közepes vállalkozásoknak,
- e-részvétel a hátrányos helyzetben lévőknek,

Magyarország ellátottsága nemzetközi összehasonlításban

Mennyire reálisak az előbbi célkitűzések Magyarországon? Hol tart Európa ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósításában? Milyen az infrastrukturális ellátottság Magyarországon és a világban? A következőkben ezekkel kapcsolatban fogok néhány ábra segítségével alapvető tendenciákat bemutatni.

Az első ábra a fix és a mobil telefonhálózat sűrűségét mutatja.

1. ábra: A fix és mobil előfizetők aránya 100 lakosra vetítve

Az adatok fő jelentősége az, hogy a világon még jelenleg is a legegyszerűbb internetes elérés telefonvonalon keresztül történik. Ha valakinek van telefonja, és egy megfelelő módjára, akkor rajta lehet a világhálón. Ezért tehát nagyon fontos az, hogy milyen a telefonellátottság. Az ábrán öt görbe látható. 2001-ben 100 lakosra 127, tehát több mint lakosonként egy telefonvonal az európai átlag. Az Egyesült Államokban ugyanez a szám 110,87. Ez egy kicsit meglepő adat és elsősorban abból adódik, hogy Európa a mobilhálózatban világvezető, a fixhálózatban, mint később látni fogjuk, az Egyesült Államok Európa előtt van. De a mobil telefonok tekintetében Európa annyira megelőzte az Egyesült Államokat, hogy összességében is vezet. A következő, ami bennünket érdekel, Magyarország (87,24), tehát a harmadik görbe, egészen jól megközelíti a világ vezető országait. Ha évekre visszamenőleg nézzük, akkor azt látjuk, hogy a magyarországi ellátottság az 2 és fél, 3 évvel van a világ mögött, vagyis a mi jelenlegi ellátottságunk két és fél, 3 évvel ezelőtti amerikai és európai állapotot jelent. Az alattunk levő két vonal a csatlakozni kívánó országokat, illetve a visegrádi országokat mutatja.

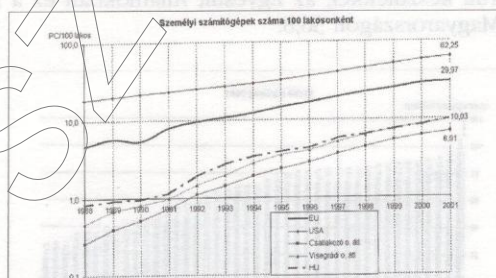
A második ábra a személyi számítógépek száma 100 lakosonként, vagyis a számítógépes ellátottság jellemzője. A legfelső görbe szerint az Egyesült Államokban 100 lakosra 62,25 számítógép jut. Európában ugyanez a szám 29,97, Magyarországon 10,3. Tehát az európai értékek harmadánál, az amerikaiak hatodánál vagyunk. Ha megint azt nézzük meg, hogy mikor volt 10 (a hazai érték) Európában és mikor volt ugyanennyi az Egyesült Államokban, akkor arra a szomorú következtetésre jutunk, hogy az Egyesült Áll-

- on-line egészségbiztosítás,
- intelligens szállítás,
- on-line kormányzat.

A Prodi-jelentés után annak a megfogalmazása következett, hogy milyen konkrét teendők vannak. Párhuzamosan megszületett az ún. eEurópa plusz kezdeményezés, ez a majdani csatlakozó országok számára fogalmaz meg hasonló ajánlásokat. Végül az eEurópa 2005 volt az a jelentés, amelyikben a szakértők összefoglalták, hogy 2005-re mely területeken szeretnének Európában döntő áttöréseket elérni. Ezek:

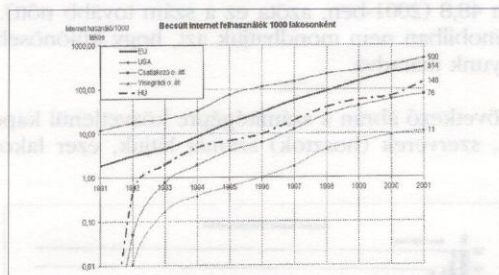
- az elektronikus kormányzat,
- az elektronikus oktatás,
- az egészségügy,
- és a kereskedelem.

lamokban nem is látjuk hogy mikor volt ennyi, mert 1988-ban kezdődik az ábra, vagyis már korábban. Európában ezt a tízes átlagot 1992-ben érték el. Személyi számítógépek ellátottságunk az összehasonlítás szerint rendkívül gyenge.

2. ábra: A személyi számítógépek száma 100 lakosonként

A következő ábra a becsült internetfelhasználók számát mutatja.

3. ábra: A becsült Internet felhasználók, 1000 lakosonként

Az Egyesült Államokban minden második lakos használja a számítógépes hálózatot. Az EU országaiban ennek körülbelül kétharmada, míg Magyarországon ezerből 148-an, ami azt jelenti, hogy megközelítőleg minden 6.-7. magyar állampolgár használ ezen adatok szerint 2001-ben internetet, ami az amerikai felhasználók mintegy harmadát jelenti. Megint nagyon érdekes lesz azt megnézni, hogy az egyes országok melyik évben tartottak annál az ellátottságnál, amelynél mi vagyunk most. Ha a 148-at visszafelé vetítjük, akkor az Európai Unió valamikor 1998-1999 között volt itt, ami azt jelenti, hogy mintegy két és fél éves elmaradásunk van az internet hozzáférésben Európához képest. Az Egyesült Államokban ugyanez az ellátottság körülbelül 1996-1997 között volt, vagyis mintegy 4 és fél éves elmaradásunk van. Nagyon érdekes az ábra abból a szempontból is, hogy a magyar fejlődésnél jól lehet látni, hogy volt egy elég erős törés 1999-ben és 2000-ben. Tehát

9. ábra: A vállalatoknak nyújtott közszolgáltatásokat igénybe vevők aránya az EU-országok átlagában

A 8-9. ábrák adatai 2001. októberéből származnak. Miután három éve történik ez a rendszeres felmérés, azt is el

A közeljövő várható fejleményei

Mit várhatunk a következő időszakban? Azt eléggé bizonyosra lehet venni, hogy Európa a továbbiakban is gyorsan fog fejlődni, és megpróbál közelíteni Amerikához. Láttuk, hogy az amerikai és az európai átlagok között majdnem kétszeres a különbség. Tehát Európának van olyan távlatja, amit el szeretne érni a számítógépes ellátottságban és az ahhoz tartozó tartalmi szolgáltatásokban. Egyre több olyan terület fog kialakulni Európában, ahol számítógépeket fognak használni, számítógépes tartalmakat fognak hasznosítani.

A kialakult hálózat - visszautalva a bevezető gondolatokhoz - valójában azt jelenti, hogy minden számítógépen meglévő információ elvileg bárki számára hozzáférhetővé válik. Ha ebbe belegondolunk, ez óriási lehetőségeket teremt! Egyrészt azokon a területeken, amelyekről beszéltem: az adóbevallástól kezdve az állampolgári ügyintézésig, utazások megszervezéséig, de lehetőségeket jelent nagyon sok más területen is. Ilyen terület a digitális könyvtárak kialakítása, vagyis annak a megoldása, hogy például a magyar regények fölkerüljenek a számítógépes hálózatra és onnan bárki otthonról letöltsse azt a regényt, amit éppen olvasni szeretne, és amit ki is lehet nyomtatni. Ez azt jelenthetné, hogy a közkönyvtárak mai funkciójának egy része megszűnik. Már Magyarországon is sok könyvet ténylegesen el lehet érni az interneten keresztül. A másik példa ilyenfajta lehetőségekre a zenei archívumok létrehozása. A zeneműveket digitális formában CD-ken boltokban megvehetjük, és már az interneten is kialakultak azok a cse-reszolgáltatások, amelyek segítségével a világhálóról le tudjuk tölteni őket. Ugyanez történik a filmeknél, a TV-műsoroknál. A képzőművészeti alkotások is folyamatosan digitalizálásra kerülnek, így mindenki számára elérhetővé válhatnak.

Amerika és Európa is azon az úton halad, hogy minél több kulturális közkincsét fölvigye a számítógépes hálózatra. Magyarországon is nagyon sok kezdeményezés született azzal a céllal, hogy ezek a lehetőségek itthon is elérhetőek legyenek. A tudásalapú társadalom valójában azt (is) szokták érteni, hogy mindezt az ismeretanyagot és kultúrát, könnyen kezelhetővé és elérhetővé tudjuk tenni.

Mindenesetre elég egyértelmű az, hogy az informatika alkalmazása területén mi történik és mi fog történni a világon a következő években. A kérdés csak az, hogy

lehet még mondani, hogy átlagosan félévenként 10-20%-os fejlődés van, ami nagyon jelentősnek mondható.

Az utolsó két ábra különösen lényeges számunkra, mert a valós gyakorlatot mutatja: olyan felhasználási területeket, ahol számítógépeket alkalmaznak. Elkerülhetetlen lesz, hogy Magyarországon is a következő néhány évben a közigazgatás, közszolgáltatások elmozduljanak ebbe az irányba, vagyis hogy ezeken a területeken minél többen használjunk közvetlen számítógépes elérésen alapuló szolgáltatást. Azok a problémák, amelyek ezt pillanatnyilag akadályozzák, véleményem szerint a következők:

- a vezetékes hálózat nem eléggé fejlett Magyarországon, a magas árak,
- bizalmatlanság, tárgyi és emberi feltételek hiánya az elektronikus gazdaságban és az elektronikus kereskedelemben, a személyi számítógéppel való rossz ellátottság,

mi ezzel mennyire fogunk versenyben maradni és mi az, amit ebből meg tudunk csinálni.

Nincsen választási lehetőségünk: amennyiben nem kövessük a fejlett országokat, akkor lemaradunk, és ez egyben gazdasági lemaradásunkat is jelenti. Sajnos mérlegelésre nincs lehetőség: érdemes csinálni, vagy nem érdemes. A globalizáció is egy ilyen kérdés egyébként - ennek természetesen az információs társadalom is része, de a globalizáció esetében az embernek sokkal több ellenérzése lehet bizonyos törekvésekkel szemben, bár ott sincsen választási lehetőségünk. Itt még kevésbé van választásunk: csak az a lehetőségünk van, hogy megpróbáljunk minél gyorsabban és minél hatékonyabban csatlakozni a fejlett Európához.

A szükséges lépések világosak.

Felzárkózás az eszközellátásban. Tovább kell növekednie a számítógépek számának, tovább kell szaporodnia azoknak a pályázatoknak és egyéb lehetőségeknek, amelyek segítségével ez megvalósítható. Persze itt jön az a filozófiai kérdés, ami nagyon nehéz: mi lehet ebben az államnak a szerepe, és milyen jogon avatkozik bele az állam abba, hogy egy piacgazdaságban mi történik. Itt véleményem szerint be kell avatkoznia, és meg kell teremtenie azokat a feltételeket, hogy megfelelő eszközellátottság legyen, mert ez az ország egyértelmű, hosszútávú érdeke.

A használat olcsóvá válása. Azokat a lehetőségeket, hogy mindenki a mai magyarországi fizetési viszonyok mellett elérhető áron hozzáférjen a számítógépes hálózathoz, egészen egyszerűen meg kell teremteni. Az egyéni felhasználóknál ez talán még nehezebb, hiszen szintén a piaci folyamatokba kell beavatkozni. A közösségi elérések biztosítására több lehetőség is kínálkozik: ezek lehetnek a különböző falvakban, kisvárosokban elhelyezett számítógépes termék, teleházak, amit mindenki elérhet: művelődési otthonokban, az iskolákban.

A tartalmi szolgáltatások elindítása: ez jelenti az igazi kihívást. Az előző kettőről tulajdonképpen azt mondhatnánk, hogy technikai kérdés, és döntés kérdés a feltételeknek és az ösztönzőknek a kialakítása is. Ezzel párhuzamosan indulhat el a tartalmi szolgáltatás gyorsabb ütemű fejlődése is Magyarországon, amivel minél több hasznos és értelmes dologra tudjuk használni mindennapi életünkben az internetet.

Csirik János

Európa joga, a jog Európája

EU tagság - szuverenitás?

Nagy megtiszteltetésnek tekintem és őszintén örülök, hogy részt vállalhatok az Európai Egyetem sorozatban, és külön örülök annak, hogy olyan kérdéssről beszélhetek, amelyekről egy darabig azt hittük, hogy nem is igazából aktuális kérdések ezek, de a legutóbbi időszak történései - különös tekintettel a közelgő csatlakozási népszavazásra - és az ennek apropóján előkerülő és felszínre bukkanó különböző megnyilvánulások azt a véleményemet erősítették meg, hogy igenis szükség van olyan kérdésekről is beszélni, amelyek nem arról szólnak, hogy lesz-e mákosguba az Európai Unióban, nem a szeszfordék kérdését firtatja, mégcsak nem is azt, hogy lehet-e disznót vágni és saját kolbászt készíteni, hanem azokat a jogi háttérintézményeket szeretném bemutatni röviden a rendelkezésemre álló idő alatt, amelyek képletesen szólva kihatnak arra, hogy lesz-e mákosguba, lehet-e pálinkát főzni, de nem ezek a fő kérdések.

A fő kérdések arról szólnak, hogy az Európai Unió joga az milyen hatással van, lesz, lehet a magyar jogrendszerre, ideértve a jogalkotásunkat, éppúgy, mint a jogalkalmazási problémákat. Kénytelen vagyok mentegetőzni, hogy részletekbe nem bocsátkozhatom ennyi idő alatt, hiszen egy-egy fontos részkérdésről is több órák előadást lehetne tartani. Úgy gondolom azonban, hogy az általam elmondottak segítséget nyújtanak ahhoz az érdeklődők számára, hogy jogosak-e azok az aggályok, amelyek úgy fogalmazták meg a csatlakozásunk ellenérveit, hogy például elvesszítjük szuverenitásunkat, hogy alárendeltek leszünk az Európai Unió jogának, kiengedjük a kezünkbe a magyar viszonyoknak megfelelő - nem akarom így fogalmazni - de a nemzeti érdekű jogalkotást például -, hiszen kötelesek leszünk betartani, alkalmazni az európai uniós szabályokat. A mai előadás címe úgy szerepel a meghívón, hogy Európa joga, a jog Európája. Nem csupán szójátékról van szó. Azt, akik az Európai Unió történetét, az Európai Unió és ennek az előd szervezetei működését ismerik, amit korábban Európai Közösségeknek neveztünk, még korábban külön beszéltünk az Európai Szén és Acélközösségről, az Európai Gazdasági Közösségről, az Európai Atomenergia Közösségről, mindezek története azt tanúsítja, hogy a döntés mechanizmusa és az elfogadott döntések azok a közösségi érdekeket szolgálják, és ennek megfelelően, aki a mai Európai Unió tagja szeretne lenni, nem valósak azok a kérdésvetéseket, nem valósak azok az aggályok, hogy kiszolgáltatottá tesszük Magyarországot. Miről van szó tulajdonképpen? Arról, hogy sajnálatos módon - megítélésem szerint - vélt vagy valós (tév)hitek és ezekre alapult érvrendszerek alakultak ki. Az EU tagság hatásairól sajnálatosnak tartom azt is, hogy amikor valóban az utolsó pillanatban vagyunk itt a csatlakozás előtt, nagyon fontos gazdasági kérdéseket is felszínre kell hozni, amelyekről jóval korábban kellett volna beszélni. Felszínre kell hozni és beszélni kell arról, hogy mi lesz például a magyar mezőgazdasággal, mi lesz a kis- és középvállalatok versenyképességével, mi lesz a fizetésekkel és nyugdíjakkal, és nem akarom még sorolni azokat a nagyon fontos, és az embereket külön-külön is érintő fontos kérdéseket, és hogy hogyan áll össze ez a kép. De hogyan viszonyul az uniós tagságból eredő kötelezettségekhez?

Miért mondhatjuk azt, hogy az „Európai Unió joga, a jog Európája”, miért nem csupán szójátékról van szó, hanem sokkal-sokkal többről. Azt hogy jog Európája, elég rég óta az Európai Közösségekben, a mostani Európai Unióban szívesen szokták ezt a kategóriát használni, azon

egyszerű oknál fogva, hogy erről az Európai Unióról és elődszervezeteiről egyértelműen az állapítható meg, hogy ezt a szerveződést, ezt a szervezetet a jog hozta létre, a jog működteti, és a jog uralma alatt áll. Ha ez egy állami alakulat lenne, akkor azt mondhatnánk, hogy maga a tökéletes jogállamiság. És akkor is igaz ez a megállapítás, hogy ha időnként a közösségeken, az Unión belül bizony vannak olyan időszakok, olyan helyzetek, amikor nem könnyű meghozni olyan döntéseket, amelyek az Unió tagállamait, azoknak a különlegesen favorizált, saját érdekeit is érintik. De az egész Unió működésének és a jog alapján való működésének a legfontosabb alapja az, hogy a közösségi érdekeknek alá kell rendelni a tagállamok érdekeit, éppen azért, hogy a közösségi érdekeken keresztül a tagállamok külön is érvényesüljenek és úgy érvényesüljenek, hogy lehetőleg egybeessen a tagállami érdek a közösségi érdekekkel. Néhány évvel ezelőtt egyik professzor kollégám, aki akkoriban magas rangú állami tisztséget töltött be, fölvetette azt a kérdést egy szakmai konferencián, hogy tulajdonképpen már nem is arról kellene beszélni Magyarországon, hogyan is működik az Európai Unió, mit jelent az Európai Unió joga, milyen hatással van ez a jogalkotásunkra, jogalkalmazásunkra, hanem arról kellene már beszélni, amire én magam is utaltam a bevezető mondatok során, hogy a magyar vállalkozókat, a magyar gazdaságot, stb.-t hogy fogja érinteni a csatlakozás. Mire kell fölkészülni. Ebben a részében én teljes egészében egyetértettem az akkori fölvetéssel is, hogy bizony évekkel ezelőtt el kellett volna kezdeni a vállalkozók, mezőgazdasággal foglalkozók, sok mindenki másnak a felkészítését, hogy mi lesz, mire számíton, és ideje legyen arra, hogy ne az utolsó pillanatban kelljen fölkészülni, amikor már ott vagyunk a küszöbön, és akkor derül ki, hogy például a fuvarozó vállalkozásoknak egy része nem felel meg azoknak az előírásoknak, amellyel az Európai Unióban közúti fuvarozást lehet végezni. Erre föl kell készülni anyagilag is, technikailag és így tovább. Ugyanakkor a mindennapjaink is igazolják, hogy a két dolog, amiről beszélünk, tehát az Uniónak a működési mechanizmusa a jogalkotása, egyebek, illetve az egyes emberek, és a vállalkozások fölkészítése az uniós tagságra nem egymást helyettesítő dolog. A kettő együtt igaz és együtt szükséges meggyőződés szerint. Engedjék meg, hogy idézzek a napi sajtóból, hogy a publicisztikában is még az Európai Unió működésével kapcsolatban milyen meglepetést vagy éppen hibás megnyilatkozásokkal találkozhatunk. Remélem, hogy a Délmagyarország nem fog megharagudni rám, de a március 14-i számban a következőt olvashatjuk: „Dánia üdvözlötte Csongrád megyéhez” című cikkben arról szól, hogy „engedjék meg, hogy gratuláljak Önöknek Magyarországot és az Európai Unió között a koppenhágai Európa Tanácsban lefolytatott sikeres csatlakozási tárgyalásokhoz.” Itt a főlíán kivetítve látjuk, hogy az Európai Uniónak milyen szervei vannak. Ilyet nem találunk, hogy Európa Tanács. Van viszont Európai Tanács, amely valóban az Uniónak az egyik főszerve, az az Európai Tanács, amely valóban ülésezett Koppenhágában, ahol a csatlakozási tárgyalásokat lezártuk, de a baj nem ott van, hogy hiányzik egy „i” betű, hanem a baj ott van, hogy létezik Európa Tanács is. De ennek az Európa Tanácsnak teljesen más a feladata, teljesen más a hatásköre, és az Európai Unióhoz legfeljebb olyan mértékben kapcsolható, hogy az európai értékek, az európai kultúra, a jog, ezen belül emi- nens módon az alapvető emberi jogok védelmével kap-

csoportos tevékenysége az, ami összeköti az Európai Unió értékrendjével. Nagyon konkrétan ott is összeköti most már jónéhány év óta, hogy az Európai Unió is átvette az Európa Tanács keretében kimunkált emberi jogi katalógust. Ez az Európa Tanács, ahová emberi jogi panaszokkal lehet fordulni, de szó nincs arról, hogy ez az Európa Tanács, amely egy Strassburgban működő nemzetközi szervezet, EU csatlakozási kérdésekkel foglalkozna. Egy másik hírt is, hogy idézzek szintén napilapból: az EU Tanácsát látjuk itt, amelyben tagállamok miniszterei vesznek részt, egyszerűsítve szokás egyszerűen Tanácsnak nevezni, vagy a régebbi nevén szokták még mindig Miniszteri vagy Miniszterek Tanácsának is nevezni. Ehhez képest az egyik napilapunk, ez pedig a március 10-i száma ennek a napilapunknak, a következőt írja: „A másik tábor alkotó nagyobb tagállamok ezzel szemben azt szorgalmazzák, hogy elsősorban az „Európai Tanács” súlyra növekedjen, ahol a tagállamok képviselői foglalnak helyet, és természetesen a nagyok bírnak több szavazattal”. Hát ez az Európai Tanács az éppen a ténylegesen létező fő szervek közül az Európai Unió Tanácsát vagy Tanácsot jelenti, itt vannak azok a miniszterek, akik a kormányzatokat képviselik, és akik nem azonos súlyú szavazattal rendelkeznek. A kivetített adatok azt mutatják, hogy az Európai Közösségekre vonatkozó jelenleg a hatályos szerződés értelmében ebben a Tanácsban, ahol az egyes kormányok szavazatának az értéke nem azonos, látjuk, hogy Luxemburg mindössze kettő értékű szavazattal rendelkezik, a legnagyobbak, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország pedig tíz értékű szavazattal. Ha ezt összeadjuk, ez összesen 87 szavazatot tesz ki és egy érvényes határozathoz, érvényes (minősített többségi) döntéshez, ebből a 87-ből legalább 62 szavazatra van szükség, ha pedig nem a Bizottság előterjesztése alapján születik a Tanácsban a jogalkotás, a döntés, akkor plusz még a 62 szavazat a létező 15 tagállam közül 10 tagállam szavazatát kell, hogy magába foglalja. A 2005-öt követő időszakban a nizzai megállapodás értelmében a következőképpen fog alakulni a Tanácsban a szavazatok súlyozása. A nagy államoknál 29 értékűek lesznek, és nézzük Magyarországot: 12 értékű szavazatunk lesz. Itt is a helyzet ugyanaz, mint a jelenlegi felállásban, hogy a mindösszesen 345 értékű szavazatból 258 szavazat érték szükséges az érvényes határozat meghozatalához, ami arányait tekintve megfelel a mostani felállásnak, ami nem kétharmad, nem háromnegyed, hanem ha kiszámoljuk, 71 egész valahány század százalékot tesz ki, tehát nem valamilyen kerek minősített többségről van itt szó. Ezzel összefüggésben hadt említsem meg, hogy az Európai Parlament taglétszáma a jelenlegi felállásában hogyan működik és mi várható a 2004-et követő időszakban, amikor sor kerül a bővítésre, ahol szintén nem azonos az egyes tagállamokban megválasztott parlamenti képviselők száma, hiszen az Európai Parlamentbe is ugyanúgy közvetlen választásokat kell kiírni, mint ahogy például Magyarországon a tanács tagállamban az aktuális parlamenti választásokat ahogy kiírják és lebonyolítják. Jelen pillanatban a megoszlás a következő: a legkisebb itt is Luxemburg természetesen és a legnagyobb pedig Németország 99 képviselői helytel, még fog változni majd a bővítést követően és pedig nem csupán a létszám változik meg: a jelenlegi 626 helyett 732-re fog növekedni a parlamenti képviselők száma, tehát egy óriás parlamentről lesz szó. Itt a ... Magyarországnál mi csak 20-at jelöltünk, mert Nizzában 20 fő volt az ajánlat. Sikertült azonban elmünk a csatlakozást lezáró tárgyalásokon, hogy ez a 20-as képviselői létszám növekedni fog és végülis 24 képviselőt választottunk. Most ezek a számok már nagyon beszédes számok. Tulajdonképpen ezekből a számokból már levezethetjük azt a kérdést, hogy mitől is különleges ez az Európai Unió vagy ennek az elődszervezetei. Attól különleges, hogy olyan szerveződéssel, szervezettel állunk szemben, ami

sem ezt megelőzőleg, sem azóta nem létezett / létezik a világon. Egyszeri ránézésre azt mondhatnánk, hogy ez egy nemzetközi szervezet, és akkor úgy működik, mint általában egy nemzetközi szervezet. Ettől azonban sokkal bonyolultabb a helyzet. Tudniillik a nemzetközi szervezetekben általában jellemző, hogy az „egy állam egy szavazat” elve érvényesül, ez alól csak kivételek léteznek. Ilyen kivétel például, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsában a nagyhatalmaknak különleges jogosítványaik vannak, az ún. vétőjog jogosítványa. Ami különlegessé teszi az Európai Uniót a nemzetközi szervezetek körében és egyedülállóan különlegessé teszi, hogy teljesen más az Unió létrejöttének a jogalapja, teljesen más a jogalkotási, döntéshozatali mechanizmusa, és az egésznek a működési alapelve azon túlmenően, amire már utaltam, hogy a közösségi érdek érvényre juttatása mindenek előtt és mindenek fölött, hogy ehhez megtalálták a megfelelő jogi konstrukciót, azt a jogi konstrukciót, amelyik példátlan mindmáig a nemzetközi kapcsolatok történetében. Ez a jogi konstrukció pedig nem más, mint az ún. szupranacionális, magyarul: a nemzetek feletti döntéshozatali / jogalkotási mechanizmus. 1951-ben német-francia kezdeményezésre találták ki ezt a nemzetek feletti döntéshozatali jogot, amit úgy szoktak aposztrofálni mint a német-francia megbeszélést / kiegyezést, ez a tulajdonképpeni jogi strukturálódása, és az alapja. Annak érdekében tudniillik, hogy a több évtizedre, évszázadra visszanyúló francia-német viszálykodást a jövőre nézve lehetőség szerint egyszer és mindenkorra megszüntessék, szükséges volt, hogy az akkoriban legfontosabb katonai értelemben is vett stratégiai alapanyagok, nyersanyagok termelését, gyártását, forgalmazását kivonják a nemzeti hatáskorból. Létrehozták az Európai Szén- és Acélközösséget, és létrehoztak egy olyan szervezet, a Főhatóságot, amely ellenőrizte a Németországban, Franciaországban és a velük együtt alapító tagok területén (Olaszországban és a BENELUX államokban) a szén- és acéltermelést, forgalmazást. Ez a Főhatóság független (mágn)személyekből állt, nem kormányképviselőkből, amik teljhatalmú döntéssel rendelkeztek ebben a kérdéskörben. Tulajdonképpen a Szén- és Acélközösség működésének a sikere inspirálta ugyanezt a hat államot, hogy terjesszék ki együttműködéssel a gazdaság egészére, és ennek megfelelően hozták létre 1957-ben azt a bizonyos Római Szerződést (amit azóta is, nyugodtan nevezhetünk az Európai Közösség, az Európai Unió bibliájának). A Római Szerződés kiterjesztette ezt a szupranacionális együttműködést a gazdaság teljes szférájára és rögzítette az ún. 4 szabadság (árúk-, személyek-, szolgáltatások- és a tőke szabad mozgása). A Főhatóság szerepét az Európai Gazdasági Közösségnél a Bizottság tölti be, amely szintén magánszemélyekből, jelenleg 20 főből áll. De a szupranacionális döntés a jogalkotási mechanizmusnak a leglényegesebb eleme éppen az, amit a Tanácsnál láttunk, hogy ti. nem egyenértékű az egyes tagállamok szavazata. Tulajdonképpen a *szavazati súlyozás jelen pillanatban* mechanikus rend szerint működik még, de amint látjuk a Parlamentnél is és amit Nizzában elfogadtak, hogy a bővítés után majd hogy alakuljon, mutatja, hogy jobban közelítenek nemcsak ahhoz, hogy a nagyobb és a kisebb államok „szavazati értéke” kerüljön meghatározásra, hanem hogy az ténylegesen is közelítsen a lakosság létszámának arányához, azaz hogy hány lakosnak, hány szavazati jogú állampolgárnak a véleménye fejeződik ki a szavazatok súlyozásában. Ez a Parlamentnél már most is a lakossági arányokhoz igazodik, és ami abszolút új dologként jelentkezik, hogy az Európai Unió Tanácsában a szavazati súlyozás is ehhez fog igazodni és a nizzai döntések értelmében ezek egyike értelmében úgy kell meghatározni az érvényességhez szükséges szavazatok össz számát, összmennyiségét, hogy az Európai Unió tagállamai lakosságának a 62 %-át képviselje ahhoz, hogy érdemben döntés születhessen. Ez tehát a

szupranacionális döntési rendszer, és tulajdonképpen ez az, amitől sokan féltik Magyarország szuverenitását, Magyarország függetlenségét. Engedjenek meg egy igazából nem szakmai természetű, ha úgy tetszik nem tudományos értékű megjegyzést. Nem szabad ettől félnünk, hogy ez bármiben veszélyezteti a mi függetlenségünket, szuverenitásunkat. Több okból sem. Mindenekelőtt azért nem, mert ha ez valódi sérelmet jelentene a tagállamok, a tagállamok lakossága számára, nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért van az, hogy senki nem akar kilépni ebből a közösségből, ezzel szemben nagyon sokan szeretnének bekerülni ebbe a közösségbe, tudva azt, hogy ez milyen köztársaságokkal jár, ha úgy tetszik mennyiben korlátozza a szuverenitást. Mert korlátozza. Az biztos, hogy korlátozza. De ezek a korlátozások pontosan azért vannak, hogy egységesen hajthassák végre a közösségi érdekeket kifejező döntéseket, amelyekben megjelennek az egyes tagállamok érdekei is.

A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy a jogalkotás szempontjából a nemzetközi jog az állam saját joga (az ún. belső jog) és az Európai Unió joga hogyan viszonyulnak egymáshoz. Itt is érzékelhető, hogy az Európa jognak a szabályai - úgy is fogalmazhatjuk, hogy az Európa-jog forrásai különleges helyet foglalnak el a három különböző normarendszer között.

Létezik a klasszikus, a hagyományos nemzetközi jog, ami azt jelenti, hogy legalább kettő, vagy több „állam” együttes jogalkotásáról van szó. Az hogy az állam szót itt idézőjelbe tettem, ez azzal függ össze, hogy nem kizárólag államok köthetnek nemzetközi szerződéseket, vagy nem csupán két vagy több állam alkothat nemzetközi jogot, hanem például nemzetközi szervezetek is akár egymás közötti jogalkotással vagy nemzetközi szervezet és állam közötti jogalkotással. De a hagyományos nemzetközi jogi szabályokra, amelyek vagy nemzetközi szerződések formájában jelennek meg, vagy úgynevezett szokásjogi szabályok formájában, az jellemző, hogy az államok maguk döntenek el, hogy milyen módon fogják a szerződéses kötelezettségeiket, vagy a szokásjogi kötelezettségeiket a saját államukban alkalmazni, végrehajtani. Ez nagyfokú szabadságot, sőt szabadosságot is jelenthet az államok számára. A nemzetközi jog és az államok belüli, azaz a belső jog viszonyát tekintve ugyanis kétféle elmélet és ennek megfelelő gyakorlat létezik és működik a világban. Az egyik az úgynevezett dualista felfogás, amelyik azt mondja, hogy van egy nemzetközi jogrendszer, amit a nemzetközi jog szabályai töltenek ki, és van az államnak a saját belső jogi jogrendszere és ennek a két jogrendszernek vagy egyáltalán semmi, vagy legfeljebb minimális köze van egymáshoz. Ez azt jelenti a jogalkalmazás szempontjából, ami Magyarországon is a megoldás, hogy ahhoz, hogy egy nemzetközi jogszabályt alkalmazzon egy magyar jogalkalmazó, akár közigazgatási, akár bírói jogalkalmazó, ezt a nemzetközi jogszabályt át kell alakítani a magyar belső jog szabályává, azaz transzformálni kell, például azzal, hogy törvény „képeben” kihirdetjük és akkor a magyar jogalkalmazó ezt a törvényt fogja alkalmazni, de az ő számára maga a nemzetközi jogszabály nem közvetlen jogforrás (ezt nevezzük dualista-transzformációs praxisnak).

Az államok másik része azt vallja, hogy egyaránt a jogrendszer részének tekintik mind a nemzetközi jogszabályokat, mind pedig a belső jogi szabályokat, azok egyformán az állam saját jogrendszerének részét képezik. Azok az államok, amelyek ezt a doktrínát és az ennek megfelelő állami praxist ismerik el és alkalmazzák (ez az ún. monista-adopciós praxis), tipikusan azt mondják, hogy amennyiben a kettő között összeütközés lenne, akkor az elsőbbség a nemzetközi jog szabályát illeti. A belső jog, tehát az állam saját jogrendszere, amit saját maga alkot, tipikusan a törvény rendeletekre kell gondolnunk, ez annyit jelent, hogy az alkotmány által feljogosított jogalkotó szervek

meghozzák a törvényeket, a rendeleteket és ezek szubordinációs konstrukcióban, ami alá-fölrendeltségi viszonyt jelent, működnek minden más államtól függetlenül, mindenféle nemzetközi kötelezettségvállalástól függetlenül.

Nos az Európai Uniónak éppen az a sajátossága, hogy magán viseli, a nemzetközi jogi jellegű jogalkotás, illetve jogforrási jelleget is, és a belső jogi jellegű jogforrásokat és jogalkotási jelleget is. Az első mondataimban azt mondtam, hogy „az EU a jog Európája”: azt a jog hozta létre, a jog működteti és a jog biztosítja a működést és a szabályok betartását. Ez az ún. Európa-jog, vagy ha úgy tetszik az Európai Unió joga csak akkor tud működni, csak akkor tudja betölteni funkcióját, ha egyrészt létezik a szupranacionális döntéshozatali rendszer, másrészt annak a biztosítékát, hogy ezek a döntések alkalmazásra és végrehajtásra is kerüljenek, az adja meg, hogy az EU-jog nem engedi meg azt a választási lehetőséget az egyes tagállamoknak, ami a hagyományos nemzetközi jogszabályoknál szabad választási lehetőséget jelent, az ti. hogy kelle-e transzformálni a nemzetközi kötelezettséget az állam saját jogrendszerébe, vagy nem kell. Az Európa-jog szabályai szerint és az Unió működési mechanizmusa szerint ugyanis az ún. *másodlagos jogalkotás* tekintetében is, ami azért tekinthető vagy minősíthető belső jogi jellegű jogalkotásnak, döntéshozatalnak, mert itt már nem államok közötti konszenzusról van szó, hanem az alapító szerződések (Szén- és Acélközösség, Európai Gazdasági Közösség, Európai Atomenergia Közösség) és ezeknek a nagy módosító szerződések (az Egységes Európai Akta, a Maastrichti Szerződés, az Amszterdami Szerződés, a Nizzai Szerződés) által felhatalmazott EU szervek (Parlament, Tanács, Bizottság) által meghozott döntésekről.

Az alapszerződések természetüket tekintve ugyanolyan nemzetközi szerződések, mint bármilyen más nemzetközi szerződés, azzal, hogy az ezekben a szerződésekben foglalt kötelezettségek alól semmilyen körülmények között nem mentesülhet az állam, tehát ab ovo, amikor arról kell beszélni, hogy most a jogalkotásunk szenved-e csorbát, azzal a tudattal vállaljuk ezt, hogy igenis ezek köteleznek bennünket teljesen függetlenül attól, hogy ez mennyire szimpatikus valakinek vagy mennyire nem szimpatikus. Mert ezek az alapvető közösségi érdekeket fejezik ki. Arról van tehát szó, hogy akármelyik szisztema uralkodik is egy országban, nem engedhető meg, hogy arra hivatkozson például a dualista-transzformációs praxist valló Olaszország, hogy azért nem alkalmazza valamely közösségi jogszabályt, mert az olasz alkotmány értelmében (vagy pl. Magyarországon) az olasz bíró számára csak az a nemzetközi szerződés lesz jogforrás, jogszabály, amit transzformáltak az olasz jogba (a hatályos Magyar alkotmány szerinti Magyarországon is ez a helyzet, alkotmányunk idevágó rendelkezése (7. § (1) bek.) kísérteties hasonlóságot mutat az olasz alkotmány rendelkezésével). Ezt nem lehet megengedni, mert ha ezt megtehetné bármelyik tagállam, nemes egyszerűséggel alkotmányosság kérdésként kezelve bármikor kibújhatna a kötelezettségek teljesítése alól. Olaszország példáját említettem. Olaszországnak közel hat esztendőre volt szüksége, hogy tudomásul vegye ezt a tényt, ahhoz hogy tudomásul vegye, a Közösség Bíróságának (a sokat emlegetett luxemburgi bíróságnak) a döntésére volt szükség. Ez a bíróság az, amely öröködi a jogszabályok betartása, a törvényesség fölött, és e tekintetben a Bíróság nagyon határozott álláspontot képvisel minden ilyen kérdésben, és hozzáténném azt is, hogy ha a Bíróság döntését nem hajtaná végre valamelyik tagállam, nagyon kemény büntetéssel sújtaná. Természetesen nem büntetőjogi értelemben vett büntetéssel, hanem olyan szankcióval, ami tipikusan kemény pénzbírságot, pénzbüntetést jelent.

A másodlagos jogforrások különösen érdekesek. Ezek az alapító szerződések és ezeknek a módosításai (ma már az összes módosítással egységes szerkezetbe foglalva talál-

ható meg) az a bizonyos Római Szerződés, amely följogosítja az EU főszerveknél bemutatott (és a publicisztikát kritizáló megjegyzéseim apropóján is említett) Miniszteri Tanácsot, azaz a mostani hivatalos nevén az Európai Unió Tanácsát, a Bizottságot és az Európai Parlamentet, hogy a szerződésben meghatározott célok elérése, megvalósítása érdekében olyan döntéseket hozzanak, olyan jogszabályokat alkossanak, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az Európai Közösség alapszerződésében meghatározott célok megvalósulását biztosítsák. Ez azt jelenti, hogy pl. az Európai Unió Tanácsa rendeletet alkothat (vagy a Bizottság kezdeményezésére vagy attól függetlenül), azt a római szerződés pontosan meghatározza, hogy mikor, milyen mértékben kell együttműködni a jogalkotásnál döntéshozatalnál a Parlamenttel, illetőleg a Bizottsággal. Itt lesznek terminológiai problémáink. Ezzel számolni kell mindenkinek, jogászoknak és nem jogászoknak egyaránt. Hogy amikor tudjuk, hogy Magyarországon (és a kontinentális európai jogrendszerekben általában) a rendelet alacsonyabb rangú jogforrást jelent, mert a törvények alatt állnak. Ugyanakkor az Európai Unióban a Tanács, vagy Bizottság által kibocsátott rendelet éppen hogy a legmagasabb rangú jogszabály. Tehát ha a tagállamok belső jogszabályi jogforrási hierarchiáját vesszük alapul, akkor azt mondhatnánk, hogy az EU rendeletei a törvények fölött állnak.

Most egyébként az Európai Unió csatlakozással kapcsolatos alkotmánymódosításnál is fölvetődött az a kérdés, hogy az EU jog szabályai lehetnek-e az alkotmánnyal ellentétesek, vagy nem. Ezen lehet vitatkozni, egy dolog biztos: az tudniillik, hogy ezek a rendeletek közvetlenül beépülnek minden tagállam jogrendszerébe. Semmit nem kell a tagállamnak tenni annak érdekében, hogy a rendelet a saját jogrendszer részévé váljon, az alapvetően kötelező. Alapvetően kötelező az, hogy ezek a rendeletek közvetlenül hatályosulnak, nem kell sem transzformálni, sem külön kihirdetni, a közösség (idézéssel mondom: Magyar Közlönyében) tehát a hivatalos lapban megjelennek és innentől kezdve minden tagállamban hivatkozni lehet ezekre és közvetlenül alkalmazandók mindenféle jogvitában. Minden tagállamra, minden tagállamban és minden tagállamban minden természetes és jogi személyre közvetlenül hatályosak és kötelezőek. Tehát nem teheti meg egy magyar jogalkalmazó, hogy kérnem szépen nekem a magyar törvény mást mond ha van egy közösségi rendelet. Egy rendeletet alkalmazni kell minden tagállamban, amikor ténylegesen tagok leszünk jogi értelemben majdan Magyarországon is.

A másodlagos jogforrások közül egyet említenék még meg, nevezetesen az ún. *irányelveket*, amit sajnálatos módon az angol elnevezéséből magyarítva kezdtek el nagyon sokan használni: „direktíváknak” nevezik őket. Ezt nem helyes így használni, több okból sem: a „magyar fülnek” a direktívák mást jelentenek egyrészt, másrészt pedig valójában nem fejezi ki a direktíva azt a jogforrást, ami az valójában. Irányelvekről van szó, ami alatt azt kell érteni, hogy nem úgy működik mint a rendelet, hogy minden tagállamban, minden tagállamra, minden természetes jogi személyre, teljes egészében közvetlenül hatályos, hanem meghatározzák benne az elérendő célt, ami a közösségi érdeket kifejezi, és megadják a tagállamoknak azt a lehetőséget, hogy saját jogalkotásukkal döntsék el, hogy az elérendő közös célt, hogy tudják megvalósítani. Arra gondosan figyelnek egyébként a főszervek, a Bíróságtól kezdve a Bizottságig mindegyiket beleértve, hogy valóban alkalmasak legyenek ezek a belső jogi aktusok arra, hogy a közös elérendő cél megvalósuljon. Miután itt nagy játéklehetősége van a tagállamoknak, minden további nélkül lehetséges az is, hogy nem is kell minden tagállamra kiterjeszteni az irányelv hatályát, hanem csak azokra a tagállamokra, az ún. címzett tagállamokra, amelyeknek a hatá-

lyos jogalkotása hatályos jogrendszere nem alkalmas arra, hogy a közösségi cél megvalósuljon.

Egy-két rövid megjegyzést engedjenek még meg, egyik az ún. *jogharmonizáció* kérdése (ami valójában jogközelítést jelent). Ami egy permanens feladata az Európai Közösségnek, az Európai Uniónak, mert mindig jelentkeznek olyan új jogi szabályozást igénylő kérdések, szaknyelven szólva jogi tárgyak, amelyek közös szabályozást igényelnek. Legalább olyan mértékben, hogy ne legyen lényeges eltérés az azonos jogi tárgy tekintetében a különböző tagállamok szabályozása között. Ilyen irányelv - egy nagyon hétköznapi példával illusztrálva - hogy meghatározzák, hogy például az ásványolaj-termékeknek mekkora fogyasztási adót kell beépíteni a különböző kőolajszármazékokba.

És akkor itt nagyon részletes, pontos mellékletekkel alapítják meg, hogy pl. a 91-es oljhozatlan benzin, gázolaj, stb. eredete minimum mennyi fogyasztási adót be kell építeni. A tagállamokra bízza, hogy a minimum mértéket építik be vagy többet. De a minimumot kötelező beépíteni. Az is lehet, hogy az irányelv egy től - ig-ot határoz meg például, hogy minimum ennyi, maximum annyi. Mint például a mi fogalmaink szerint áfánál (a hozzáadott érték adónál), hogy a rendszer áfakulcs nem lehet kevesebb 15 %-nál és nem lehet több 25 %-nál. De a tagállamok eldöntik, hogy a 15 és 25 százaléok között hogy fogják megállapítani. Tehát nem szabad arra gondolni, hogy ez csak a csatlakozásra váró tizeknek, vagy akik még csatlakozásra várnak csak még nem jutottak el a csatlakozási tárgyalás befejezéséig, az ő házi feladatuk lett volna, hogy közelítsék, harmonizálják a saját jogrendszerük szabályait az Európai Közösség, az Európai Unió szabályaival.

Utolsó megjegyzésként nem akarva visszaélni figyelmükkel és türelmükkel, néhány szót a Konventről, amelyik az Unió jövőjéről szól. Ez a Konvent, ahol már a csatlakozásra váró országok képviselői is részt vesznek, mégpedig mind a kormány, mind pedig a parlament részéről (Magyarországot három személy képviseli), hogy alkotmányozó konvent. Ha egy államban lenne ilyen akkor nevezhetnénk alkotmányozó nemzetgyűlésnek, lényegében arról van szó, hogy az Unió jövőjéről döntsenek és az Unió alkotmányát előkészítsék. Magyarországot a kormányt a Külügyminisztérium integrációs és külgazdasági államtitkára képviseli, és a parlamentből egy-egy kormánypárti és ellenzéki képviselő vesz részt a konvent munkájában, amit egyébként Valéry Giscard d'Estaing vezetésével, elnökletével hívtak össze az elmúlt év tavaszán. Ebben a munkában amit a legizgalmasabb kérdésként lehet ebben a pillanatban kezelni az az, hogy milyen legyen az Unió jövőbeni „alkotmányjogi” berendezkedése, struktúrája, hogy egy föderáció irányába menjen-e el az EU azaz, egy föderatív államhoz hasonlítson, ahol vannak tagállamok és a tagállamok fölött egy szövetségi állam, vagy pedig, ami egy korábbi idea, hogy a régiók/nemzetek Európája és nem annyira egy föderatív államhoz hasonló berendezkedéssel működjön. Utóbbival kapcsolatban annyit említenék még meg és ezzel zárnam is a mondandómat, hogy ez a bizonyos föderatív Európa gondolat egyáltalán nem újkeletű, még akkor sem, ha a közelmúltig, tehát a konvent összehívásáig nem túl sokan gondoltak arra, hogy egy ilyen föderatív Európában is kellene gondolkodni, Churchill például 1946-ban a zürichi beszédében az Európai Egyesült Államokról beszélt, mint létrehozandó, megvalósítandó konstrukciónak, sőt, a két világháború között már a páneurópai mozgalom beindulásakor a Páneurópai Unió megteremtésekor Briand volt francia külügyminiszter és miniszterelnök is egy ilyen Európai Egyesült Államokban gondolkodott, tehát a régebbi elképzelések ismét előjöttek, és ennek a konventnek egyebek között az lesz egyik legfontosabb feladata, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon.

Bodnár László

Géntechnológia és genomika a növénynevelés szolgáltatásában

Szegedi lehetőségek

Évszázadokon át a délalföldi régió, valamint Szeged város gazdasági életében meghatározó szerepet játszott a növényekkel való foglalatosság. Mezőgazdasági kultúrák kivirágzását eredményezték a paprika- és bogyatermesztés hagyományai. Az őszibarack- és a homoki szőlőművelés szintén birtvet szerzett a délalföldi gazdáknak. Napjainkban is meghatározó jövedelemforrás a földi zöldségtermesztés. A gyakran kedvezőtlen talaj- és klímajelölételek mellett folytatott növénynevelés eredményessége sokban függ a fajták genetikailag meghatározott tulajdonságaitól. A növények nevelését szolgáló fajta-elölítés sikerei világbirt hoztak az itteni agrárkutatóknak. A Gabonatermesztési Kutató Kbt. és a jogelöl intézetek által nevelített napraforgó-, búza-, lenfajták vagy a kukoricabirtdek nemcsak gazdaságosságot megalapozó összetevői a növénytermesztésnek, hanem jelentős szellemi értéket megtestesítő termékek, melyek értékesítésére erős nemzetközi versenyben kerül sor mind idebirta, mind külföldön. Mint a növénynevelés eddigi egész története során, így mai tevékenységében is, a jó fajták létrehozásának zálogát jeleníti a legújabb növénybiológiai kutatások módszereinek és megközelítéseinél alkalmazása. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Biológiai Központjának (SZBK) megalapításával európai összehasonlításban is egyedülálló együttműködési lehetőségek nyitultak meg. Az SZBK-ban folyó szövettanészeti, sejtgenetikai, majd később a géntelölési és transzformációs kutatások az elmúlt három évtizedben több területen is összekapcsolódtak a nevelítési munkákkal. Sikertörténetek tekintetben az együttműködés a kukoricába történő génevelítés technológiájának közös kidolgozásában, amely közlemények megjelentetése mellett értékesített nemzetközi szabadalomhoz is vezetett. A Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program keretében megszervezett „Búzakonzorcium” munkájában a szegedi közreműködők köre kibővült a Szegedi Tudományegyetem Növényélettani Tanszékével és a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány Biotechnológiai Intézetével. A folyamatban lévő projektek kiemelt célja a búza környezeti alkalmazkodó képességének javítása, különös tekintettel a vízbiztosítási hatékonyság és a szárazságtűrés fokozására, valamint a betegség-ellenállás javítására. Ezekben a törekvésekben összefonódik a növénynevelítési, az élettani és a géntechnológiai tevékenység, amelyek lehetőségeit nagymértékben kiszélesíti a genomikai és bioinformatikai megközelítések felhasználása. Az alábbi elemzés bemutatja, hogy a géntelölés, illetve a genomika miként káphat szerepet a növénynevelésben.

A növénynevelés mint a láthatatlan gének manipulálásának művészete

A természet növényeink tulajdonságainak önző módon, emberi érdekek szerinti alakítása, nevelítése lényegében a gének számainak manipulálását jelenti. A fajta-elölítés mindennapi gyakorlatában a kívánt génekombinációk létrehozása, megtalálása azért bonyolult és igényel intuitív képességeket, mert a felszínen megjelenő tulajdonságok fenotípusos vizsgálatával csak közvetve tájékozódhatunk a gének jelenlétéről, működéséről mikéntjéről. Mint az 1. ábra példaként szemlélteti, ez a folyamat a búza esetében évezredekkel ezelőtől az alakor formák természetbe vételével elkezdődött. Spontán kereszteződések és a poliploidizáció vezettek a kenyérrütket adó gabona mai változatainak kialakulásához. A XIX. század közepétől a természetes evolúciós folyamatok még inkább háttérbe szorultak, hiszen a tudatos szelekció, később pedig a szülői növények megválasztása és keresztezése tette hatékonyabbá a búza géntelölésének célirányos befolyásolását. A növénynevelés sikerességét sokban szolgálta a genetikai, növényélettani és a kórtani kutatások eredményeinek felhasználása. Jól érzékelhető hatása volt a citológiai módszerek tökéletesítésének, amelyek lehetővé tették a kromoszómák számának meghatározását és a strukturális átrendeződésének kimutatását. A mesterséges poliploidizációra alapozott nevelítés

kiemelkedő eredményeket hozott például a cukorrépa termelésben. A gének hirtelen megváltozásai, mutációi nemcsak a természetes evolúció során játszanak szerepet, hanem a genetikai variabilitás fontos forrásai a nevelítési tenyésztésanyagok esetében is. A mutációk gyakoriságának besugárzással, vagy mutagén vegyületek felhasználásával történő megemlése durva és véletlenszerű beavatkozás, amely ennek ellenére eredményezheti hasznos géntípusok kialakulását.

Általános megfigyelés, hogy a természet növényeinkkel rokon, vadon élő fajok számos, agronómiai szempontból értékes génnel rendelkeznek. Különösen gazdag forrásai lehetnek betegségekkel vagy szélsőséges környezeti tényezőkkel (szárazság, fagy) szembeni rezisztenciát biztosító géneknek. Ezért a távoli keresztezések evolúciós korlátait a nevelítési találatosság folyamatosan próbálja megkerülni. A testi sejtekből izolált protoplasztok fuzionálásával létrehozott szomatikus hirtidek jelentősen kiszélesítették a nem rokon növények közötti géntelölés lehetőségeit. Mind a faj- és nemzetszereztetések, mind a sejtirtidizáció során a gének tízezrei véletlenszerűen rekombináálódnak, így csak utólag, a növények tulajdonságait értékelve lehet a kívánt géntelöléseket megtalálni és hasznosítani.

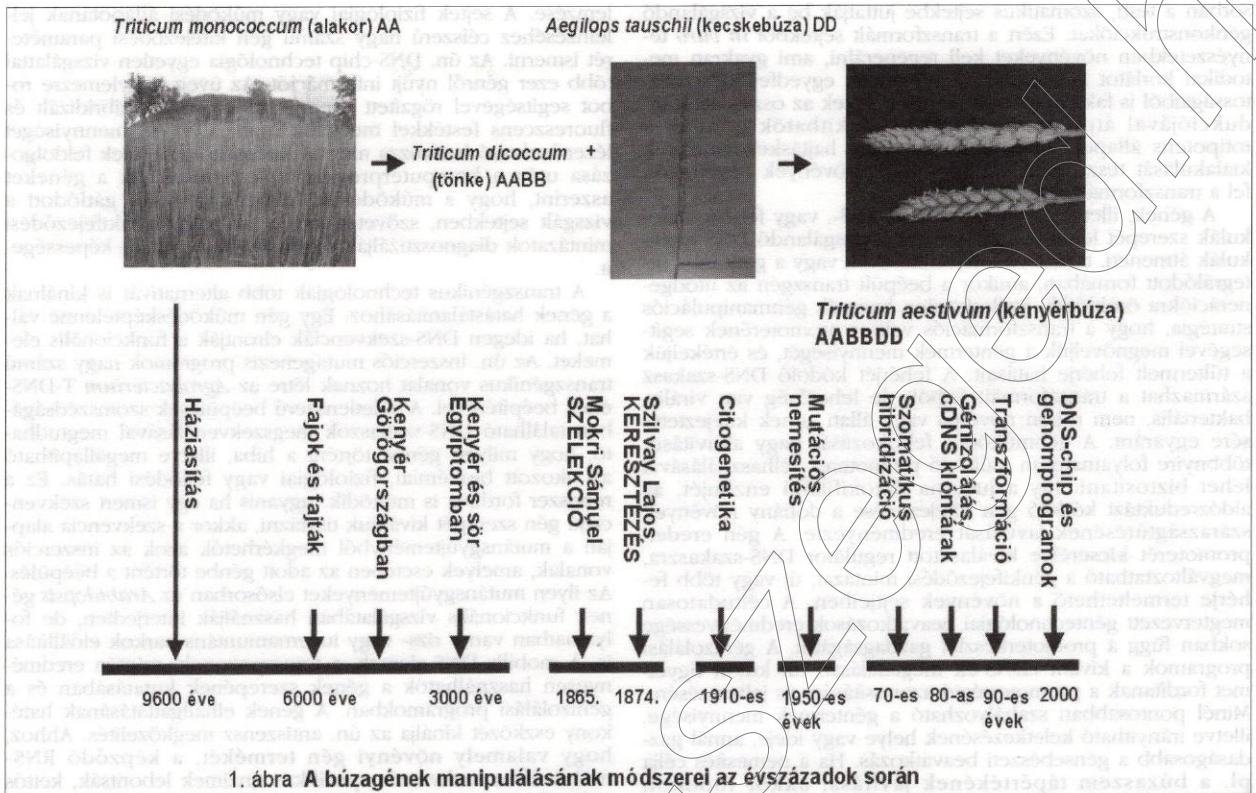
A géntelöléstől a funkcionális genomikáig

A rekombináns DNS módszerek kidolgozását követően a 80-as évek kezdetétől kézenfekvő volt a növényekből izolált DNS-minták tanulmányozása az új metodikák birtokában (3). Az élő szervezeten - és így a növények - tulajdonságainak nemzedékről-nemzedékre történő átvitelét, öröklődését a DNS-molekulák replikációjának eredményeként átmásolt információk utódokba kerülése biztosítja. A DNS nukleotidszerepdje által meghatározott funkcionális elemek alkotják a gént, amely egy adott tulajdonság kialakulásáért felelős. A géntelölés „kézzelfoghatóvá” teszi a géneket az által, hogy a restrikciós enzimekkel feldarabol DNS-szakaszok beépíthetők egy megköszorozó DNS-vektorba, és felszaporíthatók baktérium- vagy élesztősejtekben. Ezekből a genomikus géntárakból-többféle stratégiával kereshetők ki azok a baktérium- vagy élesztősejtek, amelyek a kívánt géneknek megfelelő DNS-darabot hordozzák. Gyakran alkalmazzák a már ismert DNS-szakasszal végzett hirtidizációt mint géntelölési módszert. A géntelölés azonosítása a nukleotidszerepdjének meg-

határozásával, a DNS megköszorozásával történik.

Számos egyedi géntelölési adatok alapján be lehet határozni a növényi géntelölés főbb funkcionális elemeit. Így a kódoló szakaszról képződő ún. mRNS-molekulák irányítják a fehérjék, enzimek szintézisét a sejtekben. Igen fontos szerepük van az ún. promoterrégióknak, melyek sajátos szekvenciainformációkkal rendelkeznek, és így irányítják a géntelölés szabályozott működését. Más géntelölési elemek a gyökérben, szárban vagy a virág szerveiben. Géntelölés sora kapcsolódhat be vagy ki a környezeti tényezők megváltozása esetén, mint például fényhatás, vízhiány, alacsony vagy magas hőmérséklet. Az mRNS felhasználásával szintetizált ún. cDNS-molekula populációk egy adott sejt- vagy szövettípus aktív géntelölését reprezentálják, és így fontos jellemzői az aktuális funkcionális vagy fiziológiai állapotnak. A növények különböző szöveteiből származó cDNS-bankok sokban segítik a géntelölési programokat. Beteg és egészséges, illetve stresszhatásnak kitett és kezeletlen növényi szövetekből származó cDNS-bankok klón-

1. ábra A búzagének manipulálásának módszerei az évszázadok során

jainak összevetése sok esetben elvezetett agronómiai értékekkel bíró gének azonosításához. A különböző eredetű cDNS-ekkel végzett differenciális hibridizáció mellett mind gyakrabban nagyszámú cDNS-klónt megszekvenálva ún. EST (Expressed Sequence Tag) adatbázisokat hoznak létre, amelyek megbízható alapot adnak az in silico végzett génválasztásokhoz.

A géntechnológia alapját jelentő műszeres módszerek tökéletesedése folytán lehetővé vált egyedi gének vizsgálatán túl a teljes genom génlománjának feltérképezése. A funkcionális genomika erős bioinformatikai támogatottsággal egyidejűleg több ezer gén szerepét kutatja. Az „Arabidopsis Genom Kezdeményezés 2000” eredményeként széles nemzetközi együttműködéssel valósult meg a lúdfű (*Arabidopsis thaliana*) DNS-ének megszekvenálása. A komputerprogramokkal végzett génpredikció szerint ez a gyomnövény - a növényi molekuláris biológiai kutatás *Drosophila*-ja - 25500 génnel rendelkezik. Érdekes megfigyelés, hogy a gének többsége két példányban található meg, és mintegy 11000 géncsalád ismerhető fel. A genomikai kutatásban az egyszerű, gabonafélék modellnövénye a rizs, amelynek mintegy 430 millió nukleotidból épül fel a genomja. Mind az „indica” típusú rizs szekvenálását végző pekingi intézet, mind a „japonica” típusú genomot szekvenáló Syngenta cég kutatói szerint a rizs hozzávetőlegesen 50000 génnel rendelkezik (Az Arabidopsis gének 36%-a, a rizs gének 20%-a esetében lehetett az INTERPRO vagy Gene Ontology programcsomagokkal a kódolt fehérje szerepét megjósolni. Növénynemesítési szempontból figyelmet érdemel, hogy közel 600 rizsgén kódolt betegségrezisztenciát biztosító fehérjét, amelyek az ún. apoptózis-rezisztencia doménnel rendelkeznek. Ezen túl 400 ún. R gén mutatható ki a rizsben. A rezisztenciagének termékei leucinban gazdag ismétlődéseket tartalmazó fehérjék. Érdekes

adat, hogy számos a virágzás idejét, illetve a virág fejlődést szabályozó *Arabidopsis* gén megfelelője megtalálható a rizs genomjában.

A növényi genomprogramok sikerességét nagymértékben elősegíti, hogy számos gazdasági növényünk (búza, kukorica, árpa, lucerna, borsó, szója) bevonásával folyamatosan bővítik a genetikai térképeken elhelyezett markerek körét. A részletes kromoszómaterképek elkészítésekor fenotípusos vagy élettani bélyegek génei mellett molekuláris markerek helyzetét is megállapítják. A kapcsoltság mértékét a rekombinációs gyakoriság alapján lehet megbecsülni. A molekuláris markerek széles választéka használható fel a géntérkép megszerkesztéséhez. Így a polimorfizmus a restrikciós enzimmel végzett hasításból származó DNS-fragmentek hosszában (RFLP) vagy specifikus primerekkel történt amplifikációs termékek méretében (AFLP) szolgálhat markerként. A növénynemesítő által javítandó tulajdonságok (terméshozam, minőség, tenyészidő, stb.) zöme több gén által befolyásolt mennyiségi bélyeg. Minden molekuláris marker, amely összefüggésbe hozható agronómiai értékű tulajdonságokkal, pl. betegség-ellenállósággal, szárazságtűréssel, terméskomponensekkel, jelentős megbízhatóságbeli és hatékonyságbeli javulást tesz lehetővé a szelekciós munkában. A fenotípus helyett a közvetlen genetikai alapok értékelhetők a környezeti tényezők zavaró hatásai nélkül. A molekuláris markerekre alapozott nemesítési gyakorlat mindinkább széleskörűen elterjed, hiszen a növények egzaktabb értékelésével a tulajdonságok javítása sikeresebbé válik. A molekuláris markerekre alapozott genetikai térképeken behatárolható a mutációt szenvedett gének helyei is. A térképezésen alapuló génizolálás számos esetben vezetett a gének klónozásához még a komplex genommal rendelkező fajok esetében is, mint a lucerna.

A transzgenikus növények nélkülözhetetlenek a gének szerepének kutatásában

Tradicionalisan egy ismeretlen gén szerepét csak közvetett információk alapján tudjuk megjósolni. Ha hiba, mutáció következik be a gén szerkezetében, akkor a megváltozott fenotípusos bélyegek árulkodhatnak a funkcióról. A keresztezésekkel származó új genkombinációk is megváltoztathatják a morfológiai, élettani sajátosságokat. Az izolált gének például cDNS-klónok birtokában teljesen új génkutatási stratégiák kidolgozására nyílt lehetőség, amelyek során a vizsgálandó gének működőképes formában visszaépíthetők a gazdanövény genomjába. A génbepítés műveletét transzformációnak, az *in vitro* rekombináns DNS módszerekkel megszerkesztett DNS-

molekulát transzgenének, és az új gént hordozó növényt transzgenikus növénynek nevezzük.

Napjainkra szinte minden gazdaságilag jelentős növény esetében hatékony transzformációs módszerek állnak rendelkezésre. Leggyakrabban a talajbaktérium, az *Agrobacterium* természetes géntviteli rendszerét kihasználva építenek be géneket a növényekbe. Ez a megközelítés sikeresen alkalmazható mind kétszikű, mind egyszikű fajok genösszetételének megváltoztatására. A parányi aranysejtszövetek rögzített DNS-molekulák belőhetőek a sejtekbe, és így biztosítható az idegen gén beépülése: A jelenlegi transzformációs módszerek első-

sorban a testi, szomatikus sejtekbe juttatják be a vizsgálandó génekstruktúrákat. Ezért a transzformált sejtekből *in vitro* tenyészetekben növényeket kell regenerálni, ami gyakran metodikai korlátot is jelenthet. A növények egyedfejlődési sajátosságai közül is fakadóan a differenciált sejtek az osztódások indukciójával átprogramozhatók, kialakíthatók bennük a totipotens állapot, amely embriók vagy hajtáskezdemények kialakulását teszi lehetővé. Így fertilis növények nevelhetők fel a transzformált testi sejtekből.

A gének, illetve az általuk kódolt RNS-, vagy fehérjemolekulák szerepét lehet tanulmányozni a vizsgálandó DNS-molekulák átmeneti, transziens kifejeztetésével, vagy a genomba integrálódott formában, amikor a beépült transzgen az utódgenerációra öröklődik. Széleskörűen használt génmanipulációs stratégia, hogy a transzformációs vektor promotérének segítségével megnöveljük a géntermék mennyiségét, és értékeljük a túltermelt fehérje hatását. A fehérjét kódoló DNS-szakasz származhat a transzformált fajtól, de lehetőség van vírus, bakteriális, nem rokon növényi vagy állati gének kifejeztetésére egyaránt. A génműködés felfokozását nagy aktivitású, többnyire folyamatosan működő promoterek felhasználásával lehet biztosítani. Így a lucerna detoxifikáló enzimjét, az aldózreduktázt kódoló gén kifejeztetése a dohány növények szárazságtűrésének javulását eredményezte. A gén eredeti promotéréit kicserélve kiválasztott regulátor DNS-szakaszra, megváltoztatható a génkifejeztési mintázat, új vagy több fehérje termelhető a növények sejteiben. A céltudatosan megtervezett géntechnológiai beavatkozások eredményessége sokban függ a promoterkészlet gazdagságától. A génizolációs programok a kívánt cDNS-ek megtalálásán túl külön figyelmet fordítanak a promoterrégió azonosítására és jellemzésére. Minél pontosabban szabályozható a géntermék mennyisége, illetve irányítható keletkezésének helye vagy ideje, annál gazdaságosabb a génebesztési beavatkozás. Ha a nemesítés célja pl. a búzaszem tápértékének javítása, akkor indokolt endospermium specifikus promoterral kifejeztetni a beépített gént. Igen nagy jelentősége van a szövet- vagy szerv függő kifejeztődést eredményező promotereknek. Intenzív kutatják az ún. indukálható promotereket, amely környezeti tényezők megváltozásakor (fagy, vagy hőhatás, vízhiány, kórokozók támadása) biztosítják a védekezéshez szükséges fehérjék szintézisét. Míg az ún. első generációs gyomirtó szer, vagy kártevő-rezisztens transzgenikus fajták többnyire folyamatos kifejeztődésű (konstitutív) promoterekkel készültek addig a jövőbeni termékek fejlesztésekor mérnöki precizitással tervezzük meg a génműködés szabályozottságát.

A kívánt promotor megtalálásához, a gének funkciójának tisztázásához elengedhetetlen a génkifejeztődés sokoldalú jel-

lemzése. A sejtek fiziológiai vagy működési állapotának jellemzéséhez célszerű nagy számú gén kifejeztődési paramétereit ismerni. Az ún. DNS-chip technológia egyetlen vizsgálattal több ezer génről nyújt információt. Az üveg tárgylemezre robot segítségével rögzített ezernyi génpórház hibridizált és fluoreszcens festékekkel megjelölt minta DNS-ek mennyiségét lézer leolvasó határozza meg. A fluoroszencia jelek feldolgozása után a komputerprogramok csoportosítják a géneket aszerint, hogy a működésük fokozódott, vagy gátolódott a vizsgált sejtekben, szövetekben. A komplex génkifejeztődési mintázatok diagnosztizálják a növény funkcionális képességét.

A transzgenikus technológiák több alternatívát is kínálnak a gének hatástalanításához. Egy gén működésképtelenné válik, ha idegen DNS-szekvenciák elromítják a funkcionális elemeket. Az ún. inszerció mutagenézis programok nagy számú transzgenikus vonalat hoznak létre az *Agrobacterium* T-DNS-ének beépítésével. A véletlenszerű beépülések szomszédságában található DNS-szakaszok megszekvenálásával megdugható, hogy milyen génbe történt a hiba, illetve megállapítható az okozott biokémiai, fiziológiai vagy fejlődési hatás. Ez a rendszer fordítva is működik, ugyanis ha egy ismert szekvenciájú gén szerepét kívánjuk tisztázni, akkor a szekvencia alapján a mutánsgyűjteményből megkereshetők azok az inszerció vonalak, amelyek esetében az adott génbe történt a beépülés. Az ilyen mutánsgyűjteményeket elsősorban az *Arabidopsis* gének funkcionális vizsgálatában használják kiterjedten, de folyamatban van a rizs- vagy lucernamutáns-parkok előállítása is. A mobilis DNS-elemek, a transzpozonok, szintén eredményesen használhatók a gének szerepének kutatásában és a génizolációs programokban. A gének elhallgattatásának hatékony eszköze a ún. antiszensz megközelítés. Ahhoz, hogy valamely növényi gén termékét, a képződő RNS-molekulákat szekvencia specifikus enzimek lebontsák, kettős szálú RNS-hibridek keletkezését kell biztosítani. Ilyen molekulaszerkezet kialakulhat úgy, ha a célgént egy újabb példányban, de megfordított formában építjük be a gazdagenomba. Így a transzgenről képződő RNS-molekulák hibridizálhatnak a belső gén termékeivel, ami azok degradációjához vezethet. Ez a géntechnológiai stratégia idegen DNS-szekvenciák felhasználása nélkül is jelentős és specifikus hatásokat tud létrehozni a transzgenikus növényekben. Az ún. interferáló RNS-molekulák megszintetizálhatók vírusvektorokkal vagy kémiai szintézis után bejuttathatók a növények sejtjeibe. A génszintű génfunkció vizsgálatok nagy kapacitású tesztrendszereket fejlesztenek ki kihasználva a génelhallgattatás jelenségét.

A géntechnológiával módosított, nemesített (GM) fajták térhódítása

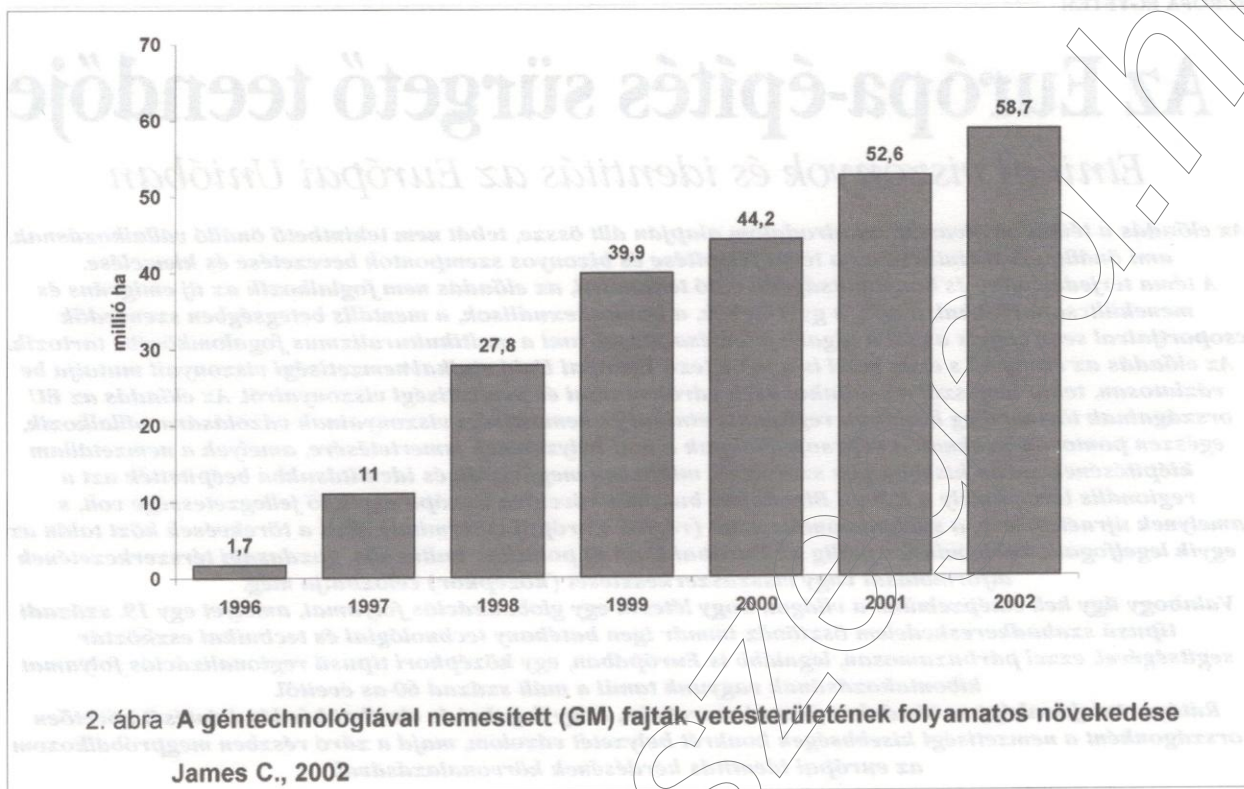
Az 1. ábra már felhívta a figyelmet arra, hogy az évszázadok folyamán a növénynemesítés eredményességét nagymértékben segítette az új genetikai módszerek és tudományos elméletek alkalmazása. Így teljesen indokolt, hogy az utóbbi évtizedek növénybiológiai kutatásain alapjaiban meghatározó géntechnológia szerves részévé váljék a fajta-előállító munkának. Soha nem látott szellemi és anyagi kapacitásokat fordítottak növényi gének izolálására, transzgenikus genotípusok előállítására. A genomszekvenálás eredményeként még intenzívebbé és hatékonyabbá váltak ezek a programok. Szinte nincs olyan növényi szerv, funkció, amivel kapcsolatba ne lenne folyamatban génizolációs és transzformációs kísérlet. Természetes és magától érthető, hogy ha a génbeépítés következményeként hasznos, új tulajdonságú növényeket sikerül előállítani, akkor azok növénynemesítési hasznosítását is megkíséreljük. A laboratóriumban létrehozott genotípusok első értékelését általában üvegházakban végzik. A javított tulajdonságokat mutató variánsok azután átkerülnek a növénynemesítő tenyészterületre, ahol még kiterjedtebb, szigorúbb minősítés történik, akár éveken keresztül is. A fajtabejelentésre érdemes vonalak, törzsek további vizsgálatát az állami fajtamínősítő rendszerben végzik, és külön szabályok alapján vizsgálják a transzgenikus fajtajelölteket. A transzgenikus technológia a növénynemesítés folyamatának kezdeti fázisában jut szerephez, elsősorban új génkombinációt jelentő alapanyagok előállításával.

Két rizsnövény keresztezésekor 50000 gén véletlenszerű rekombinációjával jön létre az új genotípus, amely számos nemkívánatos tulajdonságot is öröklöhet a szülőktől, ezért éveken át tartó visszakereszteszések és szelekciókra van szükség az optimális génkombinációval rendelkező növények megtalálásához. Az *in vitro* kialakított transzgen beépítésekor

egyetlen új genetikai elem kerül be a növény többi génjei közé. Ismert a felhasznált DNS szekvenciája, értékelhetők a kódolt fehérje várható tulajdonságai. A gyakorlatban több száz független transzformációs eseményt analizálnak, és kiválasztják azokat a transzgenikus termékeket, amelyek mellékhatások nélkül hordozzák a kívánt tulajdonságot. A forgalmazható termékké válást szükség esetén széles körű toxikológiai és allergiavizsgálatok is megelőzhetik. A transzgen a gazdanövény genomjába történt integrációja után mendeli szabályok szerint öröklődik, és ebben nem különbözik a befogadó faj saját génjeitől. A transzgenikus fajták használatával kapcsolatban gyakran megfogalmazódó aggodalom, hogy ezek a genotípusok kereszteződés esetén beszennyezhetik a vadon élő rokon fajok genállományát. Ez egy fontos ökológiai kérdés, ami azonban korántsem új keletű, hiszen pl. a lucernába vagy repcébe beépített transzgen mellett több tízezer másik lucerna- vagy repcegén is hasonló valószínűséggel átkerülhet a vad fajokba. Ha évszázadok során nem törődünk azzal a lehetőséggel, hogy a termesztett növények „nemesítik” majd a természetes populációkat, úgy a transzgenikus fajták használata sem jelent új helyzetet. Nem tapasztaljuk a gyomok nemesedését, inkább ellenkezőleg, elkényeztetett termesztett növényeinknek lenne szükségük a vad rokon fajok génjeire.

A nemzetközi szóhasználatot követve a géntechnológiával nemesített növényeket GMO (genetikailag módosított szervezet) rövidítéssel jelölik. Ez a megkülönböztetés szakmailag félrevezető, hiszen valamennyi termesztett növényünk, és így a belőlük származó élelmiszereink is genetikai módosítások sorozatának szüleményei, és ezért GMO termékek. Genetikai módosításnak kell tekintenünk a keresztezést, mutánsok előállítását vagy akár a poliploidizációt. Így a transzgenikus és a hagyományos fajták egyaránt génmanipulációkból származ-

nak. A GMO megjelölés nem a termék sajátosságait minősíti, hanem a fajta-előállítás során használt módszerek közül az egyik kiválasztott felhasználásáról tájékoztatja a fogyasztót. A géntechnológia mint nemesítési módszer ugyanolyan, ha nem nagyobb biztonsággal kivitelezhető, mint a többi növénygenetikai beavatkozás. Ezt igazolja a közel tízéves természet- és egészségügyi tapasztalat mialatt több, mint 230 millió hektáron természet- és egészségügyi vagy ökológiai katasztrófa nélkül. A 2. ábra adatai is megerősítik, hogy aligha ismert olyan, a mezőgazdaságot érintő technológiai forradalom, amely hasonló gyorsasággal terjedt volna el a világon. Az előnyök között elsőként említhető az olcsóbb és környezetkímélőbb növénytermesztési technológiák alkalmazhatósága. Betegségeknek és állati kör-

okozóknak ellenálló fajták használata sokban segítheti a biogazdálkodást. A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint a géntechnológiával nemesített, GMO növények természetesen 14%-kal csökkent a felhasznált rovarirtó szerek mennyisége. Nagyszámú kutatási eredményre alapozva állítható, hogy a fenntartható fejlődést biztosító mezőgazdasági gyakorlat megvalósításában a géntechnológiával nemesített növények használata meghatározó tényezőként jelenik meg. A DNS szerkezetének megfejtésétől a rekombináns DNS módszerek kidolgozásán át a funkcionális genomika nyújtotta információk felhasználásáig vezető kutató, fejlesztő tevékenység fontos és nélkülözhetetlen eszközöket szolgáltat egy környezet- és egészségbarát növénytermesztés számára.

A növénybiológiai kutatás és növénynemesítés szerepvállalása a Szeged-Biopolisz Élettudományi Konzorciumban

A Szeged-Biopolisz Élettudományi Konzorcium megalakítása tükrözi azt a felismerést, hogy egy város, egy régió versenyképessége, különösen a kibővített Európában nagymértékben függ attól, hogy mennyire eredményes a csúcstechnológiákra épülő ipar megteremtése. Szeged város jelenlegi szellemi kapacitásait alapul véve kézenfekvő, hogy az élettudományokra épüljön a kibontakozási stratégiák egyike. A város vezetése és az élettudományokkal foglalkozó intézmények vezetői egy konzorcium megszervezésével kívánták elősegíteni a korszerű bióipar kialakulását. Az élettudományi tevékenység sokféleségét figyelembe véve célszerű a genomikát, a géntechnológiát, valamint a bioinformatikát tekinteni annak a közös alapnak, amely a versenyképességet és a specifitást biztosíthatja a szegedi törekvéseknek. A korábbi sikeres együttműködések a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány Biotechnológiai Intézete, a Gabonatermesztési Kutató Kht., az SZBK intézetei és a SZTE Növényélettani Tanszék közreműködésével kedvező háttérrel nyújtanak a Konzorcium által megfogalmazott célok megvalósításához.

A növénytudományok területén elsődlegesen a GKKht. fajta-előállító tevékenységéhez kapcsolódó növényélettani, kórtani és genomikai K+F aktivitások hasznosítása vezetett hozzáadott szellemi értékkel javított termékek, a fajták értékesítéséhez. A rozsdá- és fuzárium-ellenállóságot hordozó tenyésztésanyagok felkutatása és a keresztezési programokban történő felhasználása hatékonyabb tehető molekuláris markerek segítségével. Évekre visszamenően, de különösen a tavalyi és az idei évben milliárd forintokban mérhető veszteséget okozott az aszály, illetve a vízellátottság kedvezőtlen ala-

kulása. A károk mérséklése érdekében különös figyelmet célszerű fordítani a gabonafélék vízhasznosító képességének és stressztűrésének fokozására. Az érzékeny és rezisztens genotípusok értékelésekor az élettani folyamatok jellemzőinek összehasonlítása elvezet a természetes védekezési mechanizmusok titkainak megismeréséhez. A kulcsszerepet játszó enzimek, fehérjék, anyagcsere-termékek szintéziséért felelős gének izolálása és jellemzése fontos lépés lehet az ellenállóság kialakításához a tenyésztésanyagok szélesebb körének felhasználásával. Támaszkodva a rizs genom szekvenálásából származó információkra, a DNS-chip vizsgálatokkal nyert génexpressziós adatokra hatékonyabbá tehető a gabonafélék adaptációs képességének javítása. A DNS szintjén kimutatható polimorfizmus regisztrálása új lehetőségeket kínál a biodiverzitás molekuláris jellemzésére és a környezetvédelmi értékek megőrzésére. A környezetbarát földművelési technológiák alkalmazásában jelentős szerepük van a levegő nitrogénjét hasznosító pillangós virágú növényeknek. A baktérium-növény szimbiózis folyamatának feltárása a genomprogramok következtében az utóbbi években felgyorsult. A növényi termékek kiemelt szerepet töltenek be az egészséget javító táplálkozásban. Nagy számú géntechnológiai stratégia kipróbálása folyik a világ vezető laboratóriumaiban. Új, originális elképzelések kísérletes ellenőrzésével lehet bekapcsolódni javított élelmiszerek létrehozásáért folytatott versenyben.

(A szerző ezúttal is kifejezi köszönetét Keczan Józsefnek és Czákó Zsuzsannának a kézirat elkészítéséhez nyújtott segítségéért.)

Dudits Dénes

Az Európa-építés sürgető teendője

Etnikai viszonyok és identitás az Európai Unióban

Az előadás a témában olvasott szakirodalom alapján állt össze, tehát nem tekintetbe önműlt vállalkozásnak, ami önállóan tekintetbe az a téma felépítése és bizonyos szempontok bevezetése és kiemelése.

A téma terjedelmére és bonyolultságára való tekintettel, az előadás nem foglalkozik az új emigráns és menekültcsoportokkal, a nők, a gyermekek, a homoszexuálisok, a mentális betegségben szenvedők csoportjaival sem; vagyis azzal a tágabb jelentésadással, ami a multikulturalizmus fogalomkörébe tartozik. Az előadás az európai, s ezen belül is a ma létező Európai Unió etnikai/nemzetiségi viszonyait mutatja be vázlatosan, tehát nem szól a csatlakozásra várók etnikai és nemzetiségi viszonyairól. Az előadás az EU országainak történetileg kialakult regionális etnikai és nemzetiségi viszonyainak vázolására vállalkozik, egészen pontosan azoknak a népcsoportoknak a mai helyzetének ismertetésére, amelyek a nemzetállam kiépítésének során kisebbségbe szorultak, miközben megőrizték és identitásukba beépítették azt a regionális teret, amely a Római Birodalom bukását követően Európa egyik fő jellegzetessége volt, s amelynek újraélesztése, a szubnacionális szint (régiók Európája) terminus alatt a törekvések közt talán az egyik legelfogadottabb, mindez pedig az Európai Unió új politikai, kulturális, gazdasági térszerkezetének átforgalmazását vagy visszaszerkesztését (középkor) célozhatja meg.

Valahogy úgy kell elképzelniünk a világot, hogy létezik egy globalizációs folyamat, amelyet egy 19. századi típusú szabadkereskedelem ösztönöz immár igen hatékony technológiai és technikai eszköztár segítségével, ezzel párhuzamosan, legalább is Európában, egy középkori típusú regionalizációs folyamat kibontakozásának vagyunk tanúi a múlt század 60-as éveitől.

Rátérve tulajdonképpen témánkra jelezni szeretném, hogy fogalmi és elméleti kérdést követően országanként a nemzetiségi kisebbségek konkrét helyzetét vázolom, majd a záró részben megpróbálkozom az európai identitás kérdésének körvonalazásával.

1.

Az Európai Unióban a kisebbségek térbeli és demográfiai jellemzők alapján csoportosítottak. Beszélhetünk: a) tömb-kisebbségről (itt a területi, a táji jelleg, a régió a meghatározó, ahol egészében érvényesíthető a szubsidiaritás elve); b) szórvány, vagyis területileg szétszórta kisebb közösségekről, csoportokról (mely esetben a közösségi personalizmus elve alkalmazható); c) a tömb és szórvány egyidejűségéről (ahol a szubsidiaritás és personalizmus elvét egyaránt lehet érvényesíteni).

Tekintettel hogy minket elsősorban a régiókban élő kisebbségek és szerveződések érdekelnek, a régió meghatározásában fogadjuk el az a definíciót ahogy azt az érintettek megfogalmazták. Vagyis a kisebbségek tapasztalata szerint a régió történelmi, politikai és kulturális egységet alkot, ahol kimutatható: a táji jellegzetesség, időben és térben a folytonosság, sorsközösség, a tér rendezésének viszonylagos sajátosságai, a szokások, a készségek, a mentalitások hasonlósága, az egyéni és közösségi ügyek rendezésének lokális módozatai, a szimbólumok és azok jelentésének ismertsége, a tapasztalatok intimitása, áthagyományozása, szorosabb kapcsolathálók történelmileg örökölt mintáinak átörökítése, a dolgok közelsége, az ismertség, otthonosság tapasztalása, a bennük való eligazodás tudása, a kommunikáció rejtett és nyilvános kódjai, a nyelv lokális jellege. (1999: Pászka, MDOC)

Ha a történelmi és szociológiai irodalom nézzük azt látjuk, hogy különbséget tesznek a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport között, a különbségételen tengelyben az identitás, az önazonosság áll. Hogy jobban megértsük, miről van szó, elsőként nézzük, hogy miként értelmezik a kisebbség fogalmát általában. A *kisebbség* olyan csoport, amely az állam népességének nagy részével szemben, számszerűleg kisebbségben, tehát nem uralkodó helyzetben van, s amelynek tagjai – az adott állam polgárai – etnikai, vallási vagy nyelvi jellegzetességei folytán különböznek a lakosság többségétől, illetve – legalább hallgatólagosan – olyan szolidaritás érzés jellemzi őket, amely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul. (Capotorti: MRG – Minority Rights Group) Ebből a meghatározásból következik, hogy a *nemzeti kisebbség* egy adott társadalom tagjainak azon csoportját jelöli, amely nem a többségi nemzettel azonosul, hanem egy olyan másik nemzettel, melynek van állama, és amellyel hosszú évszázadokon át egy politikai közösségben élt, amit a regionális, kontinentális, illetve világtörténelmi konfliktusok miatt veszített el; vagy nincs állama, de annak létrehozására törekszik. Ezzel szemben az *etnikai csoport* egy adott társadalmon belül azok csoportját jelöli, amely közös kulturális identitás (önazonosság) tudattal rendelkezik, ami megkülönbözteti a többségtől, vagy az adott társadalom más etnikai csoportjaitól.

Az etnikai csoportok további típusokba sorolhatók aszerint, hogy milyen központi érdek és érték mentén határozókat meg önmagukat. Ilyen értelemben beszélhetünk: kulturális etnikai csoportról, amely közös érték-készlettel, élményekkel, viselkedési jellemzőkkel, nyelvi sajátosságokkal rendelkezik; tagjai között, szervezeten cselekszenek célkitűzéseik (kulturális, etnikai intézményrendszerük fenntartása) érdekében, továbbadják szimbólumaikat, nyelvüket, hagyományukat a következő nemzedéknek, a sajátos kulturális örökség az önérték, mely a csoportidentifikáció forrása. De szólhatunk gazdasági etnikai csoportról is, melynek tagjai osztoznak a

csoportazonosságban, sorsa a csoport gazdasági jövőjéhez kötött, tagjai együttesen reagálnak mindarra, amiről úgy vélik, hogy befolyásolhatja gazdasági helyzetüket (ezért irányelveket, programokat dolgoznak ki), a csoporttag úgy érzi, hogy nem egyéni erőfeszítése, hanem a csoport gazdasági helyzete szilárdítja meg saját pozícióit. Létezik politikai etnikai csoport is, mikor a közös politikai érdeklődés, kölcsönös politikai függés érzete irányít, a csoport tagjai politikai kérdésekben kollektívan reagálnak (irányelvek, programok), fontos a csoport jelentőségének kiemelése, a politikai etnikai csoportok általában gazdaságiak is, mivel a politika és a gazdaság szorosan összefonódott a társadalmakban. Európában kevésbé ismert, de az antropológiai irodalomban számon tartják a főleg a nagy ázsiai, amerikai metropoliszokban jelen lévő csoportokat, a holisztikus etnikai csoportokat, melyek a különféle etnikai csoportok minden jellegzetességgel rendelkeznek, melyek az egyének nem szándékolat csoportosulásai, tagjai sorsukban kölcsönösen egymásra utaltak, közös identitásérzésű, viselkedési jellemzőik vannak, közösen reagálnak gazdasági és politikai kérdésekre, olyan programokat, irányelveket támogatnak, melyek kiemelik a csoport jelentőségüket. Továbbá létezik vallási és etnikai csoport-közösség, mely igen elterjedt, itt nem annyira a nyelv, inkább a vallás az identitás középértéke.

Az etnikai csoportok tipológiája lényegében az identitásról szól, arról a középértékről, amellyel a különböző csoportok valamilyen érték-érdek mentén önmagukat meghatározzák, egyútté tartozásukat számon tartják. Az etnikai identitás (önazonosság) tudat esetében, olyan csoporttal való azonosulásról van szó, amelyhez az egyén geneológiailag kötődik. Azonban látni kell azt is, hogy több generációs folytatatlanság az identitás megerősödéséhez nem feltétlenül szükséges. Itt a csoport mérete és az, hogy a társadalomban domináns vagy kisebbségi csoportként funkcionál-e, nem lényeges, az etnikai identitás megőrzésének egyedüli feltétele, hogy a csoportidentitás határai valamilyen formában fennmaradjanak, etnikailag heterogén társadalmakban az etnikai identitás határait helyezett túlzott mértékű nyomatok erősíti az egyes közösségek belső egységét, és hangsúlyozza a különböző etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok közötti különbségeket, megerősíti az etnikai határokat. Ez lehet az egyik oka az interetnikus konfliktusoknak. Ide kapcsolódik az *eticitás* fogalma, ami alatt azt értjük, amikor egy nép tagjai a közösnek tartott (nyelv, vallás, szokások, hagyomány, helyhez való kötődés) kulturális vonások mentén azonosítják önmagukat.

Az etnikai *identitás* tudat sajátos konkrét vagy absztrakt jelek (a nyelv, a faj vagy a vallás) köré szerveződik, kialakítja és megőrzi a kötődéseket és a határokat. Ezek a kulturális és fizikai jelek elsődlegesek, a szocializációs folyamat során ezekkel találkozik az egyén legkorábban. Az identitás-tudat alapja egyetlen elsődleges elem, vagy központi érték, ez a megkülönböztető jegy, erre épül és köré épül az etnikai közösség társadalmi érték- és önmeghatározási rendszere. Ez a központi érték az egyén egy adott közösséghez való tartozását jelöli (azonos központi értékkel rendelkező egyének úgy érzik, hogy sorsuk és céljaik közösök). Minden központi értéknek helyzeti és történelmileg meghatározott szerepe van (mindig megvan az esély arra, hogy az idők folyamán egy másik elem vá-

lik központivá; példaként említhetők a baszkok: esetükben kezdetben a faji jelleg hangsúlyozódott, újabban viszont a baszk nyelven van a hangsúly).

A kisebbség politikai gyakorlatban megkerülhetetlen a *nyelvpolitika* problematikája. Egy adott ország nyelvpolitikáját meghatározó tényező: az adott ország nyelvkultúrája, a kulturális és történelmi hagyomány, az országban élő etnolingvisztikai közösségek egymásról alkotott sztereotípiái, a nyelvről való gondolkodásmód, a nyelv, illetve a vallás történeti kapcsolatának körülményei. Ha a nyelv a központi érték egy adott országban, akkor, a nyelv szociokulturális, politikai kapacitása és a nyelvhasználatról szóló döntések politikai szerepe megnő, az állam megerősíti a domináns nyelvet beszélők társadalmi erejét, kielezi a többség és az etnikai-nemzeti kisebbségek közti különbségeket, a nyelvhasználatról szóló kérdések a politikai hatalom és az állami szféra kérdéseivé válnak, s ezzel a nyelvhasználatot szabályozó törvények hatalmi harcnak az eredményeit tükrözik. Tehát az mondhatjuk: egy ország nyelvpolitikája azon elvek és szabályok összessége, amelyek az állampolgárok nyelvi repertoárjának használatára vonatkoznak.

A nyelvpolitika különböző típusairól beszélhetünk. Implicit nyelvpolitika esetén a kisebbségek jogai nincsenek konkrét jogi dokumentumokban meghatározva, ezért ezek csak más dokumentumokból például az alkotmányból vezethetők le. Az explicit nyelvpolitika pontosan meghatározza az adott államban élő etnikai-nemzetiségi csoportok nyelvhasználati kapcsolatos jogait. A támogatást biztosító nyelvpolitika a választott nyelv vagy nyelvek használatát alkotmányos, adminisztratív és jogi eszközökkel biztosítja, meghatározza a nyelvhasználat körét, garantálja hozzá a szükséges anyagi eszközöket. A toleráns nyelvpolitika nem korlátozza a kisebbségi nyelvek használatát, de nem különít el anyagi eszközöket a kisebbségi nyelvek használatának biztosítására, s nem határozza meg a nyelvhasználat spektrumát. A kevert nyelvpolitika elsősorban a többségi nyelv használatát támogatja, de konkrét, törvények által meghatározott jogokat biztosít a kisebbségi nyelv használatára. Az egalitárius nyelvpolitika nem tesz különbséget a többség és a kisebbség által beszélt nyelv között, minden etnolingvisztikai csoport azonos nyelvi jogokkal rendelkezik, valamely beszélt nyelvet lehet használni a magánéletben és a hivatali ügyintézésben egyaránt. A jogi megszorításos nyelvpolitika esetében a választott nyelv használatát a társadalmi élet bizonyos területén, vagy egy meghatározott hatókörben teszik lehetővé.

Ezzel kapcsolatosan világosan látni kell, hogy különbség van személyi és területi jogok között. A személyi jogok alapján a nyelvhasználat a személy tartózkodási helyétől független az állami szervekkel való érintkezés esetén. A területi jogok estében a nyelvhasználat joga területi egységhez vagy bizonyos hatókörhöz kötött meghatározott területen belül. Azonban

az tapasztalható, hogy a nyelvi kérdéshez való viszony antinómikus: az állam, a domináns etnolingvisztikai közösség és a kisebbségben élő etnolingvisztikai közösségek érdekei eltérők illetve ellentétesek. Az etnikai-nemzetiségi közösség, amely anyanyelvével azonosítja identitását, arra törekszik, hogy nyelvének használata ne ütközzön akadályokba. Az állam túltérkei a nyelvi heterogenitást, „mások” nyelvének elsajátítását feleslegesnek tartja, estenként az aktív felejtést ösztönzi (pl. az észtek). Kétségtelen, a kétnyelvűség társadalmi jelenség, amely több nyelv együttélésének eredménye.

A *kétnyelvűség* kialakulását több tényező befolyásolja: A csoport migrációja, aminek oka gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, oktatási. Azonban – a közhiedelemtől eltérően – a kétnyelvű egyén megnevezés nem egy olyan személyre utal, aki két nyelven beszél, hanem arra a kisebbségi személyre, aki az államban használt második nyelvet a gyakorlati kommunikáció érdekében sajátítja el. Így nyelvhasználat az adott szituációtól függ. Ugyanakkor a nyelvek funkcionális szempontból kiegészítik egymást. Az EU-ban a leginkább népszerűsített nyelvpolitika a kétnyelvűsége törekvő. Am ritka, hogy mindkét közösség – többség és a kisebbség – kétnyelvűvé váljon. Általában a kétnyelvűség a kisebbségeknek fenntartott lehetőség, ugyanis a többség nem hajlik a kisebbség nyelvének megtanulására.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a kétnyelvűség kialakulását támogató nyelvpolitika hatékonyságát több tényező befolyásolja. Van eset, amikor a többség részéről pozitív hozzáállás, ez az additív kétnyelvűség, azaz két nyelv egymást kiegészítő oktatása és használata (pl. a finnországi szvéd kisebbség). A másik eset a diglossia, amikor az anyanyelvet kizárólag kisebbségi közösségekben belüli kommunikációra használják, míg a hivatalos nyelv a többségi nyelv, amelyet a hivatalokban és a társadalmi életben használnak. Van, ahol a nyelvi hegemonia hivatalosan támogatott, vagyis a választott nyelv, vagyis a többségi nyelv tökéletes elsajátítása feltétellel válik, itt nincs toleranciakészség az állam részéről a másik nyelv iránt. A nyelvi preferencia alapján az állam bizonyos egyéneket előtérbe helyez, megerősítve azok társadalmi dominanciáját, akik a hivatalos nyelvet anyanyelvként beszélik (ellenőrző hatalom, munkaerőpiac, presztízs).

Itt nem hágható figyelmen kívül, hogy az adott nyelvről és az adott nyelvet beszélő közösségekről milyen *sztereotípiák* alakultak ki, és ezek létezőt milyen tényezők alakítják. E tényezők közt említik – többek között – az illető nyelv történetét, a kodifikálás mértékét és idejét, a nyelv nemzetközi megítélését az adott időszakban (pl. státuszszimbólumot jelent-e használata), az interetnikus kapcsolatok alakulását, a hatalom és presztízs befolyását, az adott nyelvről alkotott elképzeléseket, regionális szolidaritást, tolerancia mértékét.

II.

Az elmondottak alapján az *Európai Unió államai a kisebbségi nyelvhasználat alapján* egy 1-5 fokozatú skálán helyezhetők el.

1. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, és más nyelveket nem ismernek el, csupán megtűrik (Franciaország, Portugália).
2. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, de a kisebbségek nyelvének törvényesen bizonyos jogokat biztosítanak (Olaszország, Ausztria, Németország).
3. Államok, amelyek egyetlen hivatalos nyelvvel rendelkeznek, de egyes autonóm régiókban hivatalos jelleggel biztosítanak kisebbségi nyelveknek is (Spanyolország).
4. Föderatív államok, amelyekben minden egyes régióknak más-más nyelve van (Belgium, Nagy-Britannia).
5. Államok, amelyek hivatalosan többnyelvűek a területük egészét illetően (Finnország).

A továbbiakban e skála mentén, ha vázlatosan is, de vizsgáljuk meg, az egyes államokban hogyan oldották meg, illetve milyen intézményes keretek között rendezték a nemzeti kisebbségek, illetve az etnikai csoportok helyzetét.

Elsőként nézzük *Franciaországot!* A legfőbb jellemző itt, hogy a helyi, regionális nyelvek, identitások szisztematikusan leromboltattak az elmúlt kétszáz esztendőben. Ellenhatásként vita alakult ki a regionális decentralizációról, melynek célja az új provinciák létrehozása a megyék helyett, az elképzelés azonban nem valósult meg. Az 1950-es évektől bizonyos politikai, gazdasági, kulturális decentralizáció hajtottak végre. Továbbra is a hivatalos nyelv: a francia (1958. évi alaptörvény). A kisebbségi nyelveket oktatják, újdonság a kétnyelvű helység és utca név, a helyi hírlvelek megjelenése (francia-breton, katalán pl. Perpignan városában). Az országban jelentős népcsoportok élnek: így például az elzásziak, a bretonok, a baszkok, a katalánok, a korzikaiak, az okcitanok (provanszálak). A Kisebbségi vagy Regionális Nyelvek Európai Chartáját Jospin 1999-ben aláírta, de Franciaországban a mai napig nem ratifikálták. Az 1984. évi decentralizáció nem etnikai alapon történt, a kialakított régiókat közvetlenül választott tanácsok irányítják, a prefektus szerepe szűkült, kizárólag törvényességi felügyelet a feladata. A régiók pénzügyileg a központi költségvetéstől függenek.

A breton népesség számát 2,5 millióra becsülik, azonban a breton nyelvet, amely kelta eredetű, ma már mintegy 500 ezren (1886-ban 1,3 millióan, 1974-ben 665 ezren) beszélik. Néhány iskolában tanítják a bretont, rendelkeznek breton nyelvű rádió és tévé műsorokkal. Ugyanakkor Bretánia nem rendelkezik autonómiával, viszonylag elmaradott régióknak számít.

Elzász-Lotaringia lakossága 1,5 millió, illetve 300-400 ezer, az *elzásziak* német-francia dialektusban beszélnek, népfőiskolákban használják ezt a dialektust, főleg irodalom és történelem oktatásban. Elzász-Lotaringia nem rendelkezik autonómiával, viszonylag elmaradott régió.

A *provanszál* nyelvet Dél-Franciaországban beszélik, főleg falusi családok magánérintkezésében. Itt sincs autonómia.

A *korzikaiak* száma 112 ezer: katolikus vallásúak, beszélt nyelvük az olasz nyelv toszkán dialektusa, azonban itt is a francia a hivatalos nyelv. A korzikai nyelvnek 1974 óta regionális nyelvi státusza van, lényegében népnyelv. A sziget 1970-től gazdaság szervezési régió, a harc nem annyira az autonómiáért folyik, hanem a régió státuszáért.

A *katalánok* 4000 négyzetkilométeren területen, főleg Pyrénées – Orientales megyében, 300 ezer főt számlálnak, nyelvüket nem ismerik el hivatalosan, az oktatásban is korlátozottan használják, így ma kb. 200 ezren beszélik a katalán nyelvet.

A baszkok főleg Labourd, Soule, Navarra megyében élnek mintegy 100 ezren, nyelvük nem elismert, ugyanakkor vannak helyi újságok, nyelv kurzusok.

A *burgundiaiak* Skandináviából, a Bornholm szigetről származnak, nyelvük eltűnt, hasonló a helyzet a *normandok* esetében is, akik szintén Skandináviából származnak.

Spanyolországban az 1978. évi alkotmány háromszintű közigazgatási-hatalmi szerkezetet teremtett: a helyi önkormányzatok, a provinciák, az Autonóm Községek együttműködését hozta létre. Főbb jellemzői: a regionalizált állam, ahol a spanyol (kasztíliai) a hivatalos nyelv, az egyes régiókban hivatalos a katalán, a gallego, az euskara és az aranéz (okcitan változata), noha csak 3800 beszélik. Etnikai-történeti alapon 17 Autonóm Község létezik. Az alkotmány az ország minden népét a spanyol nemzet fogalma alá vonja, felsorolja a nemzetiségképző jegyeket: így például: a sajátos kultúra, a hagyomány, a nyelv, az intézményrendszer, a szerves történelmi közösség (Navarra, Andalúcia, Kanár szigetek), ugyanakkor adós marad a nemzet és nemzetiség meghatározásával.

A teljes önkormányzatisággal rendelkező közösségek: Katalónia, Baszkföld, Galicia, Andalúcia, Valenciai Község, Kanári-szigetek, Navarra. Korlátozott önkormányzatok: Asturias, Aragónia, Cantabria, La Rioja, Baleári-szigetek, Castilla y León, Castilla La Mancha, Murcia, Extremadura, Madrid. Az alapcharta szerint a Comunidades Autonomas hatásköre, illetve funkciói: az önkormányzati intézmények megszervezése, a helyi szervek felállítás, a területi lakásproblémák, a közmunkák, vasutak irányítása, a közlekedési rendszer működtetése, a kikötők, a légi és vízi sportcélú létesítmények fenntartása, a gazdaság egészével összefüggő mezőgazdaság és állattenyésztés irányítása, a vízügyi öntözési létesítmények, csatornák

üzemeltetése, az erdőgazdálkodás, a természetvédelem, a belső vásárok rendezése, a nemzeti gazdaságpolitika keretében a gazdaságfejlesztés, az autonóm terület múzeumainak, könyvtárainak, konzervatóriumainak fenntartása, a közösség nyelve, kultúrája, az iskolarendszer, a turizmus, a sport, a szociális gondozás, az egészségügy; miközben a közösségi parlamentet megilleti az állam által kibocsátott normákkal kapcsolatos alkotmányossági vizsgálat kezdeményezése.

A spanyol a német-olasz modell sajátos keveréke. A törvényhozási tárgykörökön kívül az állam jogkörei megoszthatók az autonóm közösségekkel.

A legtöbb megosztott jogosítvánnyal 5 autonóm közösség – Andalúzia, Baszkföld, Galícia, Katalónia és Valencia – rendelkezik; ezek a régiók az ország legnagyobb gazdasági potenciáljai és a legnagyobb népességűek is. Pl. Baszkföldön 13 ezer euró az egy főre jutó GDP, ez a spanyol átlagnál 15%-kal nagyobb.

A *baszkok* az ún. Baszkföldön – Euskal-Herria élnek, a lakosság 2,2 millió, katolikusok, a beszélt nyelv a baszk, az euskara. Regionális autonómiával, parlamenttel, saját rendőrséggel, zászlóval rendelkeznek. A baszk nyelvet a közhivatalokban, az oktatásban használják.

A *galíciaiak* beszélt nyelve a gallego, ami kelta eredetű; a nép katolikus vallású, regionális autonómiával rendelkezik.

A *katalán* népesség 5,5 millió, a nyelv a spanyol mellett hivatalos a régióban, az autonóm régióban a katalán parlament által hozott törvények elsőbbséget élveznek a spanyollal, a központtal szemben. Virágzó, homogén közösséget alkotnak.

Dél-Spanyolországban él az EU egyik legnagyobb *cigány* közössége, számuk 745 ezerre becsült.

Olaszország etnikailag nagyon színes. Az állam főbb jellemzői: a nyelvi, kulturális kisebbségek államilag elismertek, támogatottak, (tutela delle minoranze linguistiche); a Kisebbségek és Régiók Európai Chartáját elfogadta, a cél a régi történelmi-nyelvi közösségek identitásának megőrzése; hivatalos nyelv az olasz, lokális szinten a kisebbségek nyelve, vagyis két- három nyelv használata, főleg magánéletben, esetenként az oktatásban, adminisztrációban; létezik rádió, tv, sajtó, számos kulturális, hagyományörző egyesület.

A régiók törvényei az állam preventív ellenőrzése alatt állnak, normaalkotási mellékszereplők, emiatt nincs tényleges törvényhozási és közigazgatási autonómia.

A *katalánok* száma 32 ezer, 18 ezren beszélik a katalán nyelvet, amely elismert kisebbségi nyelv Szardíniában és Alghero-L'Alguer autonóm régióban, azonban nem az adminisztráció nyelve. Kétnyelvű helységnévtáblák, helyi rádió, újságok léteznek katalán nyelven.

A *szárd* lakosság 1,7 millió, közülük 1 millió beszéli a neolatin dialektusú szárd nyelvet, amely elismert kisebbségi nyelv, a helyi adminisztrációban az olaszsal együtt használják, valamint a helységnévtáblákon, az iskolákban kísérletileg vezették be; autonóm régió.

A *görögök* Dél-Itáliában élnek, számuk 40 ezer, latin abc-t használnak, elismert kisebbségi nyelv, amit helységnevek, rádió, és újságok is jeleznek. (Calabriában romaiconak Pugliában griconak hívják őket.)

A *németek* 270 ezren vannak, státuszukat az 1972-ben kötött olasz-osztrák egyezmény szabályozza. Területileg Dél-Tirolban élnek, egy sor regionális normatíva szabályozza autonómiájukat. Dél-Tirolban kötelező a német nyelv használata az oktatás minden szintjén, az írott és audiovizuális médiában, a vallási életben, az intézményekben. Az adó, a külügyek, a honvédelem kivételével szabad kezet kaptak, a német nyelv egyenrangú az olaszsal.

A *ladinok* főleg Bolzano, Trento, Belluno megyében élnek, az olasz belügyi adatok szerint 55 ezer fős népcsoport. A ladin nyelvet egy 1999-es adat szerint 482 személy beszéli. Ugyanakkor az olasz, német mellett elismert nyelv a közéletben, sőt, tudományos, kulturális intézmények művelik.

A *ligurok* az 1976-os adat szerint 1,9 millióan voltak; ókori nép, melynek csoportjai főleg Genova megyében, Szardínia-szigetén élnek, az 1970-es évektől tapasztalható szeparatista törekvések.

A *früliak* 1964-től élnek autonóm régióban, amely magába foglalja Friuli-Venteia Giulia, Udine, Gorzia, Pordenone megyét. A früliak lélekszáma 715 ezer, ebből 526 ezer beszéli a nyelvet, amely az 1996.15. számú törvény alapján használt nyelv az oktatásban, a regionális törvényhozásban, a közigazgatásban, bilingv formában hivatalos az olasz mellett, egyetlen kisebbségi nyelv, amelyre lefordították a Bibliát. Az Udine-i Egyetem ápolja a nyelvi és kulturális hagyományokat.

Olaszország sokszínű etnikai palettáján még számon tartanak 2181 horvátot (Campobasso megye), 52 ezer *szlovént* (Venzia Giulia, Trieszt, Gorizia, Alto Adige megyében, ahol kulturális, gazdasági szervezeteik vannak, illetve szlovén rádió, tévé, sajtó; Triesztben bilingv formában hivatalos az olasz nyelvvel. Továbbá az olasz állam területén él kb. 98 ezer *albán* (apërësh), nyelvük a ghebo és toscó dialektus, elismert kisebbségi nyelv Catanzaro, Crotoné, Cosenza megyében. A *provanszál-francia* kisebbség száma 70 ezer, s mintegy 20 ezer beszéli a francia okcitan dialektusát főleg Valle d'Aosta, Torino, Sangone megyében. Mintegy 178 ezer *okcitan* tartanak nyilván, közülük a középkori trubadurok nyelvét mintegy 3 ezren beszélik főleg Piemontban. Elismert lokális kisebbségi nyelv.

A *szicíliaiak* 1948 óta regionális autonómiában élnek, az írott és a beszélt nyelv különbözik, az irodalmi nyelv az olasz. Lélekszámuk 4,6 millió.

Az olaszországi *cigányok* kb. 130 ezren vannak, *cimberek* lélekszáma 2230 (1992), a déli gallorómaiak pedig 340.

Belgium legfontosabb jellemzője, hogy maga az állam négy nyelvi te-

rületből áll, amelyből három egy nyelvű, egy két nyelvű. A három nyelvi közösség (flamand, vallon, német), a három földrajzi - gazdasági régió (flamand, vallon, brüsseli) alapján föderációs - három régiós megoldás alakítottak ki. Ahol közös a honvédelem, részben a külpolitika, és a pénznem. Az állam hatásköre inkább makrogazdasági (hatóköre kiterjed például az ár-, a verseny-, a jövedelempolitikára, a társadalombiztosításra). Az etnoregiók hatáskörébe utalt a regionális gazdaságfejlesztés és politika, a hitelpolitika, a külkereskedelem, a mezőgazdaság támogatása, a természeti erőforrások hasznosítása, az energia politika regionális tényezői, a közmunkák, a szállítás, a regionális foglalkoztatás, a kereskedelempolitika, a tudományos K+F, a lakáspolitika, a külkapcsolatok szervezése, a településfejlesztés, a helyi önkormányzatok (megyei, városok, falvak) felügyelete.

A *flamandok* lélekszáma 5,5 millió, katolikus vallásúak, holland dialektusban beszélnek, tág értelemben vett autonóm régió.

A *vallon* népesség száma 4 millió, katolikus, a beszélt nyelv a vallon, vagyis a francia nyelv egy dialektusa, autonóm régió.

A *németek* száma 100 ezer, nyelvük német dialektus, nyelvi régiót és kulturális közösséget alkotnak.

A Brüsszel-Brüsszel régió két nyelvű, flamand-vallon és területi gazdasági egységet alkot. A flamand, a vallon, vagy a brüsseli régió teljes jogi, politikai és közigazgatási autonómiával rendelkezik. Rendelletei a központi állam törvényeivel egyenértékűek, normahierarchia nincs. A régiók közötti konfliktusok megoldására hozták létre a konzultatív bizottságot és a döntőbírósgát.

Ha Franciaország a felállított skála egyik szélső, negatív pólusa, akkor Finnország pozitív értelemben a másik szélső pólus.

A *svéd* kisebbség az Aland-szigeteken él, svéd közösséget alkot, számuk 21700, protestáns vallású. Finnországban a *finn* nyelv mellett a svéd is hivatalos nyelv - minden szinten. A svéd jelleg megőrzését szolgálja a nyelv, az oktatás, a regionális állampolgárság, a földvásárlás, például amely 5 éves állampolgársághoz kötött. Az Aland szigetek autonóm tartomány, rendelkezik 27 tagú parlamenttel, kománnyal (a tartományi végrehajtó tanács 7 tagú). A tartományi parlament dönt az oktatás, a választási szabály, az adózás, a lakásügyek, a mezőgazdaság, a halászat, az egészségügy, a kórházi ellátás kérdéseiben.

Németországi kisebbség a *vendek*, számuk 70 ezer, nyelvük a szorb, főleg Brandenburg tartományban és Szászországban élnek. Kulturális egyetemes 1912-ben alapították, az NDK 1948-ban, alkotmányban garantálta a szorb kisebbség jogait, amit 1992-ben, a német egyesülést követően megerősítettek. A németországi *dánok* száma 60-70 ezer, Schleswig-Holstein tartományban élnek, jogaikat az 1954-es német-dán egyezmény szabályozta, ennek értelmében három hely biztosított számukra a tartományi parlamentben.

Bajorország (1946) és Szászország (1990) úgynevezett Freistadt, azaz szabad szövetségi állam. Bajorországban élnek főleg Nürberg környékén a *frankok*, nincsenek kisebbségi jogaik, bizonyos adminisztratív önállóságra való törekvés tapasztalható részükről Münchennel szemben.

Németországban élnek az *északi friztek*, számuk 60 ezer, a fríz nyelvet kb. 10 ezren beszélik, nem számítanak kisebbségnek. Dániában főleg Saterland tartományban *keleti friztek* élnek, számuk mintegy 11 ezer fő. A friztek, többsége, a *nyugati friztek* Hollandiában élnek (6 szigeten), számuk 550 ezer, a fríz nyelvet itt 400 ezren beszélik, Frislandon kívül pedig még 300 ezren. A fríz nyelv az angolhoz hasonlít. Frízföld *Hollandia* 11. tartománya, ahol a fríz nyelv az általános iskolában kötelező, s részben a tartományi tanácsban is. A Dániához tartozó Feröer (Foroyar) szigetek lakóinak száma 45750, vallásuk lutheránus, beszélt nyelvük a *forójskt*, 1948-tól rendelkeznek önkormányzattal, 1975-től parlamenttel. A nyelvük egyenrangú és hivatalos a dán nyelvvel, amelynek tanulása kötelező. Energikus, öntudatos, erős identitású etnikum.

Ausztriában jelentősebb etnikai csoportot alkotnak a *horvátok*, számuk 26 ezer, ebből Burgenlandban 18 ezer él, beszélt nyelvük horvát dialektus, ez főleg a magánélethez nyelve. A *szlovénok* (windisch) főleg Karintia tartományban élnek, ahol 1972 óta két nyelvű helységnévtáblák vannak, a korábbi közös oktatást 1987-ben felváltotta az elkülönült szlovén oktatás. A *magyarok* főleg Burgenlandban élnek, számuk 20 ezer, a nyelv a magánéletben használt, vannak helységnévtáblák, ugyanakkor Bécsben még számon tartanak egy 15 ezer fős magyar közösséget, valamint Alsó-Ausztriában *csehek* és *szlovákokat*.

Észak - Európa őslakos kisebbsége a *számik* vagy a lappok. (Ez utóbbinak pejoratív kicsengése van, így nem is használják a lapp megnevezést.) Számuk mintegy 60 ezer, négy országban élnek. A legnagyobb számi közösség *Norvégiában* él, mintegy 40 ezer. Nyelvük finn-ugor, szervezeteik - amely gazdasági, társadalmi, kulturális, nevelési és ökológiai teendőket is ellát - a Norvég Rénsszarvasteenésztek Konföderációja. A norvégiai számiknak 1987 óta parlamentjük van, 1971-ben alakult meg a Norvég Kulturális Tanács, amelynek feladata a számi irodalom ápolása és publikálása. *Svédországban* 15 ezer számi él, szervezeteik a Svéd Számi Konföderáció. *Finnországban* a számik száma 4 ezer, 1976 óta 20 tagú parlamenttel rendelkeznek, amelyet négy évenként választanak. (Országban - noha nem tartozik a témánkhoz, mégis meg kell említeni, hogy - itt 1500-2000 számi él, ők tenyésztik a szelíd rénszarvas 77%-át, a csernobili katasztrófa az állományt nagyon megsejtelte, pillanatnyilag a dekollektivizálás van folyamatban és a visszatérés a hagyományos számi életformához.) A számi nép, tehát mind a négy országból, 1975 óta tagja az Őslakó Népek Világtanácsának (WCIO).

Nagy-Britanniában a skótok (az alföldi, felföldi és a szigetlakó skótok) egészen nemzetet alkotnak, tehát nem kisebbség. Skóciában azonban

van egy 80 ezer lélekszámú kisebbség, amely *gael (kelta)* nyelvet beszél, bázisuk a Szabad Presbiteriánus Egyház. A *walesiek* (Kymri, cymm) száma 2645000, a walesi nyelvet mintegy 503 ezren beszélik, az 1967-es nyelvtörvény értelmében Walesben a walesi nyelv az angol nyelvvel egyenértékű a közigazgatásban, a tartomány nem rendelkezik autonómiával, de nincs is ilyen törekvés. Észak-Írország (6 megye) lakossága nagyobbik része protestáns (1067500) a kisebbik része katolikus (414500), nyelve a gael (kelta), 1956-ban mindössze 12 ezren beszélték ezt az ősi nyelvet. Noha a gael nyelv az angol mellett hivatalos (kötelező tantárgy az iskolákban). Mégis versélyben van, ugyanis például az autonómiával rendelkező országgréz parlamentjében mindennapos jelenség, hogy a felszólaló gael nyelven kezdi beszédét, de nyomban átvált angol nyelvre. Az Egyesült

Királyságon belül a Man szigetek érdekes színfoltot képvisel, lakói *skanđináv* eredetűek, parlamentjüket a Kulcsok Házának nevezik, autonómiával, saját adózási rendszerrel bír. Ami közös a központtal, az a külpolitika és a honvédelem. Érdekeség képen említem meg, hogy a brit-szigeteken még létezett egy kisebbség, amely comwall nyelvet beszélt, igaz, utóljára 1802-ben egy hölgy.

Ha számszerűsítjük az *Európa Unióban* élő ősi kisebbséget, természetesen a teljesség igénye nélkül, akkor úgy nagyjából 40 *nemzetiséget számolunk össze*, ezzel szemben a *tagjelölt országokban*, vagyis a csatlakozás előtt álló országokban ez a szám mindössze 27. S ebben az összehasonlításban úgy tűnik, hogy az EU nyugati felében a nemzetiségi paletta sokkal színesebb, mint a keleti fertályon.

III.

Előadásom harmadik és egyben utolsó része, mint azt már bevezetőben is jeleztem, az *európai identitás* problémája.

A globalizáció a mai világban az egyik legfontosabb jelenség és folyamat, amely a nemzetiségi identitások számára kihívást jelent. A globalizáció fogalma alatt az egész világra kiterjedő folyamatok összességét értjük, amelyek áthatolnak a nemzeti határokon, új tér-idő kombinációkba integrálják és kötik össze a közösségeket és az egyéb szerveződéseket, így a világot a valóságban és a tapasztalhatban is összefüggővé teszik. Ez eltávolodást jelent a társadalom klasszikus szociológiai elképzelésétől, vagyis az egyfajta stabil, rögzített rendszertől, ehelyett az időben és térben elrendeződő társadalmi életre utal, amelyben a távolságok és időskálák összesűrűsödnek. Ami a globalizáció identitásra tett hatását illeti, itt többféle folyamattal számolnak (1992. Stuart Hall): a nemzeti identitások szétmállanak a kulturális homogenizáció és a globális posztmodern következtében; vagy: a nemzeti és más helyi partikuláris identitások megerősödnek a globalizációval való szembenállás hatásaként, nemzeti identitások gyengülnek, de új, hibrid identitások veszik át a helyüket.

Ugyanakkor, látni kell, hogy minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el, vannak jellemző tájai, helyei, otthonai, van hazája (heimat); ugyanígy időbeli helyei, feltalált hagyományai, melyek összefűtik a múltat és a jelenet; eredetmítoszai, melyek visszavetítik a jelenet a múltba; vannak narratívái, melyek az egyént a nagyobb közösség és a nemzet történelmi eseményeihez kapcsolják. A tér rögzített, ott vannak gyökereink, azonban ezt a teret egy pillanat alatt át lehet szelni (repülőgéppel, e-mail-lel, fax-szal, vagy műholddal), így semmisíti meg az idő a teret.

A nemzeti identitásokat életben tartják a törvényes és állampolgári jogok, de a helyi, regionális és közösségi identitások ennél nagyobb jelentőségre tesznek szert. Az etnikai kisebbség-enklávéknak kialakulása az EU nemzetállamain belül a nemzeti kultúrák és a nemzeti identitások pluralizációjához vezetett, ami a helyi identitások megerősödését eredményezte. A folyamat az idő és tér összesűrűsödésének logikáján belül megy végbe.

Am a globalizáció egyenlőtlen folyamat, megvan a maga hatalmi geometriája, így – noha a jövőben is számítani lehet arra, hogy bizonyos oldalait tekintve Európa rányomja mintáját a globalizációra, mégis – a tér-idő további sűrűsödése relativizálni fogja az identitásokat.

Sommásan azt mondhatom, hogy egyelőre az EU-t nem igen lehet megérteni történelmi közösségeinek ismerete nélkül, vagyis tudni kell, e közösségek hol élnek, miben különböznek szomszédaiktól, hogyan állapítják meg azonoságukat a közös tagjai, hogyan illeszkednek be az EU-ba.

A fenti vázlatos ismertetés csupán arra kívánt rámutatni, hogy az EU-t alkotó államokon belül sajátos azonosságokkal rendelkező etnikai-nemzetiségi csoportok vannak. Tehát az identitás sokrétű: egy és ugyanaz a csoport egyszerre azonosulhat egy szűkebb és egy tágabb közösséggel, például egyszerre vallhatja magát katalának és spanyolnak. Az identitás tanulmányozása nem egzakt tudomány, csoportonként változik. Jelenleg nyilvánvaló annak a kérdésnek a jelentősége, hogy létezik-e „európai identitás” vagyis ennek olyan szintje, amelybe azt itt említett csoportok elhelyezkedhetnek.

A Római Birodalom bukása óta Európában még nem történt meg, hogy ennyi, eddig kevésbé ismert nép bukkanjon fel hírtelében. Új mintákba való rendeződés tanúi vagyunk, új kifejezések jelentek meg, így például: „népek Európája”, „régión Európája”, „történelmi közösségek Európája”. Ezek olyan csoportnevek, amelyeket korábban a néprajztudósok ismertek, mára viszont politikai viták kulcsszavaivá váltak.

A történelmi azonosságok újájjelődése, úgy tűnik, megfordítja a korábbi beolvadási törekvéseket. Ugyanis minél több történelmi identitást fenyeget az elhasználgadás, az asszimiláció kísérete, a homogenizáció, a konvergencia annál jobban virágzik. A spanyol Felipe Fernández-Armesto szerint: „Akár összedől, akár felépül Európa – a téglák mindenképpen látszanak. A jövő bármiképpen alakul, akár valamiféle föderatív szuper-Európa jön létre, akár valamiféle bonyolult, kusza Bantuszán-világ, akár a régi államrendnek a válságban újrakövöcsölt, módosított formája, a jövő mindenképpen Európa népeiből épül fel.” Tehát a „népek” Európa „építőanyaga”.

Sztrabón úgy látta, hogy „Európát a formák változatossága és a természet adta csodálatos sajátosságai alkalmassá teszik kiváló emberek és kitűnő kormányzatok megszületésére.”

Ma, amikor az európai identitás felépítése még elvégzendő feladat, nehéz megmondani, mit jelent „európainak” lenni, miben is áll az európai identitás, miről lehet felismerni, mi az a közép érték, amely axiomatikusán megjeleníti és értelmezhető teszi az európaiságot. Persze kisajátításuk már

voltak és vannak: Európa = Nyugat-Európa, majd Európai Közösség, ma Európai Unió.

A kérdés, tehát itt az, hogy mire lehetne alapozni az európai identitást? A válasz megfogalmazásának kiindulópontjára, összetettségére néhány példa.

a) *Európa kontinens*: Földrajzi értelemben Ázsia csipkés szélű kiszöge-lése, nem különálló, mint a többi földrész, Ázsiától semmi sem választja el. Vagyis Európa mint földrész nem képezheti az európai identitás alap-ját, csupán a hagyomány okán jöhet számításba.

b) *Európai faj*: Kijelenthetjük, hogy fajtisztaság nincs. Európa sajátossá-ga az indoeurópai népek túlsúlya, azonban a különböző vércsoportkuta-tások s ezek eredményeinek egyenetlen megoszlása értéktelené teszi az effajta osztályozásokat. Tehát a fajra mint biológiai tényezőre nem alapoz-ható az európai identitás.

c) *Európai örökség*: Európa országait régen meggyökerezett népek lak-ják, a mikrokultúrák rendkívül sokszínűsége jellemzi. Ugyanakkor Euró-pát mely kulturális választóvonalak metszik át: latin, germán, szláv, finn-ugor nyelvű népek lakják, amelyek katolikus, görög-keleti és protestáns felekezetekhez tartoznak. A történelmi események és élmények határokat vontak a különben szomszédos, azonos kultúrájú népek között is. A kulturális egységnek, amely a különbségeket is áthidalja, két központi értéke lehet. Az egyik a klasszikus ókor görög-római öröksége, a másik a kereszt-ényiség.

d) *Európai gazdaság*: Félézer éven át alakult ki az egységes gazdaság, amely két egymást átfedő szakaszban kovácsolódott ki. A Földközi-tenger és az Atlanti-óceán gazdaságaihoz kapcsolódó nyugat-európai gazdaság megeremítése, ezt követően Kelet-Európának a nyugati gazdasági rend-szerbe való integrálása, amely a Balti- és a Fekete-tengert átszelő árucseré-re alapozódott. Ezt a 17. és 18. századtól a nemzetállami bázisú gazdasá-gokkal felszabdalták, protektionista védővám-rendszereket állítottak fel, amely aztán az európai háborúk sorába torkollott. Ma újra az egységes európai gazdaság megeremítése a cél, amelynek kiváltó oka, egyrészt a globalizáció, másrészt a belső nyomás.

f) *Európai felsőbbrendűség*: Az európai középkori gondolkodás Jeru-zsálemet helyezte a világ centrumába, ez gátolta az eurocentrikus kép ki-alakulását. A földrajzi felfedezésekkel kettős kihívás támadt. Az egyik a bi-zonytalanság, ugyanis csak lassan fogták fel, hogy mekkora a globusz; a másik az európai imperializmus, amely megjelent a világ szinte minden szögletében. Amikor 1610-ben a jezsuita Matteo Ricci a „Tízezer ország nagy térképét” kínai vendéglátója elé helyezte, az megbotránkozott, mivel a térképen Európát a világ központjába helyezte, holott a kínai úgy tudta, hogy országa Kína, az Ég alatt a közép-ország. Ekkor kapott Európa föld-rajzi fogalma új jelentést: különálló, de mégis összefüggő kultúrát értettek rajta. A közös európai kultúrába vetett hit elválaszthatatlan volt a felsőbb-rendűség meggyőződésével. Azonban a világméretűvé nőtt beháborúk (sőt: egyesek szerint „polgárháborúk”) meggyengítették Európát, ezt fo-kozta a globális versengés, amely összezusgorította Európát nemcsak a térképen, hanem a valóságban is. Népeit arra kényszerítette, hogy számol-janak kölcsönös függőségükkel, sőt: ennek nyomán létrejött valamiféle európai szolidaritás, mert ma már nem lehetségesek olyan belviszályok, mint az európai világuralom idején.

j) *EU integráció*: Azt is jelenti, hogy egységes identitás egységes intéz-mények révén valósítsák meg. A folyamat még tart, de már most látható, hogy minden lassúsága ellenére, Európa nagy mértékben homogenizáló-dott, az intézmények pedig a politikai és gazdasági átállás következtében konvergáltak.

b) *EU múlt és jövő*: Ha mellőzzük a tartalmi elemeket, vagyis a földraj-zot, a fajt, a nyelvet, a vallási értékrendet, megmarad központi értéként a közös történelmi tapasztalat mint az európai egység magva, ami az euró-pai identitás központi értéke is lehet. Ez a közös múlt tette Európát azzá, ami, ez különbözteti meg Európa népeit más népektől. Ez a közös múlt: gazdasági, kulturális, társadalmi, politikai jelentések hordozója. E közös múlt erőartalékai hatalmasak. S ezeknek az erőartalékoknak a hasznosí-tását valószínű, a jövőben az alábbi két forma egyikében kell kifejleszteni. Vagy fennmarad az európai államok mai rendszere némi föderációs szín-el, azaz maradnak a régi nemzetállamok, jelentőségük ugyan csökken, de nem tűnik el; vagy létrejön a föderatív Európa erős központi főható-sággal és versengő régiókkal.

Miközben az európai identitás felépítése továbbra is az Európa-építés egyik legsürgetőbb teendője marad.

Pászka Imre

Nagyszerű értékek végtelen sora

Európa és a magyar természettudomány

Köszönöm a megtisztelő meghívást, külön köszönöm azoknak a régi barátoknak és természetesen az ismeretlenségnek is, hogy eljöttek. Nekem különleges érzés Szege- den előadást tartani, mert hosszú távollét után is szegedi- nek, sőt szőreginek tartom magam.

Nem könnyű területről fogok beszélni: Európa és a magyar természettudo- mány kapcsolatáról, kölcsönhatásáról. Természetesen mindenekelőtt meg kell határoz- nunk, hogy mit értünk Európán, magyaron és természettu- dományon.

A továbbiak során nem a tudományokról általában, ha- nem csak a természettudományokról lesz szó. Ezt persze nem azért teszem, mintha valamilyen értékkülönbség len- ne a humán tudományok és a természettudományok kö- zött, hanem azért mert jellegükben van lényeges különbség. A természettudományok meghatározó eleme az ob- jektivitás, míg ez az összes többi tudománynál nem alap- vető, sőt legbelső alárrendelt szerepet játszik. Nem könnyű meghatározni, hogy Európa mit jelent, hiszen nem pusztán a kontinenst, hanem művelődési szempont- ból Észak-Amerikát és Kanadát is ide soroljuk. Amikor a természettudományok és Európa kapcsolatáról beszélünk akkor a XIX. és a XX. században Amerika Európát is jelen- ti, csakúgy mint a Földközi-tengeri medencének a déli része, mert ott a mókrok miatt hosszú hagyománya van an- nak a műveltségnek, ami az európai műveltségben kristá- lyosodott ki. Azt, hogy mi a magyar nem könnyű meg- határozni, különösen akkor, ha személyekről beszélünk, márpedig a kulturális értékek természetesen személyekhez kapcsolódnak. Bizonyos szempontból természetesen az ál- lampolgárság a meghatározó, vagy a születés helye, vagy hogy milyen származásra utaló a név. A legfontosabb, és tulajdonképpen az egyedül meghatározó az, hogy *magyar az, aki magyarnak vallja magát, és hozzáteszem, aki a magyar kultúrában gyökerezik*. Akire ez érvényes az ma- gyar, függetlenül attól, hogy hol született, mi az állampol- gársága, hol lakik és hogyan hangzik a neve. A későbbiek során számos nevet fogok említeni, melyek viselőit nevük hangzása alapján nehéz lenne magyarnak nyilvánítani, de meg vagyok győződve arról, hogy ők magyarnak tartották magukat.

Azután természetesen az időhatárról is kell beszélni. Természetesen csak a természettudományok kialakulásá- tól, azaz csak a XVIII. századtól kezdve foglalkozhatunk ezzel a kérdéskörrel. Voltak persze a modern termé- szettudományoknak korábbi gyökerei is, de ezekről nem hiszem, hogy érdemes lenne beszélni. Ha az is lenne, én biztosan nem tudnék erről az időszakról érdemben be- szélni. Úgy hiszem viszont, hogy a továbbiak szempontjá- ból feltétlenül meg kell említeni két korábbi történeti vo- natkozást. Azt, hogy a magyarság és a magyar természeti- tudomány Európában van az egyrészt Szent Istvánnak kö- szönhető: azzal, hogy a római és nem a bizánci keresz- tényiséghez csatlakozott, másrészt pedig, hogy – és ezt fél- ve mondom itt – évszázadokon keresztül a Habsburg biro- dalomhoz tartoztunk. Ennek nagyon sok kellemetlen, sőt tragikus vonása is volt, de az, hogy a művelt magyar lati- nul tudott, az tulajdonképpen Szent Istváni örökség, az pedig, hogy németül sokan értettek, beszéltek és írtak, a Habsburg birodalomhoz tartozásunk következménye volt. Ha csak magyarul próbáltunk volna Európához közelíteni, akkor nem lehetünk volna sikeresek. Ez nagyon szomorú dolog, mert a magyar nyelv csodálatosan gazdag, hajlé-kony és kifejező, de számolnunk kell azzal, hogy viszony- lag kevesen beszélnek és értik, és idegen az európai nyel- vek számára.

Azzal is számolnunk kell a magyarság, a magyar termé- szettudomány és Európa kölcsönhatása szempontjából, hogy a magyar nemesség a XVIII. században, tehát abban a korban amikor a természettudományok kialakulásáról

beszélhetünk, nem nagyon vonzódott az ilyen jellegű terü- letek iránt. Ezzel kapcsolatban idézem a *Hell Miksa* emlé- kezetére tartott beszéd bevezetőjét:

„Hányan vannak a hazában, kik e nevet ismerik? És azok között is, kik tudják, hogy a wardhusi híres észlelő, Lalande antagonistája – magyar vala.

Nincs talán nemzet, mely ábrándosabb kegyelettel for- dulna politikai multjának nagyjai felé, mint épen a ma- gyar. Dícséretes buzgalommal, patriotikus lelkesültséggel előkeresi a mult porlepte homályából a török-apritóknak, labancz-kergetőknek még a kicsinyjét, apraját is, kikről a világ talán éltökben sem hallott egy árva szót e hon hatá- rain kívül.

Ismerve nemzetünkben a hála és a megemlékezés ily szép vonásait, azt kellene következtetnie bárkinek, ki vi- szonyainkban nem otthonos, hogy az összehasonlíthatat- lanul tartósabb érdemek, a melyeket egyes ritka fiai a tu- domány, a béke művészi körül szereztek maguknak, s me- lyek előtt a külföld is őszinte elismeréssel meghajol, ide- haza még nagyobb tiszteletben és becsültetésben részesül- nek, hogy emlékek, mint a legdrágább nemzeti kincsek egyike gondosan őriztetik.

Ezeket elfeledjük!”

Talán még jellemzőbb, amit *Szily Kálmán*, nagyszigethi Szily Ádám és nagyjesei Jeszenszky Sarolta fia, egy ro- kona mondott az apának, amikor kiderült, hogy a fiú élethivatásul a mérnöki pályát választja: „Ádám, remélem nem fogod túrni, hogy Kálmán fiad szégyent hozzon tisz- tes család nevére azzal, hogy indzsellér válik belőle”. Szerencsére a fiú hajthatatlan maradt és így lehetett belőle a hazai természettudományi kutatás, oktatás és művelődés egyik meghatározó jelentőségű egyénisége. Azonban ez a megjegyzés egy általános magatartás megnyilvánulása volt. Ebből a magatartásból következett, hogy a további- akban ismertető névsorokban a *magyar* természettu- dományok kiváló művelői között miután találunk olyan sok idegen nevet, szász, sváb és zsidó származású tudósok ne- vét, akik mind *magyarok* voltak. A név jelzi, hogy őseik nem a honfoglaláskor jöttek, de a mai magyarságban igen kevesen vannak, akik ilyen messze tudják származásukat visszavezetni. Ezt érdemes mindenkinek magában elemzni. Megemlítem, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államokról szokták mondani, hogy „olvasztótégely” volt. Ez a minősítés legalább annyira érvényes hazánkra. Ma- gyarország „olvasztótégely” volt, melyben nagyszerűen öt- vözödték a különböző kultúrák értékei. Ebben sajnos szerepe volt a törököknek, akik elpusztították a fél orszá- got, melyet Mária Terézia betelepítései követtek, és más tragikus történelmi eseményeknek, amelyeknek végülis pozitív következményei is lettek.

A *bazai természettudományi oktatás kezdetei*. Amikor természettudományokról beszélünk, akkor meg kell vizs- gálnunk a hazai egyetemek, főiskolák helyzetét. A XVIII. században közülük természettudományi szempontból csak a Selmeci Bányászati Akadémia és a Debreceeni Reformá- tus Kollégium jöhet igazán számításba. A Selmeci Bányá- szati Akadémia a maga korában egészen csodálatos intéz- mény volt: az ott kialakított oktatási rendszer bizonyítha- tóan mintául szolgált pl. a francia École polytechnique- nek. Igaz, hogy a tanárok között olyanokat találunk, mint a francia Jacquin vagy a szász Ruprecht és Hell Miksa, mégis joggal mondhatjuk a Selmeci Bányászati Akadémiát magyar tudományos intézménynek. Persze sokszor túlzás- ba esünk, és magyarnak mondjuk pl. az itt, és a Debrece- ni Református Akadémián is működött Segner Andrást, a kiváló fizikust, a Segner kerék feltalálóját. Mindössze négy évet töltött Magyarországon, elvakultság lenne őt magyar- nak nyilvánítani, hiszen nem voltak magyar kulturális gyö- kerei, és nem tartotta magát magyarnak. Nagy szolgálatot tett azzal, hogy néhány évig Magyarországon tanított. Az

természetes, hogy Debrecenben teret neveztek el róla, de felesleges és indokolatlan vele gyarapítani a magyar tudósok amúgyis gazdag névsorát.

A Debreceni Református Kollégiumnak ugyancsak nagy szerepe volt a hazai természettudományi oktatásban és kutatásban. Utalnom kell a peregrináció nagy fontosságára, arra, hogy a református lelkészek körében általános volt a szokás, hogy itthoni tanulmányaik befejezte után elmentek Európába, a legjobb svájci, hollandiai, németországi és angliai egyetemekre. Ott folytatták tanulmányukat, majd visszatértek Magyarországra, és Debrecen és más városok középiskoláiban és kollégiumaiban folytattak nagyon lényeges, a mi európai kölcsönhatásunkat meghatározó munkásságot. Hatvani István – az ördögös Hatvani – fizikai, és Maróthi György matematikai munkássága talán a legfontosabb a Debreceni Református Kollégium tanárainak tevékenységéből.

A legfontosabb intézmények. Három intézmény játszott meghatározó szerepet a XIX. században, és részben azt követően is, a hazai természettudományok fejlődése szempontjából. 1825-ben alapították a Magyar Tudományos Akadémiát, mely alapításakor és az azt követő néhány évtizedben elsősorban a magyar nyelv, irodalom és történelem kérdéseivel foglalkozott, de aztán egyre inkább tért nyertek a természettudományok. Már a XIX. században is sok kiváló, európai hírnévű tagja volt a Akadémiának.

Nagyon fontos volt a Magyar Természettudományi Társulat és a Magyar Orvosok s Természettudományi Vándorgyűléseinek megalapítása 1841-ben. Ezek az intézmények meghatározó mértékben járultak hozzá a hazai természettudományi kultúra fejlődéséhez. Különösen jelentős esemény volt a Társulat folyóirata a Természettudományi Közlöny megalapítása 1869-ben, az akkor 31 éves Szily Kálmán, a Társulat frissen megválasztott főtítkára által. Ez volt a világon a legelső természettudományi ismeretterjesztő folyóirata. Egyidős a híres angol folyóirattal a *Nature*-rel, mely azonban már megindításakor is elsősorban eredeti tudományos dolgozatokat közölt. A két folyóirat története tükrözi a két nemzet történetének különbségeit. A *Nature* máig változatlanul jelenik meg, a *Közlöny*nek még a neve is többször megváltozott. Mai neve *Természet Világa*, de fejlécén szerepel, hogy eredetileg Természettudományi Közlöny volt a neve és Szily Kálmán alapította 1869-ben.

Természetesen az iskolarendszerről is kell beszélnünk. A magyar középiskolában, mint szinte minden más országban, a természettudományok oktatása meglehetősen alárendelt szerepet játszott. Nálunk 1869-ben következett be a nagy fordulat, amikor Eötvös József kultuszminiszter megbízta Kármán Mórt, aki 1843-ban (1) született Szegeden, hogy dolgozza ki a magyar középiskolák reformját. A porosz, a francia és az angol középiskolák legjobb elemeinek csodálatos ötvöztetésével alakult ki a magyar középiskolák rendszere, melyet mindig emlegetnek, amikor a magyar Nobel-díjasokról esik szó. Ezzel kapcsolatban általában a Fasori Evangélikus Gimnáziummal példálózunk, melynek tanulói között tényleg sok későbbi híresség volt, mint pl. Neumann János és Wigner Jenő. Úgy vélem azonban, hogy a történelmi Magyarországon akár száz lényegében ilyen szintű gimnázium és reálgimnázium volt. Én magam 1940-ben kezdtem meg gimnáziumi tanulmányaimat. Szegeden akkor három gimnázium volt: a Piarista, a Baross és a Klauzál. Engem –szerencsére – a „leggyöngébbe”, a Klauzálba vettek fel, a másik kettő azt hiszem túlságosan nehéz lett volna számomra. De a Klauzál Gábor Gimnázium nagyszerű, igen magas színvonalú gimnázium volt. Boldog lennék, ha ma Magyarországon a gimnáziumok átlagos szintje megközelítené az akkori szegedi Klauzál Gábor Gimnázium színvonalát. A középiskolák magas színvonalára nagyon fontos volt, mert ezekből a középiskolákból kerültek ki azok, akik a XX. században meghatározó szerepet játszottak a természettudományok fejlődésében. Azt hiszem, hogy ebben jelentős szerepet játszott Szily Kálmán is, mert a Természettudományi Közlönynek nemcsak olvasói, hanem szerzői is voltak az akkori középiskolai tanárok.

A legjelentősebb tudósok, feltalálók és gyáralapítók. Az 1. táblázatban sorolom fel azokat, akik a különböző terü-

leteken nemzetközileg is ismert és elismert eredményeket értek el. Bizonyos, hogy számos kiválóság nevét tudnák olvasóim felsorolni, akik joggal kerülhettek volna felsorolásra. (Külön táblázatokban szerepelnek azoknak a tudósoknak a nevei, akik Nobel-díjat kaptak, vagy – érdemeik alapján – kaphattak volna.)

Öröm és büszkeség számunkra, hogy az orvosok, biológusok, vegyészek, fizikusok és matematikusok között sok egykori szegedi egyetemi tanárt találunk. Természetesen csak nagyon szűkszavúan fűzhetek megjegyzéseket a nevekhez, de sok esetben erre nincs is szükség, hiszen munkásságuk széles körben ismeretes. Kaposi Mór neve talán nem annyira ismerős, egy betegségtípust, a Kaposi szarkómát, róla neveztek el. Érdekes módon egyébként Kaposi neve csak újabban vált nemzetközileg ismertté, mert eredményeinek jelentőségét csak sokkal később ismerték fel. Emlékének tiszteletére róla neveztek el a Kaposvári Kórházat is. Schöpf-Mérei Ágoston a hazai gyermekgyógyászat megalapítója. Szentágothai János is részesülhetett volna Nobel díjban rendkívüli jelentőségű eredményei alapján. Ő erdélyi szárszarmazék és nagyszerű magyar ember volt. Szondi Lipót nevét őrzi a Szondi teszt. Verzár Frigyes a debreceni egyetem egykori professzora, mellesleg örmény származású, a gerontológia területén meghatározó jelentőségű a munkássága. Buzágh Aladár nemzetközileg nagyra értékelt kolloidkémikus, Bruckner Győző – késmárki szárs eredetű – világszerte elismert peptidkémikus, sokáig a szegedi egyetem tanára volt. Erdély-Grúz Tibor az elektrokémiában ért el alapvető fontosságú eredményeket. Gróh Gyulának mind kutatásai, mind pedig a kémia egyetemi oktatásában betöltött szerepe biztosítanak helyet a magyar tudósok pantheonjában. Talán önkényes, hogy Kitaibel Pál nevét a vegyészek között soroltam fel, de a kivételes jelentőségű botanikus egy elem, a tellúr felfedezésével érte el talán legfontosabb eredményét. Szabó Zoltán nevét – mint egykori tanítvány – nem pusztán jelentős munkássága miatt – hanem azért is érdemesnek tartom az említésre, mert az a tudósi magatartás tette lehetővé, hogy mindig Európához tartoztunk. Varga József a hazai szénhidrogénkutatás meghatározó egyénisége volt, és mellesleg ipariügyi miniszter is. Jedlik Ányos, aki szerzetes volt, neve aranybetűkkel van beírva a fizika történetébe. A dinamó, és érdekességként említem meg, a szódavíz feltalálója. A magyar matematika kivételesen gazdag a jelentős egyéniségekben. Külön öröm számunkra, hogy közöttük találjuk a szegedi egyetem több jeles tanárát. Kürti Miklós nagy eredménye volt az abszolút zérusponot öt század fokra való megközelítése. Kényserűségből Oxfordban töltötte élete legnagyobb részét, de ötven éves külföldi tartózkodás után is hibátlanul és tökéletes kiejtéssel beszélt magyarul. Lánosz Kornél Einsteinnek volt a matematika tanácsadója. Szily Kálmán jelentőségére már többször utaltam. Őt egyébként a fizikai eredményei alapján is a legkiválóbbak között kell számon tartanunk, és alapvetően fontos munkássága a magyar nyelvészet terén is.

1. táblázat

A legjelentősebb magyar természettudósok

Orvosok, biológusok

- Hetényi Géza
- Herman Ottó
- Högyes Endre
- Issekutz Béla
- Jancsó Miklós
- Kaposi Mór
- Korányi Frigyes
- Lenhossék Mihály
- Schöpf-Mérei Ágoston
- Semmelweis Ignác
- Straub F. Brunó
- Szentágothai János
- Szondi Lipót
- Verzár Frigyes

Vegyészek

- Buzágh Aladár
- Bruckner Győző

- Rédei László
- Szegő Gábor
- Szily Kálmán
- Szőkefalvi-Nagy Béla

Mezőgazdászok

- Aujeszký Aladár
- Fleischmann Rudolf
- Haraszthy Ágoston
- Hutyra Ferenc
- Marek József
- Manninger Rezső
- Mócsy János
- Székács Elemér

Földrajzi felfedezők

- Álmásy László
- Kőrösi Csoma Sándor
- Stein Aurél

Erdey-Grúz Tibor
 Fabiny Rudolf
 Fodor Gábor
 Gróh Gyula
 Ilosvay Lajos
 Kitaibel Pál
 Schulek Elemér
 Szabó Zoltán
 Than Károly
 Varga József
 Wartha Vince
 Zechmeister László
 Zemplén Géza
Fizikusok, matematikusok
 Bolyai Farkas
 Bolyai János
 Erdős Pál
 Fejér Lipót
 Hell Miksa
 Jedlik Ányos
 Kalmár László
 König Gyula
 Kürti Miklós
 Kürschák József
 Lánosz Kornél
 Pólya György
 Riesz Frigyes

Vámbéry Ármin
Gyáralapítók, feltalálók
 Born Ignác
 Irinyi János
 Kempelen Farkas
 Bíró László József
 Rubik Ernő
 Bródy Imre
 Bánki Donát
 Csonka János
 Bláthy Ottó
 Déri Miksa
 Zipernowsky Károly
 Farbak István
 Schenek István
 Kabay János
 Kandó Kálmán
 Galamb József
 Petzval József
 Puskás Tivadar
 Mechwart András
 Ganz Ábrahám
 Richter Gedeon
 Wolf Emil
 Weiss Manfréd

nek Rubik Ernő a feltalálója,

A magyar és magyar származású Nobel-díjasok. Ma-napság igen sok, nemzetközi jellegű, nagy összegű tudományszerző díj van, de egyik sem éri el a Nobel-díj megbecsültségét, pedig egyik-másikuk esetében a díj összege esetleg meghaadhajta a Nobel-díjét. Azért mon-dom, hogy esetleg, mert a Nobel-díj összege évente válto-zik, mivel a Nobel Alapítvány kamataiból adományozzák a díjat. Most nagyjából 1 millió dollár a legfeljebb három személynek adományozható díj összege. A 2. táblázat mu-tatja be a magyar és magyar származású fizikai, kémiai, valamint élettani-orvostudományi Nobel-díjasok nevét, a 3. táblázat pedig azokat, akik az általános vélekedés sze-rint érdemeik alapján részesülhettek volna ebben a kitün-tesítésben.

2. táblázat

A magyar és magyar származású fizikai, kémiai és élettani-orvostudományi Nobel díjasok

Név	Tudomány-Az adományozás terület	éve
Lénárd Fülöp	Fizika	1905
Bárány Róbert	Élettan	1914
Zsigmondy Richárd	Kémia	1925
Szent-Györgyi Albert	Élettan	1937
Hevesy György	Kémia	1943
Békésy György	Élettan	1961
Wigner Jenő	Fizika	1963
Gábor Dénes	Fizika	1971
Polanyi, John C.	Kémia	1986
Oláh György	Kémia	1994

3. táblázat

Akik tudományos érdemeik alapján megérdemelték volna a Nobel-díjat

Név	Tudományterület
Eötvös Loránd	Fizika,
Neumann János	Fizika, matematika
Teller Ede	Fizika
Kármán Tódor	Fizika
Polányi Mihály	Kémia
Szilárd Leó	Fizika, kémia, élettan
Selye János	Élettan-orvostudomány
Bay Zoltán	Fizika

A hazai mezőgazdászok közül elsősorban az állatorvosok és a növénynevelők értek el nemzetközileg is jelentős és megbecsült eredményeket. Aujeszky Aladár nevéből is eponim lett: az u.n. Aujeszky kórt nevezték el róla. Haraszthy Ágoston még az 1848-as szabadságharc előtt vándorolt ki Amerikába, és Kaliforniában a szőlő és borte-melés megalapozója lett.

A földrajzi felfedezők között Kőrösi Csoma Sándor munkássága jól ismert. Almásy László egyiptomi felfedezé-seiről még film is készült. Stein Aurélt az angol tudomány is magáénak vallja, munkásságáért Sir lett. Vámbéry Ármin kalandos körülmények között jutott világszerte megbecsült felfedezésekre.

Igen gazdag, bár korántsem teljes a gyáralapítók és a feltalálók névsora. Mint az köztudott, Irinyi János még húsz éves sem volt, amikor a biztonsági gyújtót feltalálta. Az kevésbé ismert, hogy elméletileg is jelentős, de sajnos nem eléggé méltányolt volt a munkássága. Born Ignác Bécsben és Selmechányán dolgozta ki a magmákos eljárását az arany kinyerésére és megalapította a világ első nemzet-közi bányászati-kohászati társaságát. Kempelen Farkas világszerte ismertté vált sakkozógépével és hangutánzó szerkezeteivel.

Ganz Ábrahám svájci származású volt és a hazai gyár-ipar egyik megalapozója lett. Mechwart András a henger-széket találta fel, ez pedig azt eredményezte, hogy hazánk a malomiparban hosszú időn keresztül fontos szerepet ját-szott (Mechwart Andrást elsőként jutalmazták a Magyar Tudományos Akadémia Wahrmann díjával, melyet a hazai kereskedelem és ipar terén elért nagy jelentőségű eredmé-nyek jutalmazására alapítottak.) Weiss Manfréd neve, csakúgy mint Ganz Ábrahámé fogalom volt.

Bánki Donát és Csonka János a porlasztó feltalálásával a modern gépkocsipar megalapozói lettek. Galamb József a híres Ford féle T model megszerkesztője volt. A mo-dern elektrotechnika egyik legfontosabb találmánya a Bláthy Ottó, Déri Miksa és Zipernowsky Károly féle transzformátor, míg a világítástechnikában a Bródy Imre féle kriptonlámpa szinte korszakalkotó jelentőségűnek te-kinthető. A vasút villamosítása terén Kandó Kálmán ért el nemzetközileg is értékelte eredményeket. Puskás Tivadar a telefonhírmondó és a telefonközpont feltalálója volt. A ha-zai gyógyszeripar két meghatározó jelentőségű alakja Richter Gedeon, a "Richter" és Wolf Emil, a Chinoin me-galapítója. Kabay János találta fel az ópium kinyerését a mákgubóból és gyárat alapított a mai Tiszavasváriban.

A golyóstoll, a XX. század egyik különleges jelentősé-gű találmánya. Feltalálója Bíró László József, sajnos nem Magyarországon dolgozhatta ki találmányát.. A golyóstoll angol neve „biro"! Eponim lett a Rubik kockából is, mely-

Lénárd Fülöp eredetileg pozsonyi diák volt, kiváló ta-nárával Klatt Virgillel később fontos tudományos kutatáso-akat végzett. Rövid ideig Eötvös Loránd tanársegéde volt, ezután haláláig Németországban élt. Kezdeti magyarsága egyértelmű: a Magyar Tudományos Akadémia 1897-ben vá-lasztotta levelező tagjai sorába. Köszönőlevelét „hazafiad üdvözléssel" zárta.. Később ez a kapcsolat meglazult, ma-gyarul is elfelejtett: egy Eötvös Lorándnak írt levelében arra kéri, hogy németül írjon neki, mert az kevesebb ide-jét veszti igénybe. Levelét „mit patriotischen Grüsse" sza-vakkal zárja. Sajnálatos módon később a náciizmus egyik tudományos támogatója lett.

Bárány Róbert magyar származása kétségtelen, az apja Rohoncról vándorolt ki Bécsbe, ma is élnek rokonai Ma-gyarországon, de a magyar tudománnyal és kultúrával nem volt kapcsolata.

Zsigmondy Richárd mindkét szülője magyar. Nagybátyja Zs. Vilmos kiváló bányamérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, de ő magának semmi kapcsolata sem volt a magyar tudománnyal és kultúrával.

Szent-Györgyi Albertnek különleges a jelentősége. Nem pusztán azért mert Nobel-díjjal jutalmazott munkáit sze-gedi kutatásai alapján és – egyetlenként a magyar Nobel-díjasok közül – jutalmazása idején itthon élve kapta, ha-nem kutatásai rendkívüli jelentőségéért. Sokak szerint az ugyancsak Szegeden végzett, az izommozgás mechaniz-musával kapcsolatos kutatásaiért is kaphatta volna ezt az elismerést.

Hevesy György joggal tekinthető magyarnak, bár politi-kai okokból 1920-ban távoznia kellett Magyarországról.

Hamvait a budapesti temetőben helyezték el. Az izotópos nyomjelzés felfedezése a század egyik legnagyobb jelentőségű eredménye volt, de „mellesleg”, még korábban, egy új elemet a hafniumot is felfedezte.

Békésy György fizikus volt, de a hallás élettanával kapcsolatos, egyébként még Budapesten végzett kutatásaiért az élettani-orvostudományi Nobel-díjat kapta.

Wigner Jenő sajnos a I. világháború után nem dolgozhatott Magyarországon. 1983-ban alkalmam volt vele Princetonban beszélgetni. Mivel a felesége egy szót sem tud magyarul külön is beszélgettünk. Elszavalta a Vén cigányt, hibátlanul, tökéletes magyar kiejtéssel. Megemléktem neki, hogy a következő héten a Brandeis Egyetemen fogok előadást tartani a XX. századi kiváló magyar tudósok feltűnően nagy számának okairól. Széttárta a kezét és azt kérdezte: „Hát magyar vagyok én?” Kérdéssel válaszoltam: „Professzor Úr tud kívülről angol verset?” „Nem” mondta. Ez eldöntötte a kérdést, mert - mint már említettem - a kulturális gyökerek a bármely nemzethez tartozás tekintetében a perdöntők.

Gábor Dénes a rendkívüli jelentőségű holográfia felfedezője. 1970-ben, még a Nobel-díj elnyerése előtt Debrecenben hallgattam tökéletes magyarsággal tartott előadását, csak az újabb műszavakat mondta angolul. Akkor már vagy ötven éve élt - kényszerűségből - külföldön. Utána beszélgettünk, és én, mint olyan vidéki, aki - nem jogosan - nincs egészen jó véleménnyel a budapestiek nyelvéről, megkérdeztem: „Professzor Úr hova való, hogy ilyen szépen beszél magyarul?” Azt felelte: „budapesti vagyok”. Kicsit elszégyelltem magam.

John C. Polányi - apja, anyja magyar - nem tud magyarul. Neveléséges, pedig sokszor megteszik, nevét Polányi Jánosnak írni Apja, Polányi Mihály a kiváló kémikus, mélyen a magyar kultúrában gyökerezett.

Oláh György 1956-ban ment el Magyarországról. Amerikai állampolgárként nyerte el a szénvegyületek, különösen a szénhidrogének kémiájával kapcsolatos eredményeiért a Nobel-díjat. Őt természetesen joggal tarthatjuk magyarnak.

Teljesen nyilvánvaló, hogy sokkal többen értek el olyan eredményeket, melyek alapján rászolgáltak volna a Nobel-díjra, mint ahányan azt elnyerték. A 3. táblázatban jelzettek mellett, természetesen van más magyar tudós is aki ebbe a csoportba tartozik, és nem kevésbé természetes, hogy más nemzetek is készíthetnek (hasonló névsorokat. Úgy vélem azonban, hogy a felsoroltak esetében nagyon általános az a vélekedés, hogy megérdemelték volna a díjat.

Eötvös Loránd több területen is alapvetően fontos eredményeket ért el. Elegendő csak a folyadékok felületi feszültségére vonatkozó Eötvös-törvényre, vagy az elméleti és gyakorlati geológiai kutatások nélkülözhetetlen eszköze, az Eötvös-ingára utalni. A Nobel-díjra egyébként három ízben is felterjesztették.

Neumann János nevét általában *von Neumann*-ként írják, mert édesapja 1913-ban nemességet és a *margittai* előnevet kapta. A Fásori Evangélikus Gimnáziumban érettségizett, ahol már korán felfigyelt rendkívüli tehetségére tanára, Rátz László. Kémiai tanulmányait a berlini egyetemen kezdte meg. Svájcban kémiából doktorált, de azután németországi, majd 1930-tól haláláig a Princetoni Egyetemen dolgozott. A kvantumelmélet matematikai problémakörével, majd a játékelmélet terén ért el alapvető eredményeket. Az ő kutatásai alapozták meg az elektronikus számítógépek kifejlesztését. A magyar kultúrával és tudománnyal mindvégig kapcsolatban maradt.

Szilárd Leó, a XX. század egyik legszínesebb és legnagyobb hatású tudósa a VI. kerületi Kemény Zsigmond Gimnáziumban érettségizett. Tanulmányait a Budapesti Műegyetemen kezdte, de 1919 után kényszerűségből Németországban fejezte be. Három területen is meghatározó jelentőségű, és sok további kutatás alapjául szolgáló eredményekre jutott. Sajnos korán kényszerült elhagyni Magyarországot. Többször jelezte, hogy gondolatainak alakulásában meghatározó szerepe volt *Az ember tragédiájának*. (Madách neve így került be egy, az atombomba kifejlesztésének történetével foglalkozó könyvbe.)

Polányi Mihály a Mintagimnáziumban érettségizett, és

bár eredetileg a Budapesti Tudományegyetemen orvosi diplomát szerzett, a kémia több területén ért el alapvető jelentőségű eredményeket, és a tudományfilozófiában is nagyhatású munkásságot fejtett ki. Mint már említettem, a magyar kultúrához és a magyar tudományhoz erős szálak fűzték. Magyarországról 1919-ben távozván, először Berlinben, majd - Hitler hatalomra jutása után - Manchesterben volt a kémia professzora. Berlini intézetében több magyar kutató is dolgozott.

Teller Ede is a Mintagimnáziumban érettségizett, egyetemi tanulmányait már Németországban végezte, onnan az Egyesült Államokba ment. Több fontos, nevét is viselő fizikai-kémiai felfedezés (Jahn-Teller effektus, a BET egyenlet, melyben a T betű rá, a B pedig egy másik jelentős magyar kémikusra, Brunauer-Istvánra vonatkozik), valamint az atom- és a hidrogénbomba kifejlesztésében játszott különlegesen fontos szerepe alapján a század egyik meghatározó jelentőségű tudósa. A magyar tudománnyal és a kultúrával állandó a kapcsolata. Többször mondta, hogy magyarul számol és magyarul álmodik.

Kármán Tódor az édesapja, Kármán Mór által alapított Mintagimnáziumban érettségizett, mérnöki oklevélét a budapesti műegyetemen szerezte. Előbb a göttingeni egyetemen, majd az aacheni műegyetemen dolgozott, a hitleri hatalomátvétel után az Egyesült Államokban a CalTech-en volt professzor. Meghatározó szerepe volt a modern aerodinamika, és ezzel kapcsolatban a hangsebességnél gyorsabb repülőgépek kifejlesztésében. Elsőként kapta meg a legnagyobb amerikai tudományos kitüntetést a National Medal of Science-t. Mint az önéletrajzából is kiderül ezernyi szállal kötődött egész életében a magyar kultúrához és tudományhoz. E könyvében egy teljes fejezetet szentel gimnáziumának, és ezzel kapcsolatban a magyar iskolarendszernek. E fejezet címe az eredeti angol nyelvű kiadásban is a *Minta!*

Selye János Pozsonyban érettségizett, egyetemi tanulmányait Ausztiában végezte. Az u.n. alarmreakció vizsgálatával kapcsolatban ért el alapvető fontosságú eredményeket, melyek az általános stresszelmélet kialakításához vezettek. Jelentős tudományelméleti munkássága is. Magát magyarnak vallotta és kanadai intézetében számos magyar dolgozott.

Bay Zoltán középiskolai tanulmányait a debreceni Református Gimnáziumban, az egyetemieket pedig a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. 1930-ban a Szegei Tudományegyetem elméleti fizikai tanszékére nyert kinevezést, majd 1936-tól a Budapesti Műegyetem Aschner Lipót alapította alapítványi intézetét és az Egyesült Izzó kutatórészlegét vezette. Itt érte el alapvető fontosságú eredményeit az u.n. holdvisszhang-mérésekkel kapcsolatban. 1948-ban az Egyesült Államokba távozott és itt is nagyjelentőségű eredményeket ért el. Élénk kapcsolatban volt Neumann Jánossal, eredményeik kölcsönösen segítgették kutatásaikat. Hamvait szülőhelyén, Gyulaváriban temették el.

A hazai tudománytörténet, de hozzátehetjük a hazai kultúrtörténet egésze nagyszerű értékek végtelen sorából áll. Én azt tartom a magyarság csodájának, hogy ilyen homogén magyar kultúrát tudott teremteni ebben a teljesen inhomogén közegben: a legkülönbözőbb eredetű emberekből százszázalékosan, zsidókból, rácokból csinált igaz magyarokat. Büszkének lehetünk arra, hogy milyen nagyszerű eredményekkel járult hozzá a magyar tudomány, a magyar nemzet az európai kultúrához, amit azért érhetett el, mert maga is átvette az európai eredményeket. Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet játszott a magyar iskolarendszer. Nagyon jó lenne, ha a jövőben a magyar iskolarendszer fejlesztésében nagyobb mértékben támaszkodnának az eddigi hagyományokra, tapasztalatokra és nem vennének át szolgálait sokkal rosszabb rendszereket. Így számíthatnánk arra, hogy ha majd száz év múlva beszélnének arról, hogy mivel járult hozzá a magyarság a XXI. század kultúrájához, hasonlóan gazdag eredményekről számolhatnának be.

Beck Mihály

Fehérek közt egy európai

Európai polgárnak lenni

Az európai, európai polgár kifejezés az utóbbi években, évtizedekben a mindennapi életben szinonim fogalmá vált. De mit is jelent a hétköznapi életben az, hogy európai, európai polgár? Jelent egyfajta elképzelést, óhajt, ideált, majdnem azt mondtam, hogy utópiát. Azért nem mondok utópiát, mert már sok minden megvalósult belőle. Az ideál megvalósulása kudarccal és eredményekkel – mind több kézzelfogható eredménnyel! – teli történelmi folyamat. Több száz éve tartó küzdelem ez, amely még nem ért véget. Számunkra, kelet-európai népek számára sem, de immár megadatot a lehetőség, hogy intézményesen is csatlakozzanak ahhoz az Európai Unióhoz, amely az európai polgárt megtestesíti. Általában tehát az európai azt jelentette – és jelenti ma is a hétköznapi életben –, hogy valami humánus, emberséges, szolidáris. Egy idézzettel próbálom meg érzékelteni. József Attila 1937-ben, amikor Thomas Mann Magyarországra látogatott, versben köszöntötte a jeles német író, és ebben a következőket olvashatjuk:

„Mert örül, hogy lát ma itt,
fehérek közt egy európaiat.

A verset ismerve, az előző sorokra gondolunk, ahol a költő ordas eszméről, s megvalósítójáról a hitleri Németországról beszél, amelyet nem európainak minősít.

Az európai polgár, - vagy egyszerűen az európai fogalom -, ha történelmi mértékkel nézzük, akkor nem túl idős, körülbelül 5-600 éves. Valamikor a XV.-XVI. század fordulóján alakul ki. Az 1500. előtti dokumentumokban az Európa szóval nem nagyon találkozunk. Ekkor még kontinensünk zárt térséget alkot, nem ismeri a világot, nem tudja hozzá hasonlítani magát. S ezért nem is használja az Európa kifejezést. Csak 1500 után, amikor az úgynevezett felfedezések megtörténnek, s Európa kilép önmagából, más népeket, más kontinenseket, más kultúrákat ismer meg, kezd öntudatra ébredni, és keresi azt, ami megkülönbözteti a többitől, tehát kezd formálódni identitása.

Mi tette ilyen dinamikussá Európát? Mert végül is, ha belegondolunk, az elmúlt 500 év alatt Európa, kontinensünk kultúrája, a civilizációja félelmetes karriert futott be. És ennek még nincs vége. Tulajdonképpen a maga képére formálta a világot: a XVI. századtól a XIX. század végéig bezárólag a világ európaizálódott, Európa pedig mondializálódott. Mai közkeletű kifejezéssel élve globalizálódott, uralta a világot. És azt különösen hangsúlyosni kell, hogy Európa nem kontinenst jelent, hanem jelenti az egész világot. Tehát egy európai polgár egy kicsit világpolgár is.

Mi tette lehetővé Európa dominanciáját? Miért vált földrészünk ilyen dinamikussá, mi volt az a hajtóerő, amely ilyen misszió betöltésére tette képessé? Számatalan motívumot szoktak említeni, de egyről mintha elfeledkeznenek, mindenesetre nem hangsúlyozzák eléggé. Az *autonóm egyénről* van szó, a független, szabad, önmagával rendelkező individuúmról. Hol alakul ez ki? Honnan indul el Európa világhódító útjára? Tekintsünk a térképre, keressük meg Németalföldet, Hollandiát és Észak-Itáliát! A két régiót kössük össze egy képzeletbeli vonallal: e két póluson sz az öket összekötő vonal mentén kezdett formálódni Európa, a gyökerei itt találhatók. Itt, e két póluson született meg, alakult ki az autonóm individuú. A XIV. században Németalföldön, Észak-Itáliában olyan emberek dolgoznak, akiket pénzrel fizetnek, vagyis bér munkások. Nem robotnak nevezett kényszermunkát végeznek, nem természetben fizetik őket! S ez teszi őket szabaddá, függetlené. Nem köti őket gúzsba a társadalom (a feudális) hierarchiája, sem a vérségi kötelék. Ennek az autonóm, önmagában egyre jobban bízó individuumnak a kreatív tevékenysége adja Európa dinamizmusát. Hogy milyen erőt jelent ez, ahhoz elég ha arra gondolunk, hogy ez a terület, tehát Észak-Itália és Flandria, Németalföld mind a mai napig a világ élvonalában tudott maradni gazdaságilag, kulturálisan, civilizációs szempontból egyaránt. Nem sok hasonló esetről tudunk – valójában nem is tudunk – a történelemben.

Ez az új embertípus mindenütt jelen van, jelen is akar lenni, önmagát akarja látni. Gondoljunk például a festészetre. A németalföldi festők olyan témákat választanak, mint előtte senki más. Idézzük fel Breughelt, aki a XVI. században a „Gyerektájakok” vagy a „Disznóvágás” című képein olyan témákat ragad meg, amelyeknek művészi megjelenítése nem csupán ismeretlen volt, hanem túlzottan profán, szinte tiltott. A vásznon egyszerű, hús-vér emberekre látunk, akik büszkén mutatják be maguk építette világukat. Tehát az egyszerű emberek jelennek meg a maguk valóságában, nem uralkodók, fejedelmek, szentek vagy ezoterikus lények. Azt mutatják, amit megteremtettek, szabadon, külső kényszertől mentesen. S hogy milyen félelmetes energiákat képes felszabadítani az autonóm egyén, azzal kapcsolatban megint csak Németalföldre utalok: ott a XVII. században olyan facélöpökere épített házakat építettek, amelyek még ma is állnak. S ezzel a technológiai színvonalra is akarok utalni, amely a szabad emberek dinamikus kreativitásának a produktuma.

A művészi alkotások, a technológiai színvonal egyaránt jelezték a társadalmi légkör más országokéhoz viszonyított különbözőségét. 1593-ban a Hágában székelő francia követ egyik humanista barátjának írott levelében így jellemzi az emberi (társadalmi) kapcsolatokat: „Egyes dolgokban

itt nagyobb csiszoltságot lehet találni, másokban viszont nagyobb egyszerűséget. De a szabadság édessége olyan nagy itt, mint sehol másutt.” Félelmetes, ha belegondolunk, hogy akkor, amikor Európa nagyobb részén egymást gyilkolják, háborúznak, s a hagyományos uralmi formákat erősítik meg, vagyis szó sincs autonóm egyénekről, hanem elnyomásról, akkor Németalföldön a szabadságot tartják a legedesebb dolognak. S az ott nyiladozó s mind inkább máshol is megjelenő, egyre erősödő autonóm egyén meg is tesz mindent, hogy szabad maradjon. Így születik meg az, amit úgy nevezünk, hogy *emberi jogok*, az egyénelek jogai.

A XVII. század végén megjelenik a Habeas Corpus Act Angliában, a XVIII. század végén megszületik az egyén szabadságát rögzítő klasszikus dokumentum, az Emberi Jogok Nyilatkozata, amelyet a francia forradalom indít világhódító útjára: minden ember egyenlőnek és szabadnak született. Óriási dolog! Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy milyen hatalmas, világhódító energiákat szabadít fel ez az eszme az emberekben.

Nos ez az autonóm egyén kezdi önmagát megszervezni. S mindjárt arra gondol, hogyan lehetne összefogni az embereket. Miért, mi célból? A háborúk, az öldöklés készíti az összefogás megszervezésére az európai polgárt.

A XVI. századtól minden európai értelmiségi művészen – kisebb-nagyobb mértékben – fellelhető a békevágy, a béke megteremtésének, az emberek összefogásának a gondolata. S itt bukkan fel az európai polgárnak egy újabb sajátossága: a *pacifizmus*, a béke igénye. Ha az európai integrációs folyamat alapdokumentumait nézzük akkor látjuk, hogy alapvető célként mindegyik a béke megteremtését jelöli meg. A XVI. századtól szünni nem akarván az is foglalkoztatja az európai polgárt, hogy hogyan lehetne a békét nem csupán megteremteni, de állandósítani is az alakuló nemzetek, államok, birodalmak, monarchiák között. Azt is mondhatnám, hogy mindez a nemzetközi kapcsolatokra érvényes. Am ha az európai polgár kisebb közösségeire vagy az államok, nemzetek belső életére vettem, akkor ez egészen egyszerűen azt jelenti, hogy *tolerancia*. Hogyan lehetne a másikat is elviselni úgy, hogy nem ölm meg, hogy nem a fizikai megsemmisítésére törekszen. Mindez az európaiságnak, az európai polgárnak egy újabb sajátosságát jelenti: a *sokszínűséget*. El kell viselnem azt, hogy valaki más, mint én, és nem biztos, hogy értékét tekintve alacsonyabb rendű.

Már a XVII – XVIII századi enciklopédiákban olvashatjuk, hogy kezdik megkülönböztetni az embercsoportokat, tehát a nemzeteket. Ezek az embercsoportok egy újabb szerkezetet alakítanak ki, amelyet úgy nevezünk, hogy *nemzetállam*. Sokszor elfelejtik hangsúlyozni, hogy ez európai „találmány”. Mindig az integrációról hallunk, az Európai Unióról, s mindez úgy rögzül a köztudatban, hogy az integráció kizárja a nemzetállamot. A két történelmi jelenséget szembeállítják egymással. Holott ezekből a nemzetállamokból alakul ki majd a mai integráció, amelynek tehát az alapját képezik. Előbb ezen a nemzetállamnak nevezett, majd integrációs szervezetté fejlődött közösségen belül kell érvényesíteni azokat az értékeket, amelyekről szóltam: az emberi jogokat, a demokráciát, a toleranciát, a másikat az elviselését. Ezt még egy nemzeten belül sem könnyű megvalósítani, nemzetek között pedig még nehezebb. Egy ideáról van tehát szó, amely lassan, kinok és szenvedések árán valósul meg.

Megvalósításához már a XVII-XVIII. századtól megpróbálják megteremteni az intézményes kereteket. Számos gondolkodó fogalmaz meg olyan jogi formulákat, amelyek – szerinte – képesek a népeket „közös nevezőre” hozni. Sokuk közül csupán egyet említek a XVIII. század elejéről, Saint-Pierre abbét, aki 1712-ben egy olyan tervezetet publikál, melyet ma is működő nagy nemzetközi szervezetek intézményes elődjének is tekinthetünk. Nagyon jellemző, hogy a tervezet címe „Örökbéke-tervezet”. Ebben olyan intézményrendszert vázol fel, amely kereteket teremtené arra, hogy „elégséges biztonságot” garantáló feltételek mellett az uralkodók, a hatalmak tárgyalások útján oldják meg a vitás kérdéseket. A maga korában ez az elképzelés inkább humorisztikus volt, nem vették komolyan, viszont talán éppen ezért mindenki beszélt róla. Következésképpen terjedt a gondolat.

A század végén jön a francia forradalom, amely világméretben terjeszti az Emberi Jogok Nyilatkozatát, az autonóm egyénnek a jogait, de ugyanakkor ez a forradalom lesz az, amely egy sajátos nemzetállam-típust teremt, s vele egy sajátos polgárt is. Most visszatérek egy pillanatra a polgár szó értelmezésére. A magyarban a polgár szó több mindent jelent. De ahol ez a polgár kialakult – az említett területeken, általában Nyugat-Európában – ott legalább két különböző elnevezést tudunk használni. Az egyik a klasszikus, a magyarban is használt, a *burzsoá*, a másik pedig a *citoyen*. A burzsoá városlakó, egy szűkebb közösségen belül kívívta a maga függetlenségét, de különösképpen nem akarja ezt a világot átalkítani. A másik típus, amelyet a francia forradalom teremt meg, a *citoyen*, aki nemcsak magáért, hanem a köz – a republika – dolgai iránt is érdekelt, és azt is üdvöznöeni akarja. Nyilvánvaló, amikor európai polgárról beszélünk, akkor erre a polgárra gondolunk, aki nemcsak passzív szemlélő, hanem aktív résztvevője is annak a közösségnek, vagy annak az Európai Közösségnek – nevezzzük konkrétan –, ahol él. Azért szölok egy részt az Európa gondolat kialakulásáról, másrészt intézményesítéséről,

mert tulajdonképpen eközben alakul ki maga az európai polgár, aki saját maga is alakítja, formálja körülményeit, Európát. És ez a formálódás, ez az alakítás napjainkban is tart, egyre nagyobb területekre terjed ki.

Amikor Flandria, Németalföld és Észak-Itália között meghúzott a vonalat és azt mondom, 'valahol itt születik, itt bontakozik ki Európa, akkor azt is mondanom kell, hogy ennek a terjeszkedő Európának a dinamizmusa valahol Kelet-Európa körül megtörik. Nagy vonalakban azon országok határvonalán, amelyek 2004-ben csatlakoznak az Európai Unióhoz. Ebben a régióban is létezik a XVI századtól, az európai polgár, de nem válik a társadalomnak olyan dinamikus elemévé, amely átalakítja, vezeti, irányítja a társadalmi fejlődést és nemzetalakulást. Vagyis a két régió szervesen nem tud még kapcsolódni igazán egymáshoz, a szálak megvannak, de nem elég erősek ahhoz, hogy szerves egységgé kapcsolják Európa keleti és nyugati felét. Nyilvánvaló, hogy ennek politikai okai is voltak, a megszálló hatalmak jelenléte fékezte, hogy az autonóm egyén társadalmi méreteiben szerveződjék. Alapvetően azonban arról van szó, hogy a belső szerves fejlődés nem tette lehetővé azt, - ami Nyugat-Európában megtörtént - hogy az egész társadalmat áthassa az egyéni kezdeményezés dinamikája. Hiányzik az autonóm egyéneknek az a sokasága, amely átalakíthatná az egész társadalmat. Visszatérve a nemzetállamokra, a XIX. század a virágkoruk, kialakulásuknak az időszak. Ezek a nemzetállamok - igen gyakran - az egymással folytatott küzdelem (háború) folyamán alakulnak ki. Különösen érvényes ez kontinensünk két nemzetállamára, Franciaországra és Németországra. Nem nagyon túlzunk, ha azt mondjuk, hogy e két államnak a konfliktusa, kapcsolata, együttműködése határozza meg a XIX. század utolsó harmadától az európai kontinens állapotát. A két nép egymáshoz való viszonya ma is döntően befolyásolja Európa helyzetét, jövőjét.

A nemzetállamok egymás elleni küzdelme kapcsán már a XIX. század végén sok gondolkodó - pl. Nietzsche - lesújtó véleményt fogalmaz meg a nemzetállamról, benne látva - nem aaptalanul - a véres konfliktusok okát. Véleményére azonban nem figyelnek. Az első világháború pokoli négy éve szükséges ahhoz, hogy, először gondolkodjanak el Európában komolyan a nemzetállamok jövőjéről.

Az első világháború nagyobb hatással volt az emberiség pszichéjére és gondolkodására, mint a második. Nem véletlenül alakul ki az elnevezés: Nagy Háború. Addig is voltak összecsapások franciák-németek, osztrákok-olaszok stb. között, de ezek - kivéve a napóleoni háborúkat - azon túl, hogy egy-két nemzet között zajlottak, nem tartottak hosszú ideig - néhány hónapig maximum -, és az áldozatok száma is egy-két esetet kivéve "elviselhető" volt.

Az első világháború négy évig tartott, pedig mindenki azt hitte, hogy rövid lesz. "Mire lehullanak a levelek, visszajönnek a katonák" - ismerjük ezt a mondást. S nemcsak Ferenc József, hanem minden más uralkodó vagy köztársasági elnök is így képzelte. Ehelyett négy év poklot kaptak az emberek, mérges gázzal, több millió halottal, lerombolt városokkal. És ekkor fogalmazódik meg, most már határozottan, politikuskok fejében is, hogy tenni kellene valamit a nemzetállamok közötti konfliktusok kiküszöbölésére. Korábban csak a nyilatkozatokig, békekongresszusok szervezéséig jutottak el. Tulajdonképpen nem hitték abban, hogy a béket meg lehet szervezni. Az első világháború, illetve az azt lezáró békekongresszusok lesz az, döbent rá sok politikust - még mindig nem mindenkit! - arra, hogy nem csupán a háború, hanem az azt lezáró "rendezés" tulajdonképpen újaterrmette - egy kicsit átrajzolva a térképet - az 1914 előtti időszakot. Magyarán nem oldott meg semmit: sem a nemzeti kérdést, sem a demokrácia problémáját. Ezeknek a lényeges s továbbra is feszültséget okozó problémáknak a megoldatlansága ösztönöz cselekvésre egyes politikusokat. Úgy vélik, hogy a problémák gyökere a nemzeti szuverenitás eltűzésében található. Nem úgy vélekednek - és ezt nagyon hangsúlyozom -, hogy a nemzetállamok fölött eljárt az idő, s csak gátolják a fejlődést. (Van ilyen irányzat is, ez a proletár internacionálisizmus, amelynek sok követője akad, mert megcsömöröttek a nemzetből, amelynek nevében gyilkoltak). Tehát nem a nemzeti szuverenitás, főleg nem a nemzetállam megszüntetéséről van szó, hanem arról, hogy az *agresszív* nemzetállamot, hogyan lehetne *kooperatív* nemzetállammá alakítani. Ez a célja az első jelentős Európa-egység mozgalomnak, a Közép-Európában, Bécsben Coudenhove-Kalergi gróf által 1923-ban alapított Páneurópa-mozgalomnak. Támogatókra találta francia, német, olasz politikuskok részéről is. Csakhogy a '30-as években a hitleri Németország az igazságot emelve erényvé, eltipor minden pacifista törekvést.

A második világháború után nem csupán a kooperatív nemzetállam megteremtésének a gondolata erősödik meg, hanem az is, hogy egy ilyen nemzetállam csak demokratikus lehet. Különösen vonatkozik ez Németországra, mert csak egy demokratikus Németországnak lehet az egységes Európát s benne az európai polgárt megteremteni. Ez a célja az 1950 május 9-én meghirdetett Schuman-tervnek, amely francia-német kibékülésre, együttműködésre épülő gazdasági integrációs szervezetet (Európai Szén- és Acélközösség) hoz létre politikai célból. A béke megőrzése céljából együttműködésre szólítja fel az európai államokat, a kelet-európaiakat is. A politikai együttműködés elsődlegességét nem hogy nem hangsúlyozza a nyilatkozat, de még csak nem is említi éppúgy, mint a Közös Piac alapító okmánya (1957) sem. Az "alapító atyák" atól tartottak - s ebben volt tapasztalatuk a világháborút megelőző időszakból -, hogy ha a politikai megegyezést, a közös politikai platform kialakítását állítják előtérbe, akkor annak széthúzás lesz az eredménye. Úgy vélték - és álláspontjuk igazolódni látszik - hogy a gazdasági együttműködés eredményei fogják a politikai együttműködés fontosságáról meggyőzni a tagállamokat. Politikai unióról majd csak az 1980-as években kezdenek

el beszélni. Az európai polgár kifejezés is csak az 1980-as évek elején jelenik meg!

1981-ben az Európai Bizottság megbíz egy szakértőkből álló csoportot, hogy gondolja végig és fogalmazza meg: mi az, hogy európai polgár? Ezt előzi meg 1973-ban az európai identitás meghatározása. Az említett dátumok közötti évtized rendkívül kritikus, nem csupán az európai, de az egész világgazdaságban. S éppen ez a kritikus helyzet ösztönzi az önazonosság megfogalmazására Európát, az Európai Közösséget. 1973 decemberében Koppenhágában összegyűltek a Közösségnek a tagjai - akkor már kilencen voltak: Nagy-Britannia, Írország és Dánia is csatlakozott -, és nyilatkozatot fogadtak el az európai identitásról. Ebben a következőket olvashatjuk: "A kilenc európai állam, amelyet múltja éppúgy, mint a rosszul értelmezett érdekek egoista védelme széttagoltságba taszított volna, ellentétét túllépve, és felismerve az alapvető európai szükség-szerűségeket elhatározta, hogy egyesül a közös civilizáció túlélésének biztosítása érdekében. Azon óhajtól vezérelve, hogy biztosítsák a magukénak vallott jogi, politikai és szellemi értékek érvényre juttatását, azon fáradozva, hogy *nemzeti kultúrájuk sokszínűségét megőrizzék*, és egy olyan közös életfelfogás bizonyosságában, amely az embereket szolgáló társadalmi rend megteremtésére törekszik, akarják a gazdasági haladás célját képező *képviseleti demokrácia, a jogállamiság és a szociális igazságosság, valamint az emberi jogok* (kiemelés Jölem JNL) betartását, mint az európai identitás alapelveinek a védelmét. A kilencek meg vannak győződve, hogy ez a *szándék megfelel a népek belső törekvéseinek, amelyek megvalósításában elsősorban választott képviselőjük útján kell részt venniük.*"

Azt hiszem, elég világosan megfogalmazták, mit értenek az alatt, hogy európai polgár, mit értenek Európán, mi az, hogy európai identitás, mivel kell azonosulnia annak a polgárnak, annak a személynek, aki ezt a konstrukciót és célkitűzést elfogadja. Továbbra is hangsúlyozom azt, hogy ez egy ideál. Nem vagyunk még a világok legjobbjában, de talán sikerült érzékeltetnem, hogy azért az elmúlt néhány száz évben csak haladunk e felé az ideál felé.

Tehát melyek az európai polgár attribútumai? A másság, a sokszínűség elfogadása, a tolerancia.

Képviseleti demokrácia: igazi képviseleti demokrácia, amire itt is utalás van, csak ott lehet, ahol autonóm, szabad, független egyének vannak. Tehát én dönthetek a sorsomról.

Jogállamiság: legyenek szabályok, amelyekkel mi hozunk, független egyének, és próbáljuk meg tartani magunkat hozzájuk. **Szociális igazságosság:** a jogállam fontos, de az csak úgy teljesedik ki igazán és gyökerezedik meg, és vallja magának mindenki, aki ott él, hogy ha ez szociális igazságossággal is párosul. Ez az, amit úgy fogalmaznak meg ma az Európai Unióban, hogy a szociális Európa. Ez is csak óhaj még, ám egy része már megvalósult. Nem véletlen, hogy ma a világ szinte mindenki európai polgár - európai - akar lenni. A legvonzóbb pólus ma a világon az Európai Unió. Ha az angolszász modellel összehasonlítjuk, még mindig sokkal emberesebb.

Ha az imént említett európai identitás elemeit minden az Európai Unióban élő, alkotó, dolgozó egyén nemcsak deklaratívve fogja elfogadni, hanem ténylegesen magának tudja vallani, saját egyénisége részeként tudja megélni, átélni, akkor az utópia be fog teljesülni.

A már említett 1981-ben alakult bizottság két év múlva elkészíti jelentését az európai polgárról. Megvitájták, ám sok kritikát kap. Többek között azért bírálják, mert európai állampolgárság létrehozását javasolja. A milánói kormányközi konferencia is napirendjére tűzi 1985-ben, de érdemi döntés nem történik. Apróbb, szimbolikus jelentőségű viszont igen: döntöttek az európai közösségi útvélel bevezetéséről.

Az 1980-as végén bekövetkezett rendszerváltás megteremti a lehetőséget annak, hogy Kelet-Európa népei, államai is szervesen kapcsolódjanak kontinensünk nyugati feléhez. Európa egysége újra felveti az identitás problémáját, s vele újra megjelenik az európai állampolgár kifejezés is, és ez már szerepel is a 1992-es Maastrichti szerződésben. Ez a szerződés hozza létre az Európai Uniót. (A dokumentum hivatalos neve is "Szerződés az Európai Unióról"). A szerződés 8. cikkelye rögzíti, hogy "uniós állampolgárság kerül kialakításra." Majd így folytatódik:

"Az unió állampolgára minden olyan személy, aki egy tagállam állampolgára.

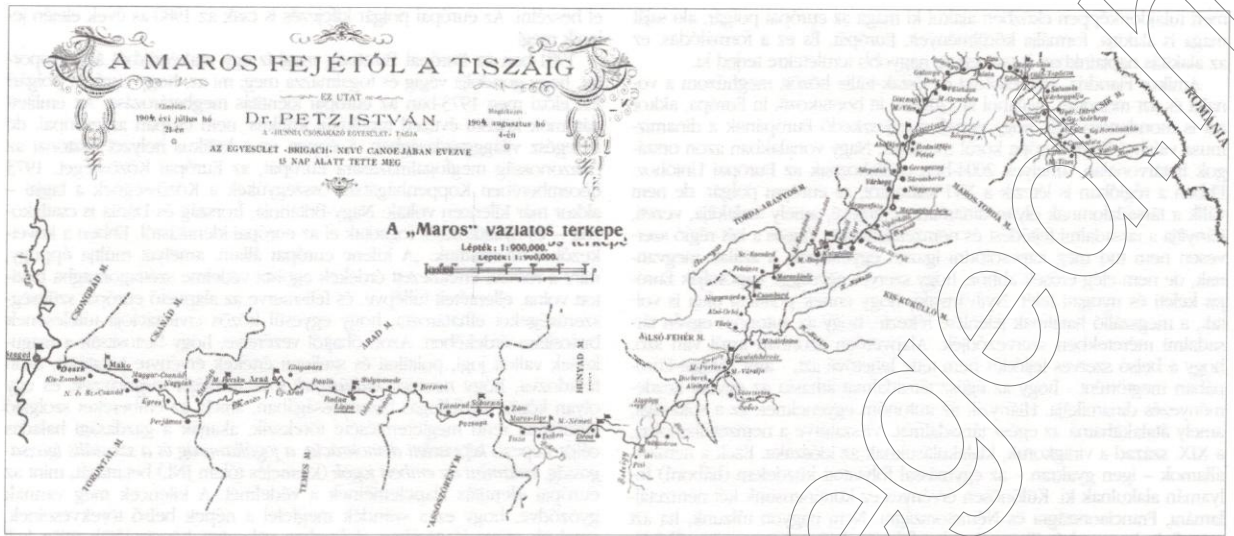
Az unió állampolgárait a jelen szerződés által meghatározott jogok illetik meg és kötelezettségek joga van arra, hogy szavazzon, és jelöltesse magát a helyhatósági választásokon abban a tagállamban, amelyben lakóhellyel rendelkezik ugyanolyan feltételekkel, mint ezen állam állampolgárai."

Ez az első konkrét megnyilvánulása annak, hogy mit jelent az, hogy európai polgár, akinek említett szavazati joga még nem közösségi vívmány. Vagyis nem kötelező érvényű a tagállamokra. A tendencia viszont az, hogy egyre több helyen érvényesül ez a szavazati jog. Hiszen ha a tagállamok elfogadják a "négy szabadság" elvét, amelynek egyike a szabad mozgás, akkor annak van értelme, ha az európai polgár ott szavaz, ahol él, dolgozik.

Igy jelenik meg ma jogalkotás szintjén az európai polgár, s ez jelentős előrelépés. A lényeg azonban az, hogy az 1973-as koppenhágai nyilatkozatban szereplő identitásjegyek megvalósulásához szükséges feltételeket megteremtjük, s a velük való azonosulás ne külső kényszerből, hanem belső indítkékből következésként. Ehhez teremt kedvező feltételeket hazánk teljes jogú tagsága, amely még tovább ezen attribútumok elsajátítására.

J. Nagy László

A Hargitától Szegedig

Petz István vízi túrája a Maroson 1904 nyarán

A magyar evezősport megalapítója köztudottan Széchenyi István gróf volt, aki Csónakdáját demokratikus intézményként indította útjára az 1830-as években. Egy emberöltővel később viszont a törvényes utód, a Budapesti Hajós Egylet mágnások találkozó helye lett, bár módjával megtűrték maguk között előkelősködő dzsentrieket is. A lassan kibontakozó középosztály tagjait, az úgynevezett lateinereket (ügyvéd, orvos, tanár stb.) és művészeket - pláne kereskedőket vagy tintásújsz hivatlanokokat - azonban nem engedtek az evezők közelébe. De a „nagybetűs” élet túllépett ezen az exkluzivitáson: 1883-ban a Budapesti Hajós Egylet átalakult és Hunnia Csónakázó Egyesület néven most már befogadta a „fertilitymágnásoknak” aposztrofált jobb módú polgárokat is. Ezzel egy időben megváltozott az egyesület profilja és a „hunniások” a versenyevezés mellett felkarolták a túrázást is, amit az arisztokrata „vízen járók” túlságosan izzadságosnak minősítettek. Pedig eredetileg éppen a legnagyobb magyar, Stefi gróf volt az első túraevezős, akik 1830-ban végig evezte az Al-Dunát Pesttől a Fekete-tengerig. A Hunnia Csónakázó Egyesület felélesztette a régi hagyományt és évente több „levezést” rendezett folyóinokon. A Maros szűzies, vad víze sokáig nem részesült az evezősök hullámverésében, mígnem 1904-ben dr. Petz István a Hunnia „Brigach” nevű „kajakjával” nekifogott lelapátolni a kacskaringós folyó eredésétől egészen Szegedig. A vállalkozó szellemű sportember naplójából jól nyomon követhető és rekonstruálható a mára már „történelminek” mondható vízi kaland, sőt ritka kuriózumként bemutatjuk az evezőstúra térképét is, az azóta szinte nyomtalanul eltűnt csodálatos hangzású magyar helységnévvel.

A vízi túra szárazon kezdődött. A legelső akadályt az jelentette, hogy a kajakok ezt a hosszú, furcsa „csomagot” le kellett szállítani vasúton a Maros eredéséhez legközelebb fekvő állomásra, Szászrégenbe. Egészen magas rangú hivatalok kilincseit koptatta dr. Petz István, amíg megkapta a „császári és királyi” engedélyt a vonatozáshoz. A szászrégeni végállomástól fiakeren tettem meg az utat a vízi jóság -, meglehetősen bizáru elfektetve a bakon és a hátsó fedélen - Ratosnyán át Oláh-Topliczára, majd Gyergyó-Szent-Miklósrá. A „Maros” kocsma tulajdonosa és vendégei fölöttébb elcsodálkoztak, amikor meghallották a „városi embőr” tervét: evezni akar a Maroson. Evezni akkoriban általában kis az ördögvel való cimborálásnak tűnt, de a Maroson pláne, hiszen az éppen születőben levő folyó itt csupán sziklás, kiszáradt meder volt, amelyben csak akkor szivárgott némi víz, ha az ég csatornái megnyíltak. A Mars a gyergyói és a csiki havasok ölekezésénél található Hargitán, pontosabban a Geréczes tető tövében

ered, nem messze a Nagy-Oltnak és a Kis-Oltnak a forrásától. A „Marosfőnek” is mondott tetőről jól látható Gyergyó szép madártávlati képe. Sajátos nevét többen a Georgiai (Grúzia) tájékról jött ősökre vezetik vissza, de él egy másik „magyarázat”, miszerint az első székely települőköt egy György nevezetű ember vezette, és amikor a Geréczes tetejéről megpillantotta a sokaság a havasok keblei között elterülő gyönyörű rónát, akkor felkiáltottak: „György jó”, illetve „Gyer jó” vagyis: „gyergyó”.

A Kakashegy alatt néhány kisebb patak (pl. a Vasláb, és a Heveder) ugyan beömlik a „Maros fejébe”, de ennek ellenére még alig nedvesedik a meder alja. Csak Gyergyó-újfalunál a Somlyó patak és a Visszafolyó (Tekerő)-patak vizétől duzzadt folyócskává a Maros, ha jó a vízállás. Itt kezdődik a szálfák úsztatása és innentől a Gyergyó közel négyszáz patakjától megerősödve - a tutajozás szülte települések (pl. Dudád, Gyergyó-Várhegy, Gyergyó-Szalmás, Fülep, Galóczás) hosszú sora övezi a Maros két partját, egészen Toplicza nagyközségig, a tutajosok „fővárosáig”. Ez a vidék oláh népviselettel tarkított, fehér irhabundás, sokmellényes, tafota ruhába öltözött lányok, asszonyok és bőrködmönös férfiak hazája, akik jó részt a hegyek fenyeveseinek úsztatásából élnek évszázadok óta. Petz István kétnapi járás után is szárazon maradt, mert a meghódított folyó sziklás medrében nemhogy evezni, de még inni való víz is alig akadt. A táj azonban mindenért kárpótolta, hiszen Borszék után a hosszan elterülő Göde-Mesterházán a fenséges Kókapu és a Szarvaskő sziklatömbök között a Maroson átvezető hídról a sziklafalon emléktábla hirdette a magyar nemzet ezer éves fennállását. Az Ilva patak torkolatát elhagyva a meredek hegyoldalakon dús fenyő és lombos levelű erdők váltogatták egymást, amelyeket megbontott egy-egy sziklacsoportozat (Lisztes, Szerecsen stb.). A néphit szerint az aranyt rejtő Szalárd patak, majd Ratosnya alatt a Bistra és néhány kisebb erecske összecsordogált annyi vizet, hogy végre a Brigach alja megismerkedhetett a Marossal. Az összese-regló nép alig akart hinni a szemének, hiszen tutajokon kívül itt más vízi jármű nem úszott mg el, hiszen olyan lélekvesztő, mint ez a kecses kajak. „Hát oszt hová mén maga?” - ezt kérdezték felcsóválva a bámészködők, de hősünk nem adott rá választ, mint ahogy elengedte a füle mögött a száászrégeniek óvó intelmeit is és megkezdte a lapátolást az úgynevezett Maros-szoros felé. Továbbra is óriási sziklatömbök és hegyektől határolt, egyre táguló völgybe folydogál itt a Maros délnyugati irányba Füleháza, Déda, Maros-Oroszfalu felé. Érdekes, hogy a folyón szinte minden község előtt vagy után rőzsegáttakkal fogták fel az árt és a felduzzasztott vízzel hajtották a vízimál-

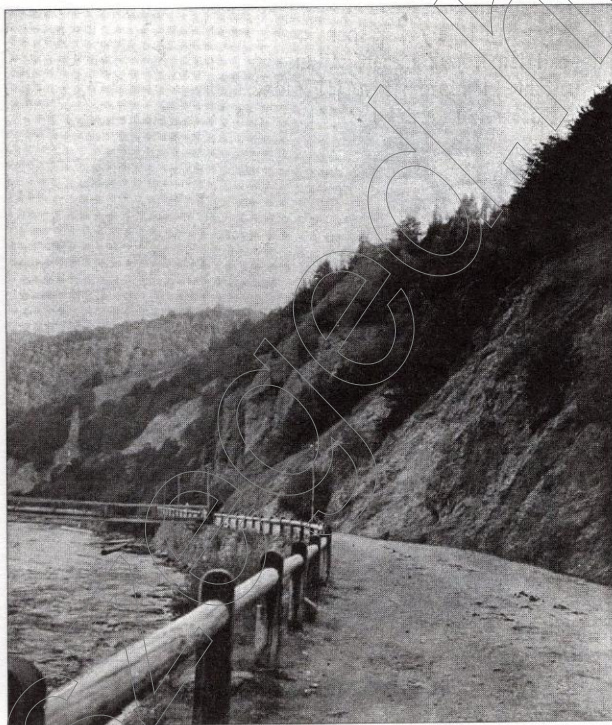

**A Maros születési helye Hargitán, a Gerécze-tető
tövében**

mokat. Maros-Hodák, Magyaró és Disznajó községek malmait az egyházak működtették, kisebb vízimalmok pedig urasági vagy családi vállalkozásként öröklték a kenyérnek való. Maros-Vécs magasságában a meredeken emelkedő magaslaton láthatóvá vált az 1537-ben épült gyönyörű vécsi vár, amely hajdan a Balassák meg a Bocskayak tulajdonában volt, akkoriban pedig Kemény Kálmán báró birtokolta. Itt érte „vadevezősünket” az a pikáns kaland, hogy amikor néma áhítattal bámulta a fák koronáján keresztül a festői várat, egyszer csak éktelen sikongatásokra riadt fel, mert a holtágban a bokáig érő vízből eszeveszetten szaladt ki a parton heverő ruhájukért vagy nyolc-tíz bájos meztelen oláh leányzó. Ezzel azonban időlegesen véget ért a vízi út mivel a Maroson összetorlódott tutajok miatt hősünk is partra kényszerült és szárazföldi „karavánként” folytatta útját. A díszes kompániát egy magyarul beszélő oláh obsitos vezette, két társával a hátukon viték

A „csecsemő” Maros Gergyó felé menet

A Maros Ratosnya alatt

a csónakot, mögöttük pedig a magas fűzesben botorkált az evezőkkel a vállán a „tulaj”. Radnótfájánál, ahol a havasokból jövő Görgény patak találkozik a Marossal, ismét vire került a kajak, de nem sokáig, mert a tutajok és az egyre sűrűsödő malomgátak (Gernyeszeg, Körtvefája, Sárpatok, Vajda-Szent-Ivány stb.) többször szárazra vetették az egyszemélyes expedíciót. Sáromberkén az afrikautazó Teleki Sámuel gróf kastélya - amely valóságos múzeum - előtti duzzasztógáton maga a gróf és emberei akrobatikus ügyességgel cipelték át a hajót és így folytatódhatott az evezés Nagy-Ernyén, Maros-Szent-Györgyön, Maros-Szent-Annán át Marosvásárhelyig. Itt újabb „vízelenség” ütötte fel a fejét, mert a szabad királyi város több malomgátja elterelte azt a kevés vizet is a folyóból, ami eddig nedvesítette. Kocsira került ismét a kajak, amit fuvarosok vonszoltak a székely főváros utcáin a marosvásárhelyi gyerkőcök vihogása közepette, akik közül a legneveletlenebb

Az abafáji vízimalmok egyike

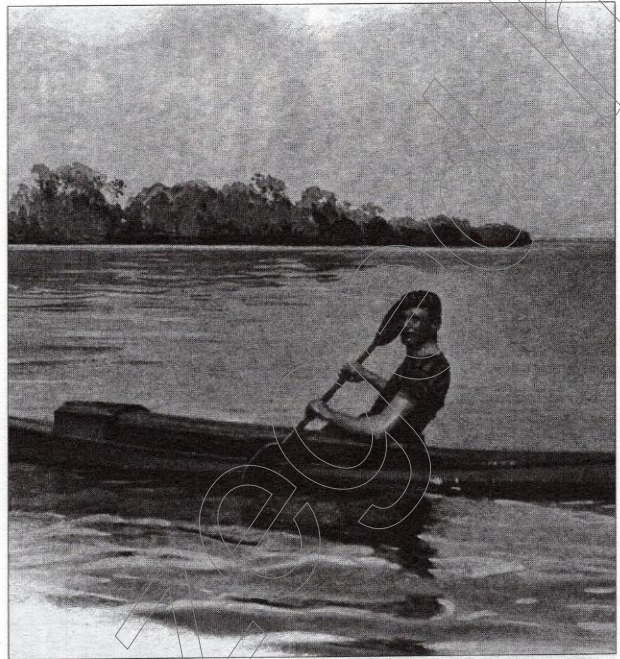
A folyó Maros-Ludasnál

- de a legőszintébb - meg is jegyezte: „bolond kend, hogy ott csónakáztatja magát, ahol nincs is víz!”

A Maros-túra negyedik napja (július 24-e) vasárnapra esett, de hajnalban már a Poklos patak betorkolásánál szelte a vizet a „Brigach” gazdája erőteljes csapásaitól. Tündéri tájakon kanyargott a Maros, kisebb-nagyobb hegyi patakoktól egyre bősegebb vizet fodrozva. Somstetónél csinos kis nyaralók s romantikus borházak köszöntöttek a csónakot meg a gazdáját, majd az „Elba”-szigethez értek - melyen parkosított fürdő, étterem, sőt színpad is volt - ahol egyesültek a malmokat kiszolgáló többfelé oldalazó ágak. Ezt a helyet Nagyboldogónak nevezték, mivel a folyó itt örvényektől „bolygott”, az öregek elbeszélése szerint azért, mert a vízmeder fenekén egy ókori római vár pincéi vannak. Nagy kanyarok után a folyó átszeli a Hosszúfalunak nevezett egybeépült településeket (Egerszeg, Názánfalva, Kisfalud), partjairól szóló koszorúza udvarházak integettek vissza a magányos kajakosra.

Maros-Szent-Királynál a bércek alján újabb mesés szép örlőmalom kelepel, az úti napló szerint ez már a huszonnhatodik! Még egy széles forduló után balról a régényes fekvésű Megyesfalu kunyhói közül büszkén emelkedik ki Lázár gróf kastélya, homlokzatán a marosszéki tájon máig szokásos felirattal: „Isten a főgondviselő!” A kastélyból ellátni Kakasdig meg a Tatár völgyig, ahol - a monda szerint - egy Imre nevű harcos vezetésével vereséget mértek a tatároknak. Innen a Maros délre kanyarodik Nyárad felé, ahol a hegyfok egyik magaslatán található a Búcsúpad, amely arról kapta a nevét, hogy amidőn a régi időkben, a véres kard körbehordozásakor az egész székelység fegyvert fogott, akkor az otthonmaradók itt búcsúztak el a harcba induló vitézekről.

Amikor a folyó Torda-Aranyos és Kis-Küküllő vármegyék határvonalán halad Földvárnál eléri az antik római romokat, amelyek emlékeztetnek arra, hogy Bucsumás alján, az úgynevezett Vidrátszegnél a Marosba ömlő Nyárad folyócska valamikor ugyanitt az ókori Marisus (ebből lett a Maros név) folyó vizét duzzasztotta. Gyönyörű errefelé is a kilátás, amely Petz Istvánt többször megállásra készítette. A Maros és a Nyárad folyók két oldalán szeszélyes idomú dombokon borszőlőt és komlót termelnek, a háttérben pedig az égbenyűlő havasok láthatók: elől a Bekecs, a siklódi, majd a küsmödi Nagykö és a Firtos, hátrébb Mezőhavas, s Görgényi sziklaóriásai magasodnak, délen a fogarasi, nyugaton meg az abrudbányai és az enyedvidéki havasok kéklő ormai határolják a látómezőt. Kényszerpihenőre ítélte kajakosunkat azonban sokszor a sekély víz is, és a folyó szélén seregben fürdőző süldő lányok sikoltozása, illetve az útból eső kastélyok (pl. a malomfalvi báróé, a Kemény Domokosé, meg a kerelőszent-

Petz István és a Brigoch a Tisza-Maros torkolatánál

páli Haller grófé), ahol fáradt teste fürdőt és finom ennalót kapott. Kerelő-Szent-Pál arról nevezete, hogy itt kötötték össze az addig négyedekben úsztatott tutajokat egészé és a gyergyói tutajosokat felváltották a malomfalviak. Magyar-Dellő, Magyar-Ugra és Oláh-Del után a venyigéből összerakott malomgáttal felduzzasztott víz hét malmot is hajtott. A Haller gróféban magyarmolnár dolgozott, aki meghívta ebédre a „vízen járóit”. A szalámitól megcsömörlött Petz Pista jóízűen belakmározott a meleg „keménylevesből” meg a „nyúzott tyúkporköltből”. Ünnepléven a semmittevő oláhok százai vették körül a délutáni „ejtőzés” után vízre szállt vándort, és fejcsóválva azon tanakodtak, hogy nincs-e valamiféle befojlyással sorsukra ez az „antikrisztus”, no meg, hogy a szárazságot nem a „Brigach” okozta-e? Ezen a tájon végig túlvilági lényként bámulták hősünket. Kutyafalván megesett az is, hogy a Dégenfeld gróf malomgátján horgászó kiöregedett tutajos úgy megjijed a „Brigach” láttán, hogy beszaladt a faluba és összetoborozta az otthonlétvőket, akik keresztet vetve mondogatták: „né, micsa víziszörny!” Megjegyzendő: a bumfordi butaság soha nem párosult gonosszággal. A többségében románok (akiket akkor minden pejoratív mellékiz nélkül oláhoknak neveztek) által lakott településeken is szeretettel és - az ismerkedés után - segítőkészséggel fogadták a vándort, akár szárazföldön jött, akár - kétségtelen meglepően szokatlannul - vízen. Se szeri, se száma a kedves kalandoknak és az embert próbáló viszontagságoknak, amelyek során vándor csónakásunk mindig tapasztalhatta a jóindulatot, a baráti gesztust, ami általában jellemző volt „rég, szép békeidőkre”...

Maros-Káptalan, Nagylak, Székelykocsárd, Felső-Maros-Újvár után már megszűntek a folyón az egész malomgátak, itt viszont sok lett a vízre épített úgynevezett „taszítómalom”, amely azért volt veszélyes, mert lassú csónak könnyen a malomkerék alá sodródhatott. Ezt elkerülendő egyszer úgy meghajtotta Pista barátunk a kajakot, hogy az felborult és elázott minden: ruha, cipő, térkép, óra és a fényképező masina. A marosújvári oláhok egymással versengve segítettek: a ruhákat és a térképet a vízmű gépházában szárították meg, az órást megjavította a „finommechanikai” berendezéseket, a város híres sósgyógyfürdőjében pedig újjászületett kajakosunk pecsenyére sült és agyoncsigázott teste. Az itteni sóbányát - a Monarchia akkori legnagyobb ilyen intézményét - megtekintve felüdülve kezdte meg a lapátolást a „Brigach” gazdája, meg sem állva Nagyenyedig, a labancverő suhángokat termő híres fűzfákig. A város „Két hattyú” névre keresztelt szállodájában elsőrendű kiszolgálást kapott utazónk, majd Maros-Szent-Királynál elhúzva a Maros menti legszebb kastély - báró Bánffy Jenőé - mellett a kajakot Gyulafehérvárig hajtotta.

Eközben Koslád és Mikálcfalva között haladva érintette a Nagykükküllő torkolatát, melynek árja a székelyföld utolsó üzenetét hozta a Marosnak. Az egetverő, zordonságukban is lenyűgöző havasok lassan elmaradtak, de még mindig szép hegyek és völgyek között kanyargott a Maros, felszedvén az útba eső patakot (Csóra, Sebes stb.) élető vizeit. A most már Hunyadi vármegyét kettészelő folyó bal és jobb partján apró falvak házai csüngtek az előszökellő hegyek lankáin: Boj, Folt, Csígmó, Bábolna, Perkász, Tordos, Pád, Rápolt, Piski. Óriás zátonyokat kerülgetve érkezett be a - most már terebélyessé (helyenként száz méternél szélesebbre) dagadó - folyó Dévára. A híres dévai vár a tatárok távozása után épült - előbb, mint a város! - és a Marosvölgy egyik kulcsa volt sokáig. A néphit szerint hajdanában tündérek lakták, a szomorú valóság pedig az, hogy a vár sokat szenvedett a régmúlt idők viharaiiban.

A Cserna patak beömlése után Maros-Solymos és Maros-Németi hegyei által keletkezett völgyben siklott a csónak, amikor megnyíltak az ég csapjai és másfél óráig ömlött a víz a tájra, no, és a kajakra is, amely teljesen megtelt. A nyári vihar „ahogy jött máris elszaladt” és a Nap rövid idő alatt szárazra varázsolta mindent. Az egyébként gyéren csordogáló hegyi patakok a felhőszakadástól most ágyúörgéshez hasonló hangot adva robogtak bele a Marosba és a hömpölygő áradat segítségével a tervezettnél gyorsabban érte el a „Brigach” az Érc-hegység és a Retyezát hegláncolatait. Néhány festőien szép kicsi falu után Tisza községben pihent egy fél napot a hajó és a „legénység”. Ekkor már Arad, illetve Krassó-Szőrény vármegyék határán kacskaringózott a Maros egészen Soborsin határáig. A vízállásjelentésből ismert Soborsin vámházacsakájában aludt a viharvert „canoé”, gazdája viszont le sem hunyta a szemét a helybéli panzióban, mert élősködőktől volt mozgalmas az ágya. A kényszer-éjszakázás közben viszont részletes úttervet készített dr. Petz István, de ez sem mentette meg atól, hogy másnap - a folyó szabályozási munkálatok által megtevesztve - több óráig ne evezzen visszafelé! Némi késéssel, a lenyugvó nap sugaraival egy időben ért oda evezősünk Solymosra, ahol az 1278 óta álló solymosi vár aranybronz színűre varázsolta mesebeli látványa felejthetetlen élménnyel gazdagított. Egy-két nagyobb forduló után végképp búcsút vett a „Brigach” a havas bércektől és a hatalmas síkságon tekergő Maros hátán ringott tovább.

Mária-Radna és Lipka között a folyó berkes partján ruhát mosó és lábukat áztató, szemre való sváb leányok ékes németiséggel ejtették ki a háttérben rejtőző falvak nevét: Hidegkút, Szabadhely, Csiszér, Szépfalu - amivel sejtetni vélték, hogy a románokon kívül élnek itt más nemzetiségek is. Kisfaluval szemben a jobb parton elterülő Glogovácznál a nyári Nap szabályosan egymás mellé sorakozó öt hálomra szórta sugarait. A legenda szerint a világgá ment öt óriás királyfiak botjaikkal itt tisztították le a Maros sarát bocskoraikról, és ebből keletkeztek a halmok, amelyeken II. (Vak) Béla sátrai áll-

tak a nevezetes aradi országgyűlésen. Pár kilométerrel odébb a hatodik halom tetején egy egyszerű gránit obeliszken a „tizenhármak” neve olvasható és az évszám: 1849. A Mikalákát Kis-Szent-Miklóssal összekötő vasúti híd alatt elhaladva vándor csónakásunkat az Aradi Csónakázó Egylet tutaja fogadta és ettől kezdve dr. Petz István körül forgott az egész város. Az aradi sajtó mindent megírt róla: hány kilométert lapátolt eddig, milyen csoda balzsammal kenéi repedezett bőrét, mit eszik és iszik, milyen a felszerelése és így tovább. Aztán az aradiak kétpárevelőzésekkel elkísérték a pécskai kompig, újból megvendégelték, és ünnepi műsorral indították útjára augusztus 3-án - a túra utolsó előtti napján - a várva várt célállomás: Szeged felé!

Arad és Torontál vármegyék határát mosva a Maros hatalmas kifliket leírva, számos zátonyos szigettel és igen erős sodrással bíró folyóvá növekedett. Nagyfalu, Szemlak, Egres és Sajtény települések között tanyákkal telezsórt rónát látni és a sebesedő víz sok-sok kelepelő malomnak ad bő vizet, vagyis energiát, a molnároknak elég munkát, a környékbelieknek pedig mindennapi kenyeret. Nagyfal után Magyar-Csanád, Német-Csanád és Szerb-Csanád községek jelzik, hogy a folyó itt már Csanád vármegye határához simul. Az apátfalvi fürdőző közönség víg üvöltözéssel fogadta a „Brigach”-ot, majd késő délután Kis-Zombor uszodájában talált rövid, de kényelmes pihenőre a vízi járgány és a kapitánya, ezt követően pedig Makón fogadták kitörő örömmel dr. Petz Istvánt. A mulatozás ellenére hajnali ötkor már vízen találta a felkelő nap a „távevezőst”, aki az utolsó stációt eufóriás hangulatban abszolválta. Talán a folyó is érezte ezt a felszabadultságot és a Csongrád-vármegyei partok között soha nem tapasztalt sebességgel kigyózott, a szép erdővel és buja legelőkkel tarkított tájon. A Kukutyin pusztát elrejtő Klárafalvánál a Maros teljesen szabályozott egyenes mederben rohan a Tisza felé, majd a város előtt végre kitégul a víz völgye és a két folyó összeölelkezik egy hatalmas folyamrá.

A „Brigach”, Petz doktrral a hátán, Szeged alatt a tájat uráló „Bertalan Lajos” emlékoszlopot elhagyva - búcsút intve különös vállalkozásának - célba ért. A fényképünkön bemutatott emlékmű - fotóját maga Petz István készítette a többi képpel együtt - a híres mérnök, Bertalan Lajosnak, az ország vízzeinek megteremtője tiszteletére épült. Az öregúr a menynekéből bizonyára kedves mosollyal nyugtázta, hogy imádott folyóin (a Tiszán és a Dunán) kívül, most már a Marost is meghódították a vízisportok kedvelői.

Élelőtt pontban 10 órakor szállt partra dr. Petz István, aki a testvérintézmény, a Szegedi Csónakázó Egylet tagjai és a városlakókból összegyűlt alkalmi közönség fogadott. A szegedi sportársak a vendégzeretet teljes arzenálját bevettve ünnepelték a merész, de végül sikeres vállalkozást, amelyre ráillik a - kicsit közhely gyanús, de igaz - megállapítás: „ez jó mulatság, férfi munka volt”.

Takács Ferenc

A Bertalan emlékoszlop a Maros-torkolat után

A korabeli Széchenyi tér (Petz István felvétele - 1904)

Aki a szívével is lát

Kass János művei Sárospatakon

Minden bizonnyal sokan ismerik Nagy László Hegyi beszéd c. képversét, mely azzal a sorral kezdődik: „Műved a csodát, ne magyarázd“. A vers egyébként - közel harminc évvel ezelőtt - Kass János kaposvári kiállításának plakátján is olvasható volt. Kass János monumentális életművét reprezentáló kiállítás megnyitóján mégis magyarázni próbálom a csodát, panegiriszt mondok - mintegy cáfolva Kassák Lajost, aki éppen egy Kass Jánoshoz írt levélben bizonygatta: „ha dicsérnek, akkor már baj van“. De nincs baj, mivel értékvalóságos, vezérlő szellemek nélkül maradt, pontosabban vezérlő szellemeket semmibe vevő korunkban egyedüli remény lehet, ha műveltségünk, kultúránk megfellebbezhetetlen értékeihez kanyarodunk vissza. Pár héttel ezelőtt „Az eltűnt tekintély nyomában“ címmel jelent meg egy cikk a Népszabadságban. Az derül ki ebből az írásból, hogy ezt a bizonyos tekintélyt két oldalról (a mindenkori hatalom és - sajnos - a művészet felől) rombolták. A sok manipuláció és fárasztó blöff után most újra azt gondolhatjuk: föl kell tenni az emberi gondolkodás alapkérdéseit, mi az ember? mi végre vagyunk a világon? Mi az, amit komolyan veszünk... mégiscsak meg kellene ismételnünk Kant kérdését, hogy lehet-e részről beszélni az egész nélkül... Talán túljutottunk valamin, s ezt éppen a ma, történelmünk jeles, nevezetes városában megnyíló kiállítás is bizonyítja.

Kass János magyar művész, aki kötődéseit a honi világhoz le sem tagadhatná. Kass János európai művész, aki nemzetének sajátosságait nem fél alkotássá emelni: tudja, az Európához tartozás nem felhígulás, nem a sajátosság feladását jelenti. De Kass János az európai civilizáció értékeit is magyar szemüveggel nézi. Hamletje magyar Hamlet, miként Arany Jánosé is az volt.

Az itt kiállított művek jelentős részében irodalmi, zenei inspiráció fedezhető föl, s a jelenség egyáltalán nem új William Hogarth 18. századi Defoe-átíratától az ezekre utaló Csernus Tibor-festményekig vagy éppen Bálint Endrő Tragédia-illusztrációig számtalan példa akad az irodalmi művek képi megjelenítésére. Ugyanakkor hány olyan irodalmi művet ismerünk, amelyben az elbeszélő alkotás a mű tárgyaként jelenik meg, s a leírás a mű beszéde önmagáról mint alkotó tevékenységről. Dosztojevskij Ördögök c. regényének Claude Lorraine-jére gondoljunk, Proust képleírásaira, Mészöly rézkarc-lemzéseire, Nádas Péter antik faliképeire. Képleírás és képi elbeszélés határsértesei ezek - azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy szöveg és kép között nem egyformán képzelhető el az átjárás. Talán éppen ez, a vizuális tapasztalat többlete teszi izgalmassá azokat a műveket, amelyek látszólag szövegek illusztrációinak tűnnek, valójában a szó, a nyelv szükségszerű fogyatékoságait túlszárnyaló, szuverén művek. Szorosan összekapcsolódnak ugyan az elbeszél, elbeszélhető univerzummal. A kép azonban nem megállapít, hanem láthatóvá tesz

valamit, művészi léte az ismert, szavakkal leképezhető tapasztalásmezőkön túl tárul föl. Látjuk itt (Juhász Ferenc szavaival) „a Biblia asszír-babiloni zöld rozsdavilág-kópajsz-föltámadását“. Kass János számára a biblia olyan alapmű, mely minden kor embere számára aktuális. „Belső parancsok megfogalmazása, amelyeket évmilliókon keresztül kódolt be a természet. Ezeknek a parancsoknak az önsúlya hozza össze nagy nyomás alatt azt a hatalmas koncentrációt, ami aztán az évezredek tapasztalatait a valláson keresztül törvényekké változtatja át. Ezeknek a törvényeknek meg nem tartása juttatta a világot oda, ahol most van, hogy az emberiség elveszítette minden hitét és reményét.“ A Hamlethez készült lapokon is mindannyiunk drámáját látatja Kass János.

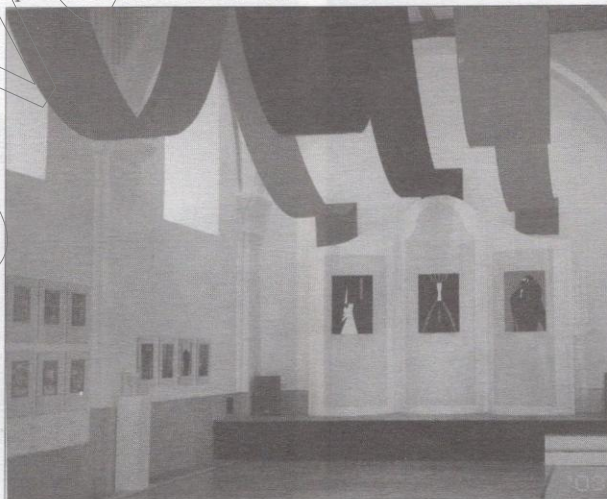
A Kecskeméti Vég Mihály zsolotárához készült Psalmus Hungaricus is cselekvésre ösztönöz, Dávid dühe és energiája - miként Kass János írja egyik levelében - megsokszorozódik bennünk. A Psalmus Hungaricus eleven tűz - nem melegít, de perzsel, húsunkba égeti üzenetét.“ A Tragédia-illusztrációk, átörve a hagyományos ábrázolás korlátait - az űr- és falanszterjeleneteket emelik ki, szinte a Mátix lelketlen elektronikus világát előlegezik.

Látható itt Bartók-élmény meghatározó erejét tükröző művek, a kiválás és kiszakadás élményét egyetemes modelle alakító Cantata profana. Elszakadni valamitől és odaláncoltatni valamihez - minden újabb és újabb nemzedék dilemmája ez. Hagyomány és/vagy újítás, értékörzés/vagy teremtés - talán nem kell bizonygatni, hogy a vagy kizárólagossága helyett az és kötőszó rokonszenvesebb. Ellenetlegéseket fogalmaz meg a Kékszakkallú sorozat, a kék, vörös, a fehér és fekete kontrasztjából épül föl az egymást követő grafikai lapok ritmusa. Látjuk Faludy György szegekkel átvért vagy éppen céltáblának használt fejét, a mögöttünk lévő század létszimbólumaivá váltak ezek a fejek. Miként jelképesek azok a hófehér műanyagból préselt egyenfejek is, melyeknek - uniformizált, globalizálódó „szép új világunk“ ellenére mégiscsak személyiségük van.

Saint-Exupérynek, A kis herceg írójának van egy mondata: „csak az lát jól, aki a szívével is lát“. Kass Jánosban minden megvan ahhoz, ami egy embert ebben az értelemben is kiemelkedővé tehet. Odafordulás a másik emberhez, kedvesség és szívéllyesség - persze ezek nélkül is lehet nagy művet létrehozni. Ám ezekkel az alkotókkal valahogy úgy vagyunk, mint Petőfi Goethével: csodáljuk, de

nem szeretjük. Lám, most megint a csodát magyarázom, s a szavak alkalmatlanságát tapasztalom. Juhász Ferencet hívom segítségnek. Kass János művészi törekvéseinek lényegét így összegzi a költő-barát: „a hazug és erőszakos halál ellen van-e más védőköpenyünk, mint a tisztaság? Léttisztaság. Ember-tisztaság? /.../ Van-e más tisztaság, mint a harmónia-hit, egyensúly-vágy, amely megőrzi emberi teremtő ihletünket...“

Olasz Sándor

* Elhangzott 2003. május 23-án, a Műsák Templomában. A kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma rendezte.

A
S Z E G E D I
M Ú Z S Á K
S Z Á Z A D O S Ü N N E P E.

S Z E N T E L T E T E T T

August. 27-dikén 1820-dik Esztendőben.

1933

VEDRES ISTVÁNY ÁLTAL.

S Z E G E D É N ,

Nyomt. Grün Orbán Priv. Könyvnyomtatónál.

Légből kapott képek

Enyedi Zoltán fotósorozata - 7.

HU ISSN 0239-1384

03008

9 770239 138003

Fotó: Enyedi Zoltán

Borító grafika és előkészítés:

Nyomdamester

ReProStudio®